

DISERTAČNÍ PRÁCE

ŠTĚSTÍ A BOLEST V ČESKÉM JAZYKOVÉM OBRAZE SVĚTA – TÉMATA KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY JAKO SOUČÁST VÝUKY NA ZÁKLADNÍCH ŠKOLÁCH A GYMNÁZIÍCH

Autor: PhDr. Lenka Palkovská
Kociánova 1587
Praha 5
150 00

Školitel: Doc. PhDr. Svatava Machová, CSc.

Obor: pedagogika – didaktika českého jazyka

Vysoká škola: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta

Rok podání: 2008

Anotace:

Práce je zaměřena na problematiku požití pojmů *šťěstí* a *bolest* v českém jazykovém obraze světa za přispění kognitivní analýzy a výzkumu, který proběhl na víceletém gymnáziu. Toto téma je zasazeno do obecných teoretických východisek kognitivní lingvistiky a mapuje, do jaké míry se poznatky této jazykovědné disciplíny objevují ve výuce na 2. a 3. stupni vzdělávání. Zároveň práce naznačuje možné způsoby tohoto propojení vědy a školské praxe.

Klíčová slova

Kognitivní lingvistika, jazykový obraz světa, konceptuální metafora, kognitivní analýza, pojmy *šťěstí* a *bolest*, výzkum, výukové lekce, projektové vyučování.

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracovala sama za pomoci uvedené odborné literatury a na základě výsledků vlastního výzkumu.

V Praze 22. 2. 2008

PhDr. Lenka Palkovská

PODĚKOVÁNÍ

Mé poděkování patří

Doc. PhDr. Svatavě Machové, CSc. za to, že vedla moji disertační práci a přispěla svými cennými radami a komentáři k jejímu dokončení. Ačkoli má práce se vyvíjela dlouho a s přestávkami, vždy mě v této vědecké činnosti podporovala a povzbuzovala k její realizaci.

Za odborné komentáře a pomoc **PhDr. Ladislavu Janovcovi, PhD., PhDr. Jaroslavě Kosové, PhD.** a **Mgr. Marcele Reslové.**

Svým rodičům, kteří se o mé studium vždy zajímali a drželi mi pěsti.

Svému manželovi za ochotu pomoci a trpělivost, kterou prokázal obzvláště při dokončování této práce.

A všem **svým přátelům** za to, že jsem si s nimi mohla o práci povídat a oni mě trpělivě poslouchali.

OBSAH

OBSAH	1
ÚVOD	3
1. TEORETICKÁ ČÁST	
1.1. Kognitivní sémantika jako součást kognitivní lingvistiky.....	3
1.1.1. Kognitivní relativismus ve srovnání s kognitivním univerzalismem.....	3
1.1.2. Ruská kognitivní lingvistika.....	5
1.1.3. Jazykový obraz světa vycházející z polské tradice kognitivní lingvistiky.....	7
1.1.4. Smyslové vnímání.....	10
1.1.5. Principy kategorizace.....	11
1.1.6. Základní pojmy kognitivní sémantiky George Lakoffa	14
1.2. Metafora jako objekt lingvistického zkoumání.....	17
1.2.1. Kreativita ve vyjadřování.....	18
1.2.2. Vývoj názorů na metaforu	19
1.2.3. Přístup kognitivní psychologie	23
1.2.4. Pohled George Lakoffa a Marka Johnsona na metaforu.....	24
1.2.5. Výskyt metafor v politice	28
1.2.6. Metafora v odborných textech.....	31
1.2.7. Kritická komunikační situace a metafora	34
2. VÝZKUM	
2.1. Hypotéza	37
2.2. Pilotní sonda a její vyhodnocení	40
2.3. Vyhodnocení výzkumu.....	43
2.3.1. Práce s dotazníky a odpovědi studentů	43
2.3.2. Analýza odpovědí	58
2.3.3. Využití metaforického pojmenování v odpovědích studentů	71
3. STANOVENÍ JAZYKOVÉHO OBRAZU SVĚTA POJMŮ ŠTĚSTÍ A BOLEST	

3.1. Kognitivní analýza pojmu	77
3.1.1. Pojem štěstí	77
3.1.2. Pojem bolest.....	81
3.2. Interpretace korpusových dat	85
3.2.1. Štěstí	85
3.2.2. Šťastný	92
3.2.3. Bolest	99
3.2.4. Bolet	106
3.3. Metaforická vyjádření s pojmy <i>šťestí/šťastný</i> a <i>bolest/bolet</i> nalezená v korpusu	113
4. TÉMATA KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY VE VÝUCE	
4.1. Témata kognitivní lingvistiky v učebnicích českého jazyka pro základní školu a odpovídající ročníky víceletých gymnázií	120
4.2. Počítá Rámcový vzdělávací program pro gymnázia s poznatky kognitivní lingvistiky?.....	127
4.3. Poznatky kognitivní lingvistiky jako součást učiva na gymnáziích.....	130
4.3.1. Lekce z kognitivní lingvistiky nejen pro volitelný předmět Jazykový seminář.....	130
4.3.2. Samostatné náměty a metody pro výuku.....	137
4.3.3. Projektové vyučování ve vyšších ročnících gymnázia.....	142
ZÁVĚR	152
SUMMARY	156
SEZNAM ZKRATEK	159
SEZNAM PŘÍLOH	160
LITERATURA	131
PŘÍLOHY	167

Úvod

Jedním z cílů této disertační práce je popsat to, **jak rozumíme abstraktním pojmům štěstí a bolest a jak se o nich vyjadřujeme**, tedy jaké je jejich místo v českém jazykovém obraze světa. K tomu využiji výzkumu, který má formu dotazníkového šetření na víceletém gymnáziu, a kognitivní analýzy. Druhým cílem, jež jsem si stanovila, je vytvořit **didaktické materiály pro výuku v předmětu český jazyk a literatura** pro střední stupeň vzdělávání v tematickém celku Myšlení a jazyk. Obsahová stránka těchto výukových materiálů vychází právě z poznatků kognitivní lingvistiky a dotýká se mimo jiné problematiky jazykového obrazu světa.

Kognitivní lingvistika soustřeďuje svou pozornost na antropocentrickou povahu jazyka, na vztah řeči a myšlení, na význam zkušenosti a kultury pro naše jazykové vyjadřování. V popředí jejího zájmu stojí možnosti zkoumat prostřednictvím jazykově významových struktur principy fungování mysli, učení, kreativity (Vaňková, 2007). Tím se zabývají především američtí vědci G. Lakoff a M. Johnson, z jejichž přístupu ke kategorizaci, založeného na teorii konceptuálních metafor, vycházím i já ve své disertační práci.

Pojem jazykový obraz světa byl na počátku 80. let 20. století formulován v Lublinu především v souvislosti s etnolingvistikou a folklorními texty. Toto pojetí kognitivismu je nám, jako Čechům - Evropanům, bližší, neboť v popředí zájmu je to, co je spojeno s myslí kolektivní: studium jazyka jako obrazu světa v přímé souvztažnosti národního jazyka s kulturou. Silný důraz je kladen na kulturní a kulturotvornou funkci jazyka spjatou ze zkoumáním folkloristiky a uměleckých textů. Přitom se ovšem zohledňují stejné principy, jakých se drží kognitivní lingvistika americká - tělesnost, pojmová metafora i teorie kategorizace na základě prototypu/stereotypu. „Evropský“ kognitivní přístup k jazyku reprezentují v první řadě lublinští badatelé J. Bartmiński, A. Pajdzinska a R. Tokarski (Vaňková, 2007).

Obecně lze o kognitivní lingvistice říci, že se její bádání soustřeďuje buď na aspekty kognitivní v užším slova smyslu, což znamená, jak lze z jazykových dat usuzovat na fungování mysli, nebo se dosud poznané zákonitosti lidské mysli chápou jako východisko dalšího studia. Těmito zákonitostmi jsou např. metaforičnost, tělesnost a způsoby kategorizace. Prostřednictvím nich se pak věnuje pozornost specifičnosti daného jazykového obrazu světa z pohledu sociálně-kulturního.

V předkládané práci se po úvodní pasáži věnované kognitivní lingvistice hlouběji věnuji problematice metafor. Ve svém pohledu na metaforu se inspiroji pracemi G. Lakoffa

a M. Johnsona, ale značnou pozornost věnuji i metafoře uzuální, která má podle mého názoru také konceptuální funkci. Za uzuální metaforu považuji takovou, na jejímž základě vznikají slova mnohoznačná, např. *list, oko, jazyk...* V pojednání o metafoře sleduji rovněž její využití v odborných a publicistických textech.

Pro svůj výzkum, který měl značnou měrou přispět k postižení jazykového obrazu pojmů *štěstí* a *bolest* jako součástí jazykového obrazu světa českých rodilých mluvčích, jsem zvolila formu dotazníku a za respondenty studenty víceletého gymnázia. Pro srovnání jsem vybírala různé věkové skupiny (studenty primy a studenty septimy). Nejprve jsem však provedla pilotní sondu, abych dotazníkové otázky vhodně nastavila. Průběh a výsledky výzkumu interpretuji v samostatné kapitole. Důraz přitom kladu na srovnání odpovědí dvou věkových skupin a na výskyt metaforických vyjádření v jednotlivých odpovědích. Snažím se tedy odpovědět na otázku, jakou roli hraje metafora v našem chápání těchto pojmů a při našem vyjadřování o těchto pojmech. Sleduji, na kterých konkrétních principech přenosu významu je založeno chápání pojmu *štěstí* a *bolest* v českém jazykovém obraze světa. Výzkum také mapuje úroveň vyjadřovacích schopností studentů, obzvláště schopnost vytvářet složité abstraktní pojmy pomocí obrazových schémat. Na základě odpovědí studentů také stanovuji prototypy daných pojmů.

Disertační práce pokračuje kognitivní analýzou (kapitola Stanovení jazykového obrazu světa pojmů *štěstí* a *bolest*), totiž etymologií slov, jejich morfologickými a lexikálními vlastnostmi, popisem jejich významu ve slovnících a encyklopediích, výskytem v české frazeologii a významovými vztahy s dalšími slovy - synonymy, antonymy. Samostatnou kapitolu pak tvoří práce s korpusem. V Českém národním korpusu budu sledovat kontexty výskytů daných slov, různé frekvenční údaje a syntaktické informace. Všechna data získaná z korpusového bádání budu interpretovat a pozorovat metafory a jejich principy přenosu významu. Také se pokusím vytvořit sémantické okruhy, v nichž se dané pojmy nejčastěji vyskytují.

Závěrečnou část práce tvoří didaktická témata. Zabývám se tím, jak je s poznatky, nebo s objekty zkoumání kognitivní lingvistiky nakládáno v současné školské praxi. Analyzuji proto obsah některých učebnic českého jazyka převážně pro základní školy.

Přínos této disertační práce vidím především v didaktickém řešení toho, jak začlenit poznatky kognitivní lingvistiky do výuky. Samotná kognitivní analýza spolu s interpretací získaných dotazníkových odpovědí má přispět k lingvistickému bádání v oblasti abstraktních pojmů, v tomto případě pojmů *štěstí* a *bolest*, coby součástí jazykového obrazu světa českého etnika.

1. TEORETICKÁ ČÁST

1.1. Kognitivní sémantika jako součást kognitivní lingvistiky

1.1.1. Kognitivní relativismus ve srovnání s kognitivním univerzalismem

Následující pojednání o kognitivní vědě a dále především o jazykovém obraze světa přejímám z publikace *Co na srdci, to na jazyku* (2005), jejímiž autorkami jsou Irena Vaňková, Iva Nebeská, Lucie Saicová Římalová a Jasňa Šlédrová.

Současná česká kognitivní lingvistika se zabývá významy, které jsou v mysli hluboce uložené a tělesně i kulturně zakotvené. Tyto významy, které jsou sdílené příslušníky určitého kulturního společenství, jsou chápány jako předpoklady společného kontextu a komunikace. Jednou z hlavních otázek kognitivní vědy jako takové je, jak lidská mysl pracuje s jazykem a co jazyk o naší mysli vypovídá. Odpověď na tyto otázky hledá především psycholingvistika a neurovědy. Kognitivní lingvistika vychází z faktu, že „jazyk je součástí poznávání a poznání (cognition), podílí se na výzkumu toho, jak světu rozumíme, jak ho kategorizujeme, jaký obraz světa si vytváříme a jak ho předáváme dál.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 21).

V současnosti lze nalézt několik různých cest k odhalování toho, jak naše mysl s jazykem souvisí. Velice obecně lze napsat, že jedna skupina se zabývá mozkiem, druhá myslí a třetí kulturou (Vaňková a kol., 2005). První skupina odborníků, totiž neurologové a neurolingvisté, se orientuje na zkoumání mozku, mimo jiné také v souvislosti s teorií umělé inteligence. Pro svou práci, zejména pro pojmosloví, které je založeno na přirovnávání lidské mysli k počítači, využívají tzv. počítačové metafory. Dále se zaměřují např. na modelování neuronových sítí, čímž se snaží postihnout fungování a organizaci určitých procesů probíhajících v mozku.

Blízko ke psycholingvistice a kognitivní psychologii má další směr, který mapuje, co jazyk vypovídá o různých aspektech lidské mysli. Tento přístup klade důraz na lidskou tělesnou zkušenost jako základ vztahu člověka ke světu a zkoumá univerzálie, jež jsou společné pro mluvčí všech jazyků. G. Lakoff a M. Johnson tento přístup pojmenovávají zkušenostní realismus.

Také třetí směr „vychází z toho, co je v jazyce dáno naší tělesností a antropocentristemem – co tvoří jakousi univerzální bázi, ale akcentuje zejména aspekt sociální,

kulturní – sdílení a paměť (srov. např. Anusiewicz, 1995; Bartmiński, 2001a)“ (Vaňková a kol., 2005, s. 35). Z těchto pramenů čerpá současná polská etnolingvistika, kulturní lingvistika, mezikulturní sémantika a srovnávací sémantika.

Právě tento třetí přístup, vycházející z myšlenek jazykového relativismu, směřuje k rekonstrukci jazykových obrazů světa daného společenství; jimi se současná česká kognitivní lingvistika zabývá. Úvahy a výzkumy českých kognitivních lingvistů jsou popsány v citované knize *Co na srdci, to na jazyku* a navazují především na současnou polskou etnolingvistiku, kulturní lingvistiku a mezikulturní sémantiku (viz dále). Jazykový relativismus stojí v protikladu s jazykovým univerzalismem. Relativisté tvrdí, že jsme ve svém myšlení a vztahu ke světu maximálně ovlivněni mateřským jazykem. Univerzalismus naopak vychází z předpokladu „psychické jednoty“, kterou lidstvo sdílí bez ohledu na různost jazyků. Rozdíly dané jednotlivými jazyky nejsou pro univerzalisty nijak podstatné.

Obecně se soudí, že většina jazykových konceptů je sice vázána na daný jazyk, ale že existuje malé množství univerzálních pojmů. „Tyto univerzální pojmy jsou podle Wierzbické (1999a) zároveň též elementárními sémantickými jednotkami, jakýmijsi „atomy významu“, z nichž se v naší mysli všechno ostatní, složitější, skládá.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 38). A. Wierzbicka hledá a formuluje primární a zároveň univerzální jednotky a staví na nich svou koncepci sémantiky. Za pomoci těchto jednotek pak lze provést srovnání mezi jazykovými koncepty jednotlivých jazykových společenství, čímž se zabývá tzv. mezikulturní sémantika, a zjistit, zda se některá jazyková společenství v určitých „atomech“ neliší. Navíc se zdá, že existuje spojitost mezi těmito elementárními jednotkami, „sémantickými primitivy“, a mezi prvními pojmy, které si osvojují děti. Dokonce se uvažuje o tom, že by některé z nich mohly být vrozené.

Ukázkovým příkladem hledání univerzálií je výzkum týkající se konceptualizace barev. Jedná se o to, jak lidé z různých kultur vidí barvy jednak na základě vnímání oka a jednak pod vlivem své kultury. Toto zkoumání barev provedli např. Američané B. Berlin a P. Kay a v roce 1969 vydali na základě svého výzkumu knihu *Basic color terms*. Autoři v ní uvádějí schéma jedenácti základních barev, jež jsou považovány za univerzálie. Ovšem ne ve všech jazycích jsou konceptualizovány všechny tyto barvy. Konceptualizace a verbalizace množství barev souvisí podle B. Berlina a P. Kaye s evolučním stupněm kultury daných mluvčích, přičemž málo barevných pojmenování se vyskytuje u relativně jednoduchých kultur.

Podle A. Wierzbické, jak ve své knize uvádí I. Vaňková, barva nepatří k univerzálním lidským konceptům. Avšak zkušenost vidění, vyjádřena slovem VIDĚT, je univerzálie.

Vyskytuje se ve všech jazycích, stejně jako další koncept pro JAKO (obzvl. v přirovnání). Společně tyto dva koncepty vytvářejí spojení VIDĚT a JAKO, což vede k teorii prototypů v oblasti barev. Nejtypičtější nositele barev nalezneme v přírodě, a tak např. slovanský kořen *zel-* a české označení barvy *zelený* ukazuje na rostlinnost, tedy na prototyp zelené barvy (srov. *zelí*, nářeční *zelina* ve významu „bylina“). Příklad rozdílné konceptualizace barvy je patrný v ruském a českém jazykovém obraze světa v případě *modré*. Ruský mluvčí pojmenuje dvě základní barvy – *sinij* – *goluboj*, kdežto český mluvčí vždy jen barvu jednu – *modrou*, i když světlejší a tmavší.

Problematice barev v českém jazykovém obraze se věnuje Irena Vaňková a podrobně o svých závěrech píše v knize *Co na srdci, to na jazyku* (2005).

Jak je z výše uvedeného patrné, navazuje česká kognitivní lingvistika především na tradici polského jazykovědného bádání v této oblasti. Zmiňovala jsem zde i vliv G. Lakoffa a M. Johnsona, jejichž teorii se budu podrobně věnovat v částech o konceptualizaci a metafoře. Stranou našeho zájmu by ale neměla zůstat ruská větev kognitivní lingvistiky. Její poznatky, především o ruském jazykovém obraze, jsem čerpala z práce Natálie Fialkové (Fialková, 2007) a jsou pro mě v mnohém inspirující.

1.1.2. Ruská kognitivní lingvistika

Natálie Fialková (Fialková, 2007) ve své práci hovoří o publikaci běloruské lingvistky V. A. Maslovové. V. A. Maslovová ve své shrnující práci *Kognitivnaja lingvistika* (Minsk, 2004) mimo jiné poukazuje na přínos V. Gerasimova, J. Kubrjakovové, J. Štěpanova a N. Arutjinovové. Dalšími citovanými vědci jsou I. Štěrbin, T. Bulyginovová, D. Šmelev, D. Lichačev, J. D. Apresjan, V. Telia, E. Bělajevskaja, R. Frumkina, S. Nikotina, A. Babuškin a další.

Ruskou kognitivní lingvistiku, především po formální stránce, významně ovlivnil sémantický model I. A. Meľčuka Smysl ↔ Text. Cílem této teorie je vytvoření mechanismu, který přiřadí smysl odpovídajícím textům a texty odpovídajícímu smyslu. Tento model se však nevztahuje k psychologickým a neurofyziologickým procesům, jež se podílí na produkci a percepci řeči. Jedná se o popis systémů utvořených jasnými pravidly, které vyjadřují v různých jazycích shodu mezi smyslem a zvukem.

V roce 1985 jako první v ruské lingvistice použil termín „kognitivní lingvistika“

V. Gerasimov, i když otázky s ní související byly řešeny již dříve. Stěžejní prací se pak stal *Kratkij slovar kognitivnych terminov* (Kubrjakovová, 1996) a velkým přínosem byly i *Konstanty: Slovar ruskoj kultury* od J. Štěpanova z roku 1997. Jedná se totiž o první pokus systematizace hodnot ruské kultury pomocí tzv. základních konceptů, jako jsou např. láska, inteligence, slovo, duše, hřích, osud, mlha, radost, štěstí, smutek. V. A. Maslovová, ačkoli neopomíjí západní tradice kognitivní lingvistiky (především G. Lakoffa, M. Johnsona, R. W. Langackera), klade ve svém (ruském – východním) pojetí větší důraz na komunikační složku jazyka. Hlavním úkolem ruské kognitivní lingvistiky je podle V. A. Maslovové především vytvoření modelu jazykové komunikace, který bude základem pro výměnu informací. V konkrétní podobě to znamená nalézt a popsat ruské konceptosféry (sféry konceptů ruského člověka), jež vycházejí z ruského způsobu života a z ruské kulturní tradice. Ruská kognitivní lingvistika zkoumá kromě tohoto úkolu dále:

- roli jazyka v procesu poznání,
- jazykové znalosti v procesu přijímání, zpracování a následné předávání informací,
- proces konceptualizace a rovněž proces kategorizace,
- soubor univerzálních konceptů,
- jazykový obraz světa.

Na rozdíl od západní tradice kognitivní lingvistiky, která je úzce spjata s psycholingvistikou, všímá si ruská škola spíše stránky kulturní. Podle V. A. Maslovové se na vzniku východní kognitivní lingvistiky podílela především lingvistická typologie, kulturologie a srovnávací a historická jazykověda. Z tohoto rozdílu pramení i rozdílné klíčové pojmy, se kterými ruští lingvisté pracují. Ruská koncepce rozlišuje termíny koncept a pojmem (což jsou mentální jevy) a dále lexikální význam. Pojem je souhrn podstatných a nezbytných rysů objektu. Koncept je specifický útvar podmíněný národnostně, kulturologicky a etnicky, který zahrnuje veškeré znalosti o daném objektu (denotativní význam, asociace, konotace). Vzniká ve vědomí člověka během jeho života, má poměrně složitou strukturu a vyjadřuje se v jazyce pomocí lexikálních jednotek. Jeho jednotu tvoří tři složky: jádro, část kolem jádra (synonyma, antonyma apod.) a periférie (kulturní obsah, konotace, asociace). Význam slova odráží pouze část konceptu. Koncept je ovšem širší pojem než význam, protože každý význam polysémního slova může mít svůj koncept. To je potvrzeno faktem, že takové jevy jako je synonymie a kompatibilita nepatří k celému slovu, ale právě jen ke každému jednotlivému významu.

Další terminologický rozdíl vysvětluje V. A. Maslovová u označení jazykový obraz světa a konceptuální obraz světa. Prostřednictvím jazyka je totiž reflektována pouze část konceptuálního obrazu světa, který si v paměti lze uchovávat např. i vizuálně. Rozdíl lze spatřovat i v tom, že konceptuální obraz světa se mění během každé nové etapy poznání, ale jazykový obraz světa odráží dlouhou dobu výsledky dřívějšího poznání.

Ruská větev kognitivní lingvistiky dále pracuje s pojmem konceptosféra, což je vlastně soubor konceptů konkrétního národa a samozřejmě i jazyka příslušného národa, přičemž jsou rozlišovány koncepty univerzální (čas, prostor, číslo, pravda) a etnocentrické (duše, smutek, dům, radost). Tyto koncepty se stanovují na základě kognitivní analýzy. Do té jsou zahrnuty slovníkové definice, etymologie, kompatibilita pojmu, lexikální význam, asociace, konotace. Poté následuje analýza textů a odraz příslušného konceptu v kultuře (literatuře, výtvarném umění, v hudbě...). Takové výzkum probíhal např. v oblasti *světa* (čas, prostor, číslo), *přírody* (strom, voda, oheň, květiny), *člověka* (hlupák, génius), *morální sféry* (hřích, pravda), *sociálních pojmů a vztahů* (přátelství, svoboda), *emocí* (radost, štěstí).

Mezi klíčové pojmy ruské kognitivní lingvistiky dále patří termíny, jejichž výklad víceméně koresponduje s výkladem západní linie této vědy:

- Konceptualizace je chápána jako proces strukturace znalostí a vznik různých struktur reprezentace znalostí na základě nějakých minimálních konceptuálních jednotek.
- Konceptuální systém je systém mínění a znalostí o světě, který odráží zkušenost člověka. Jednotkami tohoto systému jsou koncepty.
- Kognitivní báze je pojímána jako strukturovaný souhrn závažných znalostí určité lingvokulturní společnosti, které mají všichni její rodilí mluvčí.
- Konstanty kultury – koncepty, které v kultuře existují již od dávné minulosti (číslo, písmo).

1.1.3. Jazykový obraz světa vycházející z polské tradice kognitivní lingvistiky

„K strukturám přirozeného světa lze proniknout prostřednictvím jazyka: mnohé podstatné se nám otevře, prozkoumáme-li jazykový obraz světa. Přirozený svět je totiž se svým jazykovým obrazem velmi těsně spjat. Jazykový obraz světa (zejména v aspektu tzv. naivního vědomí o světě, srov. Apresjan, 1995) – má, stručně řečeno, 1. zkušenostní povahu

(odvíjí se od subjektivity, směřující k smyslu), 2. tělesně-prostorový (a antropocentrický) základ a 3. metaforicko-metonymický charakter.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 195).

Pojem 'jazykový obraz světa', používaný od pol. 80. let minulého století, se stal pro polskou kognitivní lingvistiku pojmem centrálním. Američtí kognitivisté, na které polská lingvistika navazuje především, užívají podobnou formulaci, a sice „konceptualizace světa obsažená v jazyce“. Ruští jazykovědci zase hovoří o „naivním obraze světa“. Návaznost polské kognitivní lingvistiky na G. Lakoffa a M. Johnsona je patrná zejména v pojetí jazykového obrazu světa jako univerzálně platné tělesné a tělesně–prostorové struktury (Vaňková a kol., 2005). K této struktuře se pak přidávají další specifické prvky, jež mohou svou strukturou od sebe různé jazyky oddalovat.

Definice jazykového obrazu světa je několik. V jedné se zdůrazňuje interpretace skutečnosti, v jiné způsob rozčlenění světa a vidění jednotlivých součástí, v další způsob existence (jevení) světa. Vaňková se blíže zaobírá atributy J. Kajfosze, jimiž se tento lingvista snaží pojem charakterizovat. Jedná se o heterogenost, dynamičnost, výběrovost, axiologičnost, integrálnost a kontextuálnost, transcendentnost (Vaňková a kol., 2005).

a, heterogenost - Jazykový obraz je komplikovaný. Ovlivňuje ho mnoho hledisek, např. to, z jakého sociálního prostředí nebo nářečního území mluvčí pochází, a také to, ve které komunikační situaci se vyskytuje. Obraz světa bude rozdílný v textech odborného charakteru a v textech uměleckých a podobně. Za základ jazykového obrazu ovšem považujeme sféru každodenně používaného, přirozeného světa, která odráží to, jak v praxi se světem zacházíme. Pro výzkum jsou tedy výchozí texty běžné komunikace a neméně důležité texty folklórní a umělecké.

b, dynamičnost – Jazykový obraz světa se časem mění, avšak určité dědictví po předcích zůstává.

c, výběrovost – Na některé prvky skutečnosti je obrácena zvýšená pozornost, jiné jsou na okraji zájmu. I to ukazuje na odlišnosti v kategorizaci u uživatelů různých jazyků. Např. v češtině chybí výraz pro domácí zvířecí mazlíčky, který je v angličtině běžný – *pet*.

d, axiologičnost – Protože skutečnost není člověku lhostejná, zaujímá k ní vlastní hodnocení. Něco je nám bližší a milé, něco odmítáme, zavrhneme a straníme se toho. V této souvislosti uvádí I. Vaňková R. Tokarského. Podle něj je na nejvyšším místě člověk a to, co je lidské (v opozici stojí zvíře, bestie a nelidskost). Tento antropocentrismus je velice dobře patrný v mnoha lexikalizovaných metaforách – př. *chovat se jako člověk x chovat se jako zvíře / dobytek*, ale také v pejorativních výrazech, kdy pojmenování ze zvířecí říše mívá záporné hodnocení – př. *kráva, osel, krysa...* V rámci „lidského“ se také utváří další opozice

mé, naše, vlastní x jiné, cizí, nevlastní. Další protiklady našli u starých Slovanů V. V. Ivanov a V. N. Toporov. Jedná se o *nahoře x dole, vpravo x vlevo, živý x mrtvý, mužský x ženský, světlý x tmavý.* Jeden ze členů je v hodnocení vždy považován za kladný, druhý za záporný (Vaňková a kol., 2005).

e, integrálnost a kontextuálnost – V jazykovém obraze světa se klade důraz na vztah jazyka ke světu. Slovníkové, jazykové definice (popisující význam a spojitelnosti slov) i encyklopedické a teoretické výklady sice nezůstávají opomíjeny, avšak jazykový obraz světa je tvořen především vztahem praktickým a pragmatickým. Je orientován na „svět přirozený“, který je založen na tom, že člověk vnímá věci kolem sebe z hlediska jejich užitku (př. kráva dává mléko, pes hlídá). Jedná se o určitý typ naivního pragmatismu, přičemž běžné (naivní) znalosti o světě získáváme nevědomky již od dětství. (Vaňková a kol., 2005)

f, transcendentnost (a sebereflexe) – O transcendentním charakteru jazykového obrazu světa svědčí to, že v sobě obsahuje svůj vlastní metajazyk, jímž sám sebe reflektuje a přesahuje. Tento metajazyk je vlastně jazykovým obrazem jazyka. Jazyk a metajazyk nestojí ale odděleně, jak to bývá u umělých jazyků, ale stejně jako přirozené jazyky se prolínají v řadě analogií a metafor. Dá se říci, že tvoří jeden jediný jazyk, jak píše Vaňková. (Vaňková a kol., 2005)

Obraz světa vycházející z přirozeného jazyka se všemi svými výše uvedenými vlastnostmi „se ukazuje ve struktuře své slovní zásoby a frazeologie i ve své sémantické organizaci, ale také ve slovtvorných pravidlech, v typické větné stavbě a ve způsobech výstavby textu. Wittgensteinovu známou větu o tom, že ‘hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa’, můžeme připomenout právě tady: při hledání přirozeného jazyka v souvislostech přirozeného světa. J. Bartmiński uvádí, že sémantická analýza tohoto slovníku umožňuje určit základní horizont poznání a hranice mentálního světa průměrného člověka“. (Vaňková a kol., 2005)

Do základního inventáře slovníku „běžné/přirozené“ slovní zásoby by patřilo v minimální verzi asi 1500 – 2000 slov. V podstatě jde asi o 40–50 sémantických skupin, jež lze dělit libovolně podle vlastních kritérií. I. Vaňková uvádí (podle J. Bartmiňského) např. 1. části lidského těla, 2. existence, vývoj, fungování člověka, 3. potrava, příbytek, 4. oblékání, 5. pohyb a manipulace s předměty, 6. rodinné vztahy, 7. péče o tělo, 8. zvířata, rostliny a příroda, zemědělství, 9. počasí, přírodní úkazy a nebeská tělesa, živly, 10. mezilidské vztahy, 11. smyslové vnímání, emoce, chování, hodnocení, intelekt, vůle, 12. morálka, 13. umění a artefakty, 14. rozměr, počet, barva, tvar aj.

1.1.4. Smyslové vnímání

„Není v rozumu, co předtím nebylo ve smyslech“. (J. Lock)

Současná věda, nejen ta kognitivní, o níž je zde řeč, ale i vědy přírodní a filosofie, dnes vychází ze vztahu světa a našeho smyslového vnímání. Jasně se ukazuje, že člověk je ve své tělesnosti ukotven. Kognitivní věda se pak zabývá tím, jak se tato ukotvenost v tělesné zkušenosti a ukotvenost na základě smyslového vnímání projevuje v jazyce. Svět se nám nějak jeví a my jej nějak vnímáme a nějak o něm mluvíme.

Zásadní v tomto uchopování světa je vnímání zrakové, což se projevuje i ve slovní zásobě, kterou k tomuto účelu používáme (*jevit se, objevit se, mít vzhled*). „Také pro kognitivní lingvistiku je jedním ze základních schémat uchopování reality metafora „POROZUMĚNÍ = VIDĚNÍ“ (srov. např. G. Lakoff – M. Johnson, 1980 / 2002, s. 64).“ (Vaňková a kol., 2005, s. 109). V češtině i v dalších slovanských jazycích je koneckonců *vědění* spjata s *viděním* i etymologicky. Taktéž *hledání* souvisí s *hleděním* a jiné kořeny vycházející původně z vizuálna směřují k poznávání, např. *hled-/hlíd-/hliž-*, *zír-/zor-/zrak-/zrač* aj.

Také hmat hraje ve vnímání a poznávání světa velkou roli. Už samo „uchopování“ světa je v tomto (z hlediska filosofie) novém paradigmatu centrálním pojmem a stojí tak v opozici k pojmu vidění v paradigmatu „nahlížení“ na svět. Hmat je totiž kontakt, ne odstup, což je zásadní rozdíl v přístupu k nahlížení světa a k uchopování světa (Vaňková a kol., 2005). Dalšími smysly, kterým se při popisu jazykového obrazu světa Vaňková věnuje, jsou kromě zmíněného zraku a hmatu, sluch, čich a chuť.

Konceptualizace smyslů v našem českém jazykovém obraze světa je, jak se ukázalo na základě studia, jehož výsledky jsou shrnuty v knize *Co na srdci, to na jazyku*, úzce spjata s konceptualizací tělesnosti, s vnímáním emocí, a dokonce i s intelektuálními aktivitami. Tyto tři zdánlivě rozdílné oblasti vnímání prožíváme v propojení a subjektivně. V rovině jazykové se toto kontinuum projevuje např. v rozvrstvenosti významů slov *cítit*, *vnímat* a *mysl* (srov. Vaňková a kol., 200, s. 113–121).

Vrátíme-li se k samotnému pojmu *mysl*, je zajímavé, že *mysl* v mnoha indoevropských jazycích znamená jak „schopnost počítku“ konkrétního orgánu, tak „významový obsah“. Vyjdeme-li z latiny, může *sensus* znamenat *počítek*, *vjem*, *vnímání*, *cit*, *význam*, *smýšlení*, *mínění*, *rozvahu*. Stejně tak výraz *sententia* – *mínění*, *myšlení*, *názor*, *úsudek*, *radu*, dokonce *mysl*, *větu*, *výrok*, *citát*. SSJČ uvádí jako první význam hesla *mysl* „myšlenkový obsah, význam“. Dále ve slovníku nalezneme *mysl* (zprav. pro co) jako

„pochopení, porozumění, cit“. Teprve dalším významem je „schopnost orgánu, kterým člověk vnímá svět“.

V této souvislosti cituje Vaňková P. Eisnera, který říká, že „beze smyslů nemůže být ani žádného smyslu ve významu širším a úhrnném.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 121). „To je zřejmě součástí jazykového obrazu světa, vycházejícího z naivní, nerozlišující představy o jednotném fungování lidského „vnitřku“, kterým se - prostřednictvím dispozic své tělesnosti - člověk vztahuje ke světu: poznává ho a vymezuje se vůči němu, hledá jeho smysl. Aby to bylo možné, musí *mít všech pět (smyslů) pohromadě*, nesmí se chovat *jako smyslů zbavený*, musí *být při smyslech* - a musí *mít smysl pro hledání smyslu*.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 121).

1.1.5. Principy kategorizace

Kognitivní lingvistika vychází z předpokladu, že svět kolem nás je pro nás srozumitelný jen díky tomu, že ho dokážeme psychickými mechanismy vhodně kategorizovat. Tyto procesy, jímž říkáme kategorizace, jsou základem našeho poznávacího systému. Bez nich bychom nemohli jednotlivosti skládat do celku, porovnávat je, vázat k sobě, a tak by pro nás svět nebyl smysluplný (Vaňková a kol., 2005). Realita je díky kategorizaci strukturována tak, abychom jí mohli porozumět. Právě tuto strukturaci přijímáme prostřednictvím jazyka, primárně pak prostřednictvím mateřského jazyka.

V našem jazykovém obraze světa se odráží výsledek konceptualizace našich předků – výsledkem jsou různá pojmenování entit světa – a jazykový obraz světa také dotváříme vlastními poznávacími schopnostmi. Naše individuální schopnost kategorizace spolu s naší individuální zkušeností se světem nemalou měrou přispívá k procesu, v němž se jazykový obraz světa pozvolna proměňuje.

Studiem různých jazyků se ukázalo, že na základě různé kategorizace (uspořádání) světa může být svět také různě interpretován. Následující příklad uvádí ve své knize I. Vaňková: Češi mají shodné označení pro prsty na nohou i na ruce. V obou případech je pojmenování *prsty*. Ovšem Angličané mají na ruce *finger* a na nohou *toe*. Dalším rozdílem v kategorizaci mezi českým a anglickým mluvčím je, že český mluvčí označí všech deset prstů na ruce pojmem *prsty*, kdežto anglický mluvčí má osm *fingers* a dva *thumbs* (Vaňková a kol., 2005). Zcela rozdílné přístupy v konceptualizaci nachází Lakoff, Johnson v jazycích určitých domorodých kmenů, např. kmene dyirbalů. Své poznatky shrnuli v knize *Ženy, oheň*

a nebezpečné věci, která v češtině vyšla v r. 2006. Práci těchto lingvistů budu charakterizovat v samotné kapitole.

Proč ale nastávají tyto rozdíly v kategorizaci? Vždyť svět je jen jeden, dokonce i smysly, jimiž svět vnímáme, jsou shodné, a tudíž by se nám měl jevit stejně. Z výkladu kognitivní vědy vyplývá, že člověk si sám hledá principy, podle nichž bude svět kategorizovat. Kategorie nejsou předem dány, nejsou přirozené, ale jsou člověkem vytvořené. Ten má mnoho možností, jak kategorizovat, a proto si vybírá. Vybírá si podle toho, co je pro něj důležité, podstatné, potřebné.

Studiem kategorií, jak uvádí I. Vaňková (2005), se zabývala R. Grzegorzczkova. Ta ve své teorii vychází z kantovských úvah o kategorii, které spojuje s psychologicko-biologickou teorií o lidských poznávacích mechanismech. Vychází také z práce R. Langackera, jeho metafory konceptuálně jazykových brýlí různých druhů (jazyků) a pojetí světa jako provázaného celku, přičemž právě pojmová struktura jazyka ukazuje na onu strukturu světa (Vaňková a kol, 2005).

R. Grzegorzczkova nakonec stanovuje výčet obecných kategorií (uplatňujících se především v sémantické struktuře jazyka), které dělí na kategorie prvního a druhého stupně. Mezi kategorie prvního stupně řadí substance, vlastnosti, vztahy, události. Do kategorií druhého řádu patří kvantita, čas, modalita, exprese.

Stále ale zůstává otázkou, na jakých principech je naše kategorizace založena. Víme, že při ní využíváme myšlenkových operací, jako jsou analýza, syntéza, srovnávání, zobecňování, vyvozování, ale také jsme schopni imaginativního myšlení, jehož výsledkem jsou metaforická a jiná přenesená pojmenování.

Zdá se, že základním principem, na jehož základě jsou kategorie budovány, je schéma centrum – periférie, přičemž v samotném centru se nachází reprezentativní exemplář. Tento prototyp se svými vlastnostmi je pak východiskem pro posuzování ostatních členů dané kategorie. Hranice kategorie ovšem nejsou přísně ohraničeny, neboť je přirozené, že určité vlastnosti mohou spadat do více kategorií, a tím se hranice stávají prostupnými. Tento pohled na povahu kategorie zavádí E. Roschová a na ni pak navazuje i J. Lakoff (viz dále).

S přijetím teorie prototypů souvisí i to, že se na význam díváme jako na celostní „prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli, jako (jazykový) obraz daného jevu, tak jak se vynořuje z různých metonymických, metaforických aj. modelů...“ (Vaňková a kol., 2005, s. 80). Význam není dán pouze sémickoú (komponenciální) analýzou, prostřednictvím které se snaží význam postihnout strukturalisté, ale je třeba k tomuto významu (v podstatě se

jedná o denotaci) dále připočítat podle kognitivistických lingvistů velmi významnou složku významu – konotaci. Ta s sebou nese individuální zkušenost, emoce, hodnocení.

Pro definici významu je v kognitivní lingvistice vhodná analýza prototypových vlastností předmětu, které jsou stabilizovány v jazyce. Úkolem této analýzy je podat informaci o tom, jak daný předmět vnímá průměrný rodilý dospělý mluvčí daného jazyka, jaká je jeho kulturně determinovaná interpretace světa.

Strukturní přístup k významu (s centrálním termínem „pojem“) se s tím kognitivním přístupem (s centrálním termínem „prototypové pojetí významu“) nemusí nutně vylučovat, naopak se výhodně doplňují. Pro tzv. objektivní jazyky a styly (např. pro popis terminologie) je vhodná klasická (logická) definice, kdežto prototypová definice se využívá při popisu „naivního“ obrazu světa, tedy toho přirozeného, běžného (Vaňková a kol., 2005). Toto tvrzení ovšem, jak dále uvedu v samostatné kapitole o využití metafory v definici, nemusí být vždy platné. I pro terminologii se využívá při definování pojmů a skutečností velmi často přenesených pojmenování, která s sebou nutně nesou právě konotační složku významu. Jejich podstatu můžeme hledat v prototypovém pojetí významu.

Jak už bylo uvedeno, při sestavování jazykového obrazu světa se nutně musí počítat s konotacemi. Jak ale tyto konotace postihnout? I. Vaňková uvádí několik hledisek pro posuzování konotací tak, aby nebylo možné je zaměnit pouze s individuálními asociacemi:

Pozn.: Rozdíl mezi asociací a konotací lze vyložit podle hesel v Encyklopedickém slovníku češtiny (EŠČ, 2002) takto: Asociace je spojení mezi mentálními entitami, které vzniká tehdy, setkávají-li se tyto entity opakovaně ve stejném kontextu. Tyto entity mohou být reprezentovány např. slovy. Konotace ale není založena na opakovaném setkávání entit. Konotace je jeden z významových rysů pragmatické složky lexikálního významu. Tento rys je nejčastěji založený na postoji, citu, hodnocení, expresivitě, evokaci aj. a odráží především vztah uživatele jazyka k mimojazykové i jazykové realitě (EŠČ, 2002).

- kvantitativní hledisko – je důležitá frekvence sledované charakteristiky v různých výpovědích a kontextech
 - kvalitativní hledisko – zohledňuje fixovanost dané charakteristiky v jazyce, a to několika způsoby
- a, způsoby pojmenování – etymologie, motivační poukazy (*zelený* – kořen *zel-* odkazuje k rostlinnosti)
- b, přenesené významy – *krysa* – zrádce
- c, frazémy, jejichž význam se shoduje s vymezeným rysem – *vést cikánský život* – z místa na místo

d, „Sémantická struktura určitých konstatování, která mají 'diagnostickou platnost'. Jde např. o výpovědi typu: „*Je to pes, ale nekouše*“ (implikuje: psi obvykle koušou)“ (Vaňková a kol., 2005, s. 89).

Nejvhodnějším zdrojem pro posuzování konotací jsou podle Vaňkové krátké ustálené texty, nejčastěji folklórní. Dále se jedná o texty a metatexty obecně známých úryvků uměleckých děl, reklam, filmů apod. Domnívám se, že pro studium a hodnocení konotací je velmi cenným materiálem mluvený text rodilých mluvčích konkrétního jazyka v každodenním běžném životě.

1.1.6. Základní pojmy kognitivní sémantiky George Lakoffa

V následující kapitole se budu zabývat Lakoffovou kognitivní sémantikou tak, jak ji popsal v knize *Ženy, oheň a nebezpečné věci* (Lakoff, 2006).

Jak už bylo uvedeno výše, jedním z hlavních termínů, které G. Lakoff do kognitivní lingvistiky zavádí, je idealizovaný kognitivní model (IKM).

Vhodným pro výklad IKM je klasický příklad pojmu *starý mládenec*. „Teorie IKM by vysvětlila prototypové jevy následujícím způsobem. Určitý idealizovaný kognitivní model se může shodovat s chápáním světa nějakého člověka buď přesně, velmi dobře, docela dobře, spíše špatně, špatně nebo vůbec ne. Pokud IKM, ve kterém je *starý mládenec* definován, přesně odpovídá dané situaci, a osoba, o níž prohlásíme, že je starý mládenec, je zřetelně dospělý, svobodný muž, potom tohoto člověka můžeme prohlásit za člena kategorie *starý mládenec*.“ (Lakoff 2006, s. 80) Ovšem tento IKM zcela opomíjí existenci kněží, homosexuálů, partnerského soužití bez uzavření sňatku – i zde se v podstatě jedná o svobodné dospělé muže. Tento IKM tedy neodpovídá skutečnému světu přesně.

Podle Lakoffa je náš mentální prostor strukturován právě prostřednictvím IKM. V podstatě se jedná o složitou strukturu, která má podobu buď stavebních bloků, nebo podobu gestaltovou. Pokud elementy existují nezávisle na sobě a pokud je význam celku funkcí významu částí, jedná se o strukturu ze stavebních bloků. Pokud tyto podmínky splněny nejsou, jedná se o gestalt-celek, který je výsledkem naší interakce se světem a týká se především bázových pojmů (viz dále). Tyto gestalty, o kterých hovoří Lakoff také jako o svazcích interakčních vlastností nebo o svazkových modelech, jsou jedním ze zdrojů prototypových jevů.

Zde je na místě, abychom se více podívali na teorii prototypů Eleanor Roschové, jak je popisována v Lakoffově knize *Ženy, oheň a nebezpečné věci* (Lakoff, 2006). Prototypem je míněn nejrepresentativnější člen kategorie, který stojí v jejím centru a bývá nejčastěji uváděn jako její typický příklad. Např. prototypickým členem kategorie květin je *růže* a ne *kaktus*. (To ale jistě platí pouze v rámci jazyka jednoho konkrétního etnika. pozn. autora) Representativnost jednotlivých členů kategorie je závislá na přítomnosti nebo nepřítomnosti distinktivního rysu, přičemž v centru se nacházejí příklady s nejvyšším zastoupením těchto rysů a směrem k hranicím kategorie – k periférii těchto rysů ubývá. Prototypy fungují jako kognitivní referenční body, jež tvoří základ pro to, abychom si mohli vytvořit závěry. Z toho vyplývá, že prototypy musí být součástí pojmové struktury, jestliže na jejich základě jsme schopni vyvozování (Lakoff, 2006). E. Roschová se nejprve domnívala, že svou teorií prototypů ukázala cestu, jakou se kategorie konstituují. Považovala prototyp za mentální reprezentaci kategorie, ale jak podotýká G. Lakoff, E. Roschová sama od této představy později upouští. Ve skutečnosti totiž samotné prototypy o povaze kategorizace nic neříkají, jsou to pouze její dobré příklady.

Nicméně E. Roschová na základě teorie prototypů zavádí pojem bázová úroveň, se kterým dále pracuje také G. Lakoff (též bázová struktura). Bázová úroveň se nachází uprostřed taxonomických hierarchií, např. na ose *zvíře – pes – vlčák* se jako bázový pojem jeví *pes*. Tato bázová úroveň je základní z hlediska vnímání, funkce, komunikace a strukturace vědomostí. Je známo, že lidem se zpracovává struktura takovýchto bázových pojmů lépe než struktura pojmů stojících na periférii kategorie, dobře se bázové pojmy učí, pamatují a užívají. G. Lakoff se domnívá, že faktory, které určují bázové struktury, jsou založeny na gestaltovém vnímání struktury, tedy na každodenní interakci se světem, na vztazích mezi celkem a částí (přičemž, jak autor zdůrazňuje, převážně prostřednictvím částí poznáváme celek), schopností imaginace, mentální obraznosti, motorické organizaci a kulturní důležitosti. Jak se ukázalo, zvládá perfektně tuto bázovou kategorizaci již tříleté dítě a teprve na jejím základě se pak vyvíjí klasická taxonomická klasifikace.

Za zdroje prototypových jevů jsou G. Lakoffem považovány metonymické modely, metafory, svazkování IKM a radiální struktury.

Pozn. G. Lakoff využívá termínu *metonymie* pro jev, který v naší terminologické tradici nazýváme synekdocha. Jedná se o přenesené pojmenování na základě vztahu části a celku. Nicméně ani u nás není tato terminologie jednoznačná, neboť synekdochu lze považovat za speciální případ metonymie, nebo ji vymezovat samostatně spolu s metonymií a metaforou, jakožto tři rozdílné formy přenosu významu.

Nyní se na tyto čtyři zdroje prototypových jevů podíváme podrobněji.

1. Metonymickým modelům přikládá G. Lakoff mimořádný význam a považuje je za základní charakteristiku kognitivních procesů. G. Lakoff popisuje metonymie jako „situace, když nějaká podkategorie nebo člen nebo podmodel slouží (často jen za velice omezeným a bezprostředním účelem) k porozumění kategorii jako celku.“ (Lakoff 2006, s. 89) V podstatě kategorii metonymicky definujeme na základě její vlastní podkategorie, takže metonymické modely fungují jako určité generátory, díky nimž jsme schopni kategorii definovat.

2. Za stejně důležité považuje G. Lakoff metafory, kterým se budu věnovat v samostatné kapitole.

3. Svazkování IKM, čili tvoření svazků integračních vlastností, jež fungují jako gestalty, je velice dobře manifestované např. na slovníkových heslech, u nichž se vyskytuje více definic daného pojmu najednou. Všechny definice pak tvoří svazek. G. Lakoff to ukazuje na příkladu pojmu *matky*. Tento pojem má svůj centrální model - žena, které se narodilo dítě. K tomu se přidávají konvenční variace stojící na periférii pojmu - žena, která poskytla genetický základ, žena, která vychovává dítě, další žena otce. Jedná se tedy o další modely - genetický, výchovný, manželský. „I když se modely, jež společně charakterizují nějaký pojem, ve svazku rozcházejí, existuje silný tlak, aby si člověk vybral jeden jako nejdůležitější. Toto se odráží v instituci slovníkářství... I když rozhodnutí tvůrců slovníku nemají žádnou vědeckou váhu, odrážejí skutečnost, že i mezi lidmi, kteří se zabývají tvorbou definic, neexistuje jediný, všeobecně přijímaný kognitivní model pojmu tak běžného, jako je matka“ (Lakoff 2006, s. 85).

4. Podstatou radiálních struktur je rozlišení mezi centrálními a periferními členy. Periferní jevy nejsou ovšem generovány na základě centrálního případu, ale vznikají jako konvenční variace. Vezmeme-li si příklad již uváděného pojmu „matka“, určíme jeho strukturu jako radiální, neboť jeho centrální model ženy rodičky nezakládá další modely, např. model výchovy či model genetiky. Neexistuje totiž žádné obecné pravidlo generující různé druhy matek, ale záleží vždy na dané společnosti a kultuře, jaké druhy matek bude „vytvářet“ a definovat.

Dalším pojmem, na kterém G. Lakoff svou teorii konceptualizace zakládá, je pojem vtělesnění, který přímo souvisí s metaforou. Vtělesnění je centrálním pojmem v Lakoffově přístupu ke zkoumání významu. G. Lakoff považuje svůj zkušenostní realismus, nazývaný také experencialismem, za verzi interního realismu, jenž se staví do opozice k metafyzickému realismu. Metafyzický realismus totiž zastává názor, že jediný a úplný popis

světa je z perspektivy Božího oka a předměty existují nezávisle na pojmových schématech. Interní realismus naopak nahlíží na svět z perspektivy člověka a také Lakoffův experiencialismus se snaží charakterizovat význam prostřednictvím povahy a tělesné zkušenosti myslících organismů, tedy právě vtělesněním (Lakoff, 2006).

„Experiencialismus tvrdí, že pojmová struktura má význam, protože je *vtělesněná*. To znamená, že povstává z našich předpojmových tělesných zkušeností a je s nimi svázaná.“ (Lakoff 2006, s. 261). Jako dva typy struktur v našich předpojmových zkušenostech G. Lakoff uvádí jednak bázovou strukturu, o níž už byla řeč, jednak kinestetickou obrazově schematickou strukturu. Ta vzniká tak, že některá jednoduchá obrazová schémata, jako např. *nádooba, cesta, síla*, se vždy znovu objevují v naší tělesné zkušenosti v různých orientacích a vztazích, např. *nahoru - dolů, vpředu – vzadu, centrum – periferie, část – celek*. Z těchto dvou typů pak vzniká abstraktní pojmová struktura buď metaforickou projekcí z fyzické domény do abstraktní, nebo metonymickou projekcí z bázových kategorií do kategorií na vyšší a nižší úrovni. Tato lidská schopnost konceptualizace nám dává schopnost abstraktního uvažování, schopnost vytvářet symbolické struktury, které korelují s předpojmovými strukturami, schopnost metaforické projekce i schopnost vytvářet složité pojmy pomocí obrazových schémat IKM.

V následující kapitole (kapitola 1.2.4.) se budu podrobně věnovat metaforickým a metonymickým modelům s konkrétními příklady, které G. Lakoff ve svých pracích analyzuje.

1. 2. Metafora jako objekt lingvistického zkoumání

Každá změna nebo nová skutečnost, vynález či inovace musí být pojmenovány, aby vešly ve známost a staly se součástí života. Slovní zásoba každého jazyka se tak neustále rozrůstá o nová slova. Potřeba tvoření je dána nejen historickým vývojem, ale i potřebou člověka zmocňovat se světa. A to lze jedině pomocí pojmů.

Principů nominace nových skutečností rozlišujeme několik. Buď je slovo motivováno různými stránkami denotátu (činností, funkcí, barvou, tvarem ...), a tak vznikají popisná (deskriptivní) pojmenování typu *tlumič, odsiřovací zařízení, žluťásek*, nebo je tento přímý pohled na věc nahrazen pohledem obrazným, zprostředkovaným na pozadí něčeho druhého, a

potom mluvíme o sémantickém tvoření slov. Kromě těchto dvou způsobů vznikají nová slova skládáním a zkracováním. Slovní zásoba je navíc obohacována přejímáním slov z cizích jazyků a rozšiřováním nebo zužováním významu slov, vznikem sousloví a ustálených slovních spojení, popř. vznikají zcela nová pojmenování (neologismy). Jádrem slovní zásoby však tvoří i slova nemotivovaná, značková.

Protože kapacita paměti běžného uživatele jazyka je omezená a protože se člověk ve svém řečovém chování řídí principem ekonomičnosti, nevyhovuje mu tvořit neustále nová pojmenování. Vypomáhá si tedy slovní zásobou, kterou již užívá. A jelikož přirozenou vlastností člověka je kreativita, je velice rozšířenou formou právě sémantické tvoření slov, kdy se rozšiřuje počet významů slov existujících. Obliba v obrazné nominaci vyplývá totiž ze samé podstaty lidské psychiky. Součástí vědomí nejsou jen údaje o reálné skutečnosti, ale i představy, fantazie, tedy obrazy. Tento obrazný princip se projevuje i v jazyce, kde nabývá podobu metafory (Straková, 1990).

Metaforu lze dělit z několika pohledů. Z hlediska ustálenosti ve slovní zásobě na metaforu uzuální (lexikalizovanou), např. *jazyk, oko, hlava, list...*, a novou (nelexikalizovanou), která má možnost stát se lexikalizovanou (př. *utahování opasků*), či zaniknout. Z pohledu uměleckého je metafora považována za ozvlášťující obrazné vyjádření, ale z pohledu kognitivní lingvistiky se na metaforu díváme jako na kognitivně efektivní způsob kategorizace, kdy se podílí na našem poznání a chápání světa. K metafoře uzuální i umělecké se věnuji v následujících kapitolách jen částečně, protože ve středu mého zájmu je především metafora kognitivní.

1.2.1. Kreativita ve vyjadřování

Již v dětství se učíme chápat, že některé výpovědi nemají ten samý význam, jaký by měla jednotlivá slova v nich obsažená. Nejsou to jen přísloví a rčení, která označujeme jako víceslovné lexikální jednotky s vlastním významem, např. *mlátit prázdnou slámu, kovářova kobyla chodí vždycky bosa, bez práce nejsou koláče*, nebo frazeologismy typu *hlavou mu probleskla myšlenka, jít po stopách zločinu*, ale i volná syntagmata, např. *pěstovat schopnosti*. A právě tyto způsoby vyjádření jsou založeny na metafoře.

Metafora je vlastně jednou z možností realizace kreativity uživatele jazyka. Tato vynalézavost je přirozenou vlastností člověka, která se projevuje schopností ekonomicky pojmenovávat nové skutečnosti pomocí slov již existujících. Mohlo by se tedy říci, že

metaforické vyjadřování je úsporné opatření člověka pro to, aby nevznikala neustále nová slova, nová vehikula. Vznikají pouze nové významy již existujících vehikul.

V běžné jazykové praxi se naše jazyková kreativita projevuje především tak, že tvoříme výpovědi, které dosud s velkou pravděpodobností nikdo nevytvořil. Výrazný projev kreativity lze zaznamenat také v podobě synonymie. Slova s podobným nebo stejným významem přímo vybízejí k různým možnostem využití v jazykovém projevu. A stejně tak i metafora je ze sémantického hlediska vhodným prostředkem pro kreativní vyjadřování. Tvořivost se také někdy spojuje s hravostí a vznikají tak okazionalismy, např. *mlčitel* (ten, kdo mlčí), nebo slovní hříčky založené na zvukové podobnosti. Důraz na kreativitu jazyka klade generativní koncepce gramatiky, která se zaměřovala především na zkoumání syntaxe, avšak tvořivost zasahuje i do sémantiky. Hlavním představitelem generativní gramatiky je Noam Chomsky. Ten poukazuje na fakt, že mluvčí dokáže tvořit nekonečné množství nových vět a jiný mluvčí téhož jazyka jim dokáže porozumět. Pro užívání jazyka tedy není rozhodující paměť, ale tvořivý aspekt jazyka. Jazyková kompetence člověka v sobě zahrnuje nejen schopnost porozumět novým větám, nýbrž i schopnost rozpoznat věty odchýlné a interpretovat je (Chomsky, 1966). Chomsky mluví o „tvůrčím aspektu jazykového úzu“.

„Jedná se o běžný rys každodenní jazykové praxe: je typicky inovační, není ale determinována vnitřním stavem a vnějšími podmínkami, není přiměřená okolnostem, není vyvolána žádnou příčinou a vyjadřuje myšlenky, které mohl stejným způsobem vyjádřit i posluchač“ (Chomsky, 1998, s.19). Člověk má určitou jazykovou schopnost (kompetenci), která mu umožňuje verbální činnost (performanci). „Je-li stav vaší jazykové schopnosti dostatečně podobný mému, dokážete pochopit, co říkám“ (Chomsky, 1998, s. 31).

1.2.2. Vývoj názorů na metaforu

V antické rétorice se metafora považovala za jeden z tropů a byla zahrnována do oblasti umění, umění řečnit a básnit. Dnes je to jeden z klíčových termínů lingvistiky, především sémantiky a psycholingvistiky, filozofie jazyka a hermeneutiky.

Ve školské praxi se vysvětluje metafora jako přenesení významu na základě podobnosti. Tato definice vychází z Aristotela. Vytvořit dobrou metaforu znamená podle Aristotela dobře odpozorovat podobnosti mezi věcmi. Ve své *Poetice* metaforu vymezuje jako přenesení cizího jména, a to buďto z rodu na druh, nebo z druhu na rod, nebo z druhu na druh, nebo analogicky. Toto přenášení je možno jen díky nadání, které člověku umožňuje

vnímat podobnosti mezi předměty a jevy lidského světa. Z Aristotela vychází několik teorií definujících metaforu. Substituční teorie považuje metaforu za pouhé nahrazení slov, přičemž nové pojmenování lze znovu převést na doslovné původní vyjádření. Za zkrácené přirovnání bez „jako“ považuje metaforu teorie komparační. Teorie analogie vidí přenášení významů na základě pravidla, že druhý se má k prvnímu jako čtvrtý ke třetímu (Chrz, 1996).

K metafoře se ve svých úvahách a spisech vyjadřovali i další filozofové a teoretici umění, jak to shrnuje ve své knize J. Pavelka (Pavelka, 1982). Studují ji v rámci pohledů na obrazotvornost a obraznost, protože obraznost se v metafoře projevuje v té nejvyhraněnější podobě (Pavelka, 1982). Metafora je totiž základní forma uměleckého obrazu, a proto je východiskem studia obraznosti. Velice blízko k dnešní myšlence, a sice, že metafora je svým způsobem poznávací proces, dospěl i I. Kant, který hovoří o obrazotvornosti jako o produktivní poznávací schopnosti. Podobným směrem uvažování se ve svých pracích o umění ubírá i V. G. Bělinskij. Umění považuje za bezprostřední nazírání pravdy nebo myšlení v obrazech. Částečně odlišného názoru jsou ruští formalisté (Pavelka, 1982). V. B. Šklovskij básnický obraz pokládá pouze za jeden z prostředků zesílení dojmu. Ovšem souhlasí s tím, že prozaický obraz, který s básnickým nemá nic společného, lze považovat za praktický prostředek myšlení.

Také L. Wittgenstein se vyjadřuje k sémantické a komunikační funkci metafor. Zatímco se metafora jeví jiným jazykovědcům jako rovnocenný komunikační nástroj, který vypovídá o světě člověka, L. Wittgenstein ji pokládá za zmatený znakový a komunikační prostředek. Popírá tak její komunikační funkci a ze svého zájmu o jazyk ji vylučuje (Pavelka, 1982). Naopak důležitost metafor v její gnoseologické a ontologické funkci spatřuje např. W. A. Shibles (Pavelka, 1982) Nejen umění, ale i filosofie, věda a život sám je metafora. Podle něj dovoluje metaforická metoda člověku vidět základní metafory v každém systému poznání. K této základní funkci metafor se hlásí také G. Lakoff a M. Johnson (viz dále).

I. A. Richards je zastáncem interakční teorie a chápe metaforu jako akt vzájemného působení dvou složek - tématu (obsahu) a nosiče (metaforického výrazu) (Chrz, 1996). Vztah mezi těmito složkami považuje za základ metafor. Dokazuje to na příkladu *Vývěsné tabule jsou bradavice krajiny*, přičemž vývěsné tabule je téma, bradavice jsou nosič a základem je ošklivý výčnělek na povrchu - tedy význam slova bradavice ve vztahu k vývěsním tabulím. V rámci této teorie se vyjadřuje i M. Blafel (Chrz, 1996). Téma je pro něj hlavní předmět a nosič předmět vedlejší. V metafoře se použije vedlejší předmět pro vhled do hlavního předmětu, ovšem je k tomu zapotřebí vědomí o obou předmětech. Interakční teorie počítá s nutným encyklopedickým věděním z kontextu, na jehož základě lze význam vyvodit. Nutná

je také určitá intelektuální operace, jež vede k novému poznání skutečnosti. Metafora je pak aktem přenosu, vytvářením podobností a projevem již zmíněné kreativity jazyka. Interakcí se oba významy přibližují a modifikují. Metafora tedy vybírá, zdůrazňuje, potlačuje a organizuje nějaké rysy tématu.

Výklad metafory podává na pozadí teorie mluvních aktů H. P. Grice (dále podle ESČ, 2002). Podle něj dochází při metafoře k neslučitelnosti pojmů dvou výrazů (výrazu užitého a výrazu v daném kontextu očekávatelného) na úrovni doslovného významu. Tato jakási nepravdivost na úrovni větného významu vyvolá konverzační implikaturu. Při ní adresát vychází z toho, že mluvčí chce i přes tento dílčí defekt kooperovat a maximy kooperačního principu narušuje pouze proto, aby dal signál k jiné, nevlastní interpretaci významu daného výrazu. Tato teorie zpochybňuje výklad metafory jako posunu významu na základě podobnosti, protože východiskem prý není podobnost, ale naopak inkompatibilita, tedy ona neslučitelnost významů. Navíc poukazuje na fakt, že metafora zůstává metaforou a udržuje si svou platnost, i když se ukáže, že je vystavěna na špatných předpokladech. Jako příklad uvádí metaforu *pštroší politika*. Mylným předpokladem byla domněnka, že pštros strká hlavu do písku ze strachu, ale on tímto způsobem hledá potravu.

Stejně jako H. P. Grice dochází k závěru, že metafora je záležitostí užití, nikoli významu, D. Davidson (ESČ, 2002). Metafora je podobná deklarativům. Fakta pouze tvoří a proklamuje, ale nepopisuje. Nevypovídá o skutečnosti v kategoriích ne/pravdivosti. To vede Davidsona až k tvrzení, že metafora nic nesděluje, pouze naznačuje.

Jak dále uvádí Encyklopedický slovník češtiny, jistou souvislost mezi metaforou (ale pouze aktuální, viz dále) a ironií spatřuje J. R. Searle. „Metafora je speciálním případem disociace doslovného významu (chápaného též jako „textový“ význam lexému shodný s jeho významem systémovým), resp. významu větného a významu promluvového, intendovaného, jak k němu dochází i v ironii a při indirektní realizaci a indikaci komunikativních funkcí (v lexikální, mrtvé metafoře ovšem k takové disociaci nedochází). Nevlastní užití výrazu signalizuje pouze to, že mluvčí chce říci něco jiného nebo něco víc.“ (ESČ, 2002, s. 258).

Na metaforu lze pohlížet také z hlediska psychologického. Pak ji lze popsat v rámci jednotlivých psychologických směrů. Např. skrze psychoanalýzu, nebehavioristickou a neogestaltickou teorii či teorii kognitivistickou.

Z hlediska psychoanalýzy S. Freuda (Chrz, 1996a) je metafora vyjádřením obsahů vytěsňených do nevědomí. Jedná se o zamaskované vyjádření psychického obsahu, afektů, motivů, které se staly neslučitelnými s vědomím a byly vytěsněny do nevědomí. Metafora je

tak jakýmsi kompromisem mezi vědomím a nevědomím. Může ovšem vznikat podle čtyř různých mechanismů snové práce. Buď se jedná o zhuštění, kdy se kombinuje několik představ a vzniká představa složená, nebo o přesunutí, tedy nahrazení jednoho prvku druhým. Může se také vyskytnout mechanismus názorné reprezentace, kdy se abstraktní myšlení prezentuje v názorných obrazech, anebo mechanismus sekundárního zpracování do souvislého celku. Z těchto Freudových závěrů vychází lingvisté – strukturalisté R. Jakobson a M. Halle, když charakterizovali typy asociativních vazeb. Metafora, vystavěná na vztahu podobnosti, je pak podle nich proces zhuštění a metonymie, založená na styčnosti, proces přesunutí.

S nevědomím pracuje i C. C. Jung (Chrz, 1996a), ovšem své teorie staví na nevědomí kolektivním, které pokládá za paměť lidstva. Jeho základními prvky struktury jsou archetypy nabývající svůj specifický obsah až osobní zkušeností, tedy nevědomým významovým jádrem. Tyto archetypy jsou vyjadřovány především metaforami a symboly. Metafora klade důraz na určitý vzor, prototyp, perspektivu, kdežto symbol vychází z doslovného smyslu, který je manifestací hlubšího významu – archetypu. V 70. letech 20. století se psychologií archetypů zabýval J. Hillman (Chrz, 1996a). Archetyp je pro něj základní metafora. Povyšuje ji na způsob vnímání, cítění, existence. Je pro něj dominantní perspektivou, v jejímž smyslu přistupujeme ke světu.

Percepční základ metafory obhajují neobehavioristé a neogestaltisté. I těmito psychologickými směry se ve své práci zabývá Vladimír Chrz, z něhož čerpám také následující poznatky (Chrz, 1996a). Neobehaviorismus zjednodušuje metaforu na své S - R (stimul - reakce) paradigma, tedy na verbální reakci na doposud neposílené vlastnosti podnětu, přičemž, např. Skinner vidí základ v senzoričtých vlastnostech. Např. při pití sodovky vzniká metafora právě díky sdíleným senzoričtým vlastnostem – píchání a mravenčení. V pojetí konotovaného významu, jehož zastáncem je Osgood, lze přenos významu uskutečnit i na základě společně sdílených emočních reakcí. Metafora je pak podobná syntézii, osvojování různých smyslových modalit. Např. hluboké tóny v nás vyvolávají představu rozsáhlosti (jedná se o syntézu), přičemž *hluboké* asociuje *rozsáhlé*, což je metafora

Neogestaltisté také vidí základ metafory v percepci. S. E. Asch považuje metaforu za „dvojfunkční název“, kdy jsou např. fyzikální charakteristiky využity k popisu osobnostních rysů, např. *tvrdost* fyzikálně odporuje změně a v případě osoby značí neústupnost. Jedná se tedy o podobné schéma interakce. H. Werner je toho názoru, že objekty jsou chápány skrze motorické a afektivní postoje subjektu. Metafora pak může být založena na schopnosti vnímat

podobnosti v expresivních kvalitách objektů a událostí, např. *melancholická, záдумčivá krajina*. R. Arnheim se přiklání ve svých názorech k percepční abstrakci při párování dvou představ se společnou kvalitou, např. *moře* – rytmické obracení stránek při čtení → *stránky* jako *vlny*. Spojuje se abstraktní a vizuální myšlení. Ať už jednotliví vědci vidí základ metafory v různém druhu smyslového vnímání, dospěli ke shodnému závěru. Při metafoře dochází k vzájemnému působení dvou představ, čímž je umožněno, aby vystoupily do popředí jejich společné prvky. Metafora má tímto schopnost restrukturovat vnímání.

1.2.3. Přístup kognitivní psychologie

V této kapitole dále vycházím ze statí Vladimíra Chrze (Chr, 1996b, 1998, 2000).

Kognitivní psychologie metaforu považuje za význačnou poznávací intelektuální operaci, která „vybírání, zdůrazňuje, potlačuje a organizuje hlavní rysy předmětu tím, že implikuje výpovědi o tomto předmětu, které se běžně používají o předmětu vedlejším...“ (Chr, 1999, s. 42). Metafora generuje nové poznání na základě projekce z jedné oblasti do druhé a výsledkem této projekce je kognitivní efekt. Dochází tak k metaforické konceptualizaci, při níž se metafora stává prostředkem chápání určité oblasti.

Tento psychologický směr vznikl v 70. letech 20. století a na psychické procesy pohlíží především jako na procesy zpracovávající informace. Ve svých výzkumech se zabývá mimo jiné metaforou ve vztahu k paměti a imaginativnímu systému, který zpracovává názorné informace, k podobnosti, analogii, kdy určitý druh metafor lze jako analogii chápat. V tomto případě jsou tím, co je z jedné oblasti přenášeno do druhé, relace mezi objekty, nikoliv atributy objektů. Jedná se tedy o podobnost relací. V kognitivní psychologii se dále pracuje s pojmem inference (usuzování, vyplývání, vyvozování). Při metaforicky založeném usuzování se uplatňují inference induktivní, praktické a s určitou pravděpodobností vyplývající. Komplexní systém inferencí je nazýván inferenčním vzorcem. Inferencí tedy rozumíme další poznání, které spočívá ve vyvozování nových poznatků z poznatků známých.

V současné době se věnuje velká pozornost zkoumání metafor jako kategorizačního procesu. 90. léta 20. století přináší pohled na metaforu jako na klasifikující (kategorizující) výpověď. S. Glucksberg, B. Keysar a B. Mc Glone dochází k závěru, že metafora je užití názvu prototypického členu kategorie jako názvu pro tuto kategorii samotnou, tedy že se jedná o specifickou strategii, při níž dochází k pojmenování nadřazené kategorie prostřednictvím jejího prototypického členu. Prototyp umožňuje rychlou orientaci a mentálně

reprezentuje přirozenou kategorii. Je to případ, který se nejvíce podobá všem ostatním a funguje tedy jako kognitivně efektivní způsob kategorizace. Ta pak spočívá na přítomnosti, či nepřítomnosti kategoriálních atributů (rysů).

S kategorizací úzce souvisí proces grupování – vliv kontextu na vztah podobnosti. V případě metafory dochází ke grupování tématu a nosiče, přičemž se neuplatňují všechny vlastnosti prototypu, ale je vybrána jen důležitá část pro kontext. Nosič, jakožto prototypický člen propůjčuje kategorii název a kategorizace na tomto základě produkuje podobnost. Z toho vyplývá, že metafora vytváří podobnost, ne naopak.

Důsledků kategorizačního pojetí metafory je několik.

1. Kategorizující (klasifikující) výroky nejsou reversibilní. Např. *Řeči jsou prášky na spaní* není totéž jako *Prášky na spaní jsou řeči*. Metafora je klasifikující výpověď a metaforické přirovnání (s využitím „jako“) její implicitní formou.

2. Metaforické přirovnání může být na rozdíl od doslovného přirovnání parafrázováno. Doslovné přirovnání totiž obsahuje objekty na téže rovině kategorizace, např. *Cembala jsou jako piana* nelze parafrázovat *Cembala jsou piana*. Kdežto u metafory *Cigarety jsou jako časované bomby* můžeme parafrázovat *Cigarety jsou časované bomby*.

3. Srozumitelnost a vhodnost metafory záleží na prototypičnosti nosiče pro určitou kategorii a na kontextu určujícím relevantní vlastnosti prototypu.

4. Důvodem užívání metafory je především efektivní sdělení vzorového souboru vlastností.

1.2.4. Pohled George Lakoffa a Marka Johnsona na metaforu

Přelomová kniha v pohledu na metaforu se jmenuje *Metafory, kterými žijeme* a jejími autory jsou George Lakoff a Mark Johnson. Poprvé vyšla v r. 1980 a do češtiny ji přeložil v r. 2002 Mirek Čejka. Autoři hovoří o tom, že převážná část našeho pojmového systému, v jehož rámci myslíme a jednáme, má metaforickou povahu. Metafory se podle nich stávají prvotními koncepty, jimiž se setkáváme se světem, jimiž si organizujeme zkušenost a díky nimž jsme schopni utřídit pojmy. Autoři vycházejí z příkladů každodenních situací, snaží se v nich hledat příbuzné skupiny a analyzovat způsob, kterým jsou tyto skupiny vnitřně pořádány. Dochází k závěru, že pojem je strukturován metaforicky, tudíž i jazyk je strukturován metaforicky. Jako doklad metaforické systematičnosti rozebírají autoři metaforu POTRUBÍ: Mluví vkládá myšlenky (objekty) do slov (nádob) a posílá je (potrubím)

posluchači: př. *Došlo nám, co jste chtěli naznačit. Jsou to prázdná slova. Vtěsnat myšlenky do slov.* (Lakoff, Johnson, 2002)

Podstatou metafory je chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci.

Autoři rozlišují několik druhů metafor:

1. orientační,
2. ontologické,
3. strukturní,
4. nové (aktuální).

1. orientační metafory

Přímo, nemetaforicky, dle autorů rozumíme pouze pojmům prostorovým (nahore - dole, vpředu - vzadu, blízko - daleko...), neboť jsou důležité pro naše běžné tělesné fungování a zažíváme tak přímou fyzickou zkušenost. Ta pak dává základ orientačním metaforám. Orientační metafory nestrukturují jeden pojem na základě druhého, ale organizují celý systém pojmů vůči sobě navzájem. Dávají pojmům prostorovou orientaci (nahoru - dolů; dovnitř - ven; vpředu - vzadu; centrum - periferie). Platí určité koherence mezi prostorovou orientací a kvalitou, vlastnostmi, kvantitou. Např. ZDRAVÍ A ŽIVOT JSOU NAHOŘE - SMRT A NEMOC DOLE. Na základě této koherence stylizujeme výpovědi typu: *Je ve vrcholné formě - Upadl do nemoci.* Nebo příklad koherence VÍCE JE NAHOŘE - MÉNĚ JE DOLE vyvolá reakce *Můj plat se zvedl - jeho plat klesl*, či MORÁLNOST JE NAHOŘE - AMORÁLNOST JE DOLE, příklad *Byl to vznešený člověk - tak hluboce klesl*. Spojení DOBRÝ JE NAHOŘE - ŠPATNÝ JE DOLE pozorujeme u výpovědi: *Vykonává vysoce kvalitní práci - dostal se na nejnižší úroveň.* Jednotlivé kultury, či náboženství se mohou v koherencích lišit. Pro některá náboženství, co se majetku týče, platí koherence MÉNĚ JE NAHOŘE.

2. ontologické metafory

Z naší zkušenosti s fyzickými objekty stavíme metafory ontologické, které nám ukazují, jak pohlížet na události, činnosti, city a myšlenky jakožto na entity a substance. Jestliže dokážeme tyto zkušenosti identifikovat jako entity, dovedeme na ně také v řeči odkazovat, třídit je do kategorií, kvantifikovat je a s pomocí těchto prostředků o nich rozumně uvažovat. Často si ani neuvědomujeme, že jde o metaforu. Na děje se zkrátka pohlíží metaforicky jako na substance, přičemž se uplatňuje metafora NÁDOB. My jsme ohraničená nádoba s orientací uvnitř - vně a tuto zkušenost promítáme dál tak, že vyčleňujeme území, kvantifikujeme velikost, vymezujeme zorné pole, které také chápeme jako nádobu. Pak lze

řící *Viděl jsem závody* (závody tím považujeme za objekty), *Byl ve středu mého zorného pole* (tím ohraničujeme zorné pole jako objekt). Účelem ontologických metafor je tedy k něčemu

1. odkazovat: *V této válce je čest naší země.*
2. něco kvantifikovat: *Na světě je tolik nenávisti.*
3. identifikovat aspekty: *Nedokáže držet krok s módou.*
4. identifikovat příčiny: *Vnitřní neshody nás připravily o prvenství.*
5. stanovit cíle a motivaci činnosti: *Přišel do N.Y. hledat štěstí.*

Za nejzřejmější ontologické metafory považují G. Lakoff a M. Johnson personifikaci (*Inflace pohlcuje zisk. Život mě podvedl.*) a metonymii (*Timesy na tiskovku nedorazily. To kuře na paprice u okna chce zaplatit. Dělá do novin. Akryl si získal celý svět.*) se zvláštním případem kulturní a náboženské symboliky (např. v křesťanství symbolizuje *holubice* ducha svatého) a synekdochu (*Chybí nám mladé bystré mozky*).

Na základě svého výzkumu uvádí další příklady:

TEORIE (SPORY/ARGUMENTY) JSOU BUDOVY: *Co je základem vaší teorie? Tento argument stojí a padá s...*

MYŠLENKY JSOU JÍDLO: *Celá stat' neobsahuje nic víc než syrová fakta, nedopečené myšlenky. To nemohu najednou strávit, spolknout.*

LÁSKA JE FYZIKÁLNÍ SÍLA: *Pulsuje jako elektrina, jiskří, přitahuje, má hybné síly...*

3. strukturní metafory

Na rozdíl od orientačních a ontologických struktur umožňují strukturní metafory využívat jednoho vysoce strukturovaného a jasně vymezeného pojmu ke strukturaci jiného pojmu (Lakoff, Johnson, 2002). Typickým příkladem může být metafora RACIONÁLNÍ SPOR JE VÁLKA. Naše pojetí sporu a argumentace je založeno na znalosti fyzického boje (zastrašování, vyhrožování, odvolávání se na autoritu, smlouvání, urážení...), a proto dokážeme uvažovat o sporu jako o boji. Jak k oné koherentní strukturaci zkušenosti dochází? V tomto případě získává struktura rozhovoru aspekty války: dvě různá postavení, konflikt, plánování strategie, mobilizace sil, útok, manévrování, obrana, ústup, protiútok, příměří/pat/kapitulace. Skrze metaforu SPOR JE VÁLKA dokážeme pojmové pole „spor“ strukturovat.

Tak vznikají multidimenzionální struktury, jež jsou organizovány do strukturovaných celků – zkušenostních gestaltů. Zkušenostní gestalti se týkají především těla, manipulace, pohybu, společenských interakcí (láska, čas, myšlenky, porozumění, spory, práce, štěstí, zdraví, autorita, morálnost) a napomáhají strukturovat abstraktní pojmy. K porozumění je

zapotřebí strukturace a kategorizace, která je podmíněna usouvztažením věci k prototypu. Svou velkou roli zde také hrají inherentní vlastnosti věcí a interakční vlastnosti, které mají něco společného s vnímáním, motorickou činností, účelem a funkcí. Proběhne-li kategorizace úspěšně, jsme schopni pojem definovat a porozumět mu (Lakoff, Johnson, 2002). Gestalt pro rozhovor je v tomto případě dále strukturován pomocí korespondencí s vybranými prvky gestaltu pro válku.

Ovšem ne každá metafora je vhodná ke strukturování v plném svém rozsahu. Autoři vychází z předpokladu, že metafora má svou „použitou“ a „nepoužitou“ část a pouze některé části se užívá ke strukturaci pojmu. Např. metafora HORA JE ČLOVĚK dává vzniknout spojení *úpatí hory*, ale už ne hlava hory, trup hory ... Tato metafora se pak jeví jako úzce specifická, nesystematická a izolovaná. Nehraje zvláště zajímavou roli v našem pojmovém systému a nepatří tedy mezi „metafory, kterými žijeme“. G. Lakoff a M. Johnson takový typ metafor označují za mrtvé metafory, kdežto metafory, jež strukturují naše činnosti a myšlení, za živé.

Ke strukturaci pojmu může dojít i pomocí několika různých metafor, přičemž každá strukturuje pojem částečně. Ovšem výsledkem je koherentní chápání pojmu jako celku. Tím se potvrzuje názor, že metafora je projevem ekonomie myšlení. Např. metafora SPOR / ARGUMENTACE JE CESTA (*Budeme postupovat krok za krokem*) a metafora CESTA VYMEZUJE DRÁHU (*Pustil se špatným směrem*) nesou metaforický důsledek SPOR / ARGUMENTACE VYMEZUJE DRÁHU (*Chodíte v bludném kruhu*). Tento příklad nám také může sloužit jako důkaz systematickosti metafor, nikoliv jejich pouhé nahodilosti, jak by se někdo mohl domnívat.

Tato teorie pojmové struktury má své jisté důsledky v pojetí homonymie. Např. *Podepřel svou argumentaci ve sporu*. Pojem *podepřít* je součástí gestaltu *budova*. Jelikož se také pojem *spor* chápe částečně z hlediska metafory SPOR JE BUDOVA (má základy, rámeček – vnější zdi, může se sesypat, ale i vybudovat), bude i význam *podepřít* v uvedené výpovědi plynout z významu, který má v gestaltu *budovy*. Není tedy třeba blíže význam pojmu definovat. K tomuto jevu, kdy jedno slovo nabývá více významů, lze zaujmout dvě různá stanoviska. Buď budeme tento pojem považovat za neutrální a velmi abstraktní, který se nevztahuje ani k *budově* ani ke *sporu*, nebo proti tomuto abstraktnímu přístupu zaujmeme postoj jiný, a sice homonymní. V případě teorie silné homonymie budeme počítat se dvěma pojmy na sobě nezávislými a každý takový případ budeme považovat za náhodný. V případě teorie slabé homonymie můžeme přistoupit na jakousi spřízněnost pojmů, podobnost, ovšem ne strukturaci.

4. nové metafory

Doposud jsme se zabývali metaforami konvenčními, které strukturují obyčejný pojmový systém naší kultury. Metafory, které zprostředkovávají nové chápání vlastní zkušenosti, nazývají G. Lakoff a M. Johnson metaforami imaginativními, tvůrčími. Ty jsou výsledkem naší individuální obrazotvornosti, mohou mít tedy pro každého odlišný význam. Často se jedná o estetickou zkušenost, o umělecké dílo, které poskytuje nové způsoby strukturace naší zkušenosti a vznikají tak nové zkušenostní gestaly. Tuto nesdílenou zkušenost lze pak sdělit metaforickou fantazií. Potud G. Lakoff a M. Johnson.

Z pohledu Lakoffa a Johnsona by se zdálo, že je vskutku náš pojmový systém založen na metaforách a že metafory jsou primárně záležitostí myšlení, odvozeně pak záležitostí jazyka. Skutečně nelze na metaforu pohlížet pouze jako na přenášení významu na základě podobnosti, jak se uvádí v učebnicích. Jejím hlavním úkolem je zprostředkovat chápání skutečnosti na základě toho, co je nám již známo. Jde o praktické využití naší dosavadní zkušenosti pro zkušenosti nové, tedy o projev ekonomie myšlení.

1.2.5. Výskyt metafor v politice

Z Lakoffových myšlenek vychází V. Chrz, který staví svou práci na teorii mapování struktur, teorii konceptuální metafory a teorii představových schémat.

Podstata procesu mapování struktur je založena na analogii, podle níž jsou relace mezi objekty jedné oblasti aplikovány na jinou oblast. Schéma (způsob manifestace) je pak chápáno jako propoziční síť mezi objekty, jejich atributy a relacemi. Základní charakteristikou mapování je řada korespondencí mezi objekty různých oblastí. Na objekty z cílové oblasti je tak nahlíženo z hlediska analogie se základní oblastí, včetně relací mezi nimi a jejich atributy.

Stejně jako v teorii mapování struktur je pojem mapování chápán i v teorii konceptuální metafory. I zde spočívá metafora na mapování ze zdrojové oblasti do cílové. Ovšem v tomto pojetí je metafora věcí primárně myšlení a usuzování, tedy konceptuálního mapování. Na základě korespondencí je možné nejen mluvit, ale i myslet o cílové oblasti s použitím inferenčních vzorců. Tyto vzorce se promítnou do struktury poznání cílové oblasti.

Autoři teorie představových schémat vycházejí z předpokladu, že důležitou roli při mapování hrají naše zkušenosti, konkrétně orientace v prostoru a interakce s prostředím. Díky

těmto kinestetickým představovým schémátům jsme schopni metaforické projekce do oblastí neprostorových, abstraktnějších. Základními schémata, podle G. Lakoffa, autora této teorie, jsou v Chrzově interpretaci:

1. představové schéma „kontejner“,
2. „část – celek“,
3. „spojení“,
4. „centrum – periférie“,
5. „počátek – cesta – cíl“.

Každé z těchto schémat se zakládá na zkušenostním základě s určitými strukturálními elementy a na základní logice. Díky těmto schémátům uchopuje metafora abstraktní prostřednictvím konkrétního a je zároveň mechanismem abstraktního uvažování. Naše abstraktní myšlení je tak z podstatné části založeno na metaforické projekci prostorové struktury.

Vladimír Chrz své teoretické zkoumání aplikoval na analýzu publicistických politických textů a metafor v nich užívaných. Tyto texty skýtají velké množství studijního materiálu, neboť změnou kulturně politické situace (počátek 90. let 20. století) se u nás vytvořil prostor pro jejich rozvoj a růst. Jedním z důsledků této změny je i konkurenční boj mezi médii i mezi jednotlivými produkty určitého média. Všechny se snaží o přízeň co nejširší vrstvy populace. Hlavním prostředkem tohoto boje o klienta je především obsah sdělovaných informací, ovšem neméně důležitá je forma podání této informace. A právě zde přichází na řadu kreativita publicistů, jejich vynalézavost, nápaditost, umění zaujmout a připoutat, neotřelost, někdy i agrese.

Metafora je jeden ze způsobů, jak na „konzumenta“ zapůsobit. Často se tak děje pomocí aktuálních metafor, které mají tu vlastnost, že na sebe dokáží upoutat pozornost, jsou pro recipienta něčím novým, co vzbudí zájem, a mnohdy mu usnadňují pochopení skutečnosti, která je pro něj jinak vzdálená.

Právě v politice je totiž metafora považována ze efektivní strategií konceptualizace složité a běžnému životu vzdálené politické problematiky. Politická témata se velice často objevují v těchto publicistických žánrech: zpravodajství, komentář, rozhovor, prohlášení či projev politika, televizní diskuse.

V. Chrz shromáždil od jara 1996 do začátku roku 1997 řadu vzorků, na jejichž základě se snažil navrhnout kategoriální systém pro analýzu metaforické konceptualizace politické problematiky. Východiskem se mu stávají čtyři hlediska - čtyři bipolární dimenze:

1. kognitivní efekt,
2. druh projikovaného poznání,
3. úroveň obecnosti,
4. explicitnost vyjádření.

Sledováním těchto dimenzí se dají rozlišit a zhodnotit jednotlivé metafory v politice užívané.

1. Kognitivní efekt charakterizuje míru generativity dané metafory, tzn. do jaké míry metafora strukturuje poznání cílové oblasti. Z tohoto pohledu je možné metafory rozdělit na ty, které jsou pro toto generování irelevantní a mají převážně ilustrující funkci, a na ty, které jsou výrazně generativní a strukturují způsoby chápání dané problematiky. Metaforu jako pouhou substituci pojmenování vidí Chrz např. ve vyjádření: *Dieta nemocnic a personální rošády, jež zdravotnictví chtě nechtě čekají, se tedy bez bojového ryku jistě neobejdou*. Kdežto metafora ve vyjádření *Během summitu v Madridu se chceme ujistit, že toto je první kolo, to jsou otevřené dveře*. zásadním způsobem restrukturuje chápání této skutečnosti.

2. Užívané metafory musí být založeny na obecně sdíleném poznání. Zde se uplatňuje znalost kulturního a historického kontextu. Na jednom pólu stojí metafory spočívající v projekci prostorových a pohybových představových schémat, na druhém pólu metafory literární, mytologické, biblické atd., které nelze interpretovat bez znalosti kulturního kontextu (např. ... *je to jako v pohádce o Chytré horákyňi..., ... trójský kuň naší levice...*)

3. Konceptuální metafory často tvoří hierarchické systémy různých úrovní obecnosti. Třetí dimenze zjišťuje, na jaké úrovni obecnosti metaforická projekce probíhá. Zda na úrovni obecné, či na úrovni specifické. Rozdílnou úroveň pozorujeme např. v obecně rozšířené metafoře *stát je živý organismus* a ve specifické metafoře *opožděný vznik Senátu je transplantace nového orgánu*.

4. Čtvrtá dimenze vyjadřuje, nakolik je výslovně uvedena informace charakterizující mapování struktury. Tato informace je vyjádřena explicitně, nebo uvedena není. Explicita znamená, že je výslovně poukázáno na to, co ze zdrojové oblasti má být projikováno do oblasti cílové. Často se jedná o analogii (např. *Referendum o NATO je obdobou ruské rulety*). Jestliže se tak nestane, může být užití metafory úspěšné, jsou-li splněny určité podmínky. Metafora musí být založena na obecně sdíleném poznání a toto poznání musí být součástí konceptuálního systému, nebo je možné ho na základě „ad hoc“ kategorie zkonstruovat.

Současně musí být metafora zasazena do jednoznačného kontextu. Obecně platí, že čím víc je metafora uměle konstruována tím více informací musí být explicitně vyjádřeno pro její pochopení.

Výše uvedené Chrzovy bipolární dimenze pro analýzu metafor jsou jistě podnětným návodem, jak třídit a hodnotit ostatní metafory, nejen ty v politice. To může být úkol dalších lingvistických zkoumání.

1.2.6. Metafora v odborných textech

Jak bylo již řečeno, je metafora, především ta uzuální, běžnou součástí mluvených i psaných projevů, není ničím výjimečným v našem dorozumívání, dokonce se s ní setkáme i v publicistických textech (viz výše), ve vědeckých definicích a termínech. Právě využití metaforického vyjadřování, které je svou podstatou založené na obrazotvornosti, často na mnohoznačnosti a implikaci lze využít při tvorbě termínů, definic nebo odborných textů a to i přesto, že ty by měly být naopak jednoznačné, explicitní a jejich význam zřejmý. Tento zdánlivý paradox lze vyjasnit na základě formální podoby metafory a vědecké definice, ze síly názornosti, kterou metafora má, a především společnou funkcí definice a metafory, funkcí pojmenovávací.

Definice i metafora se týká jevů lexikálně sémantických a společně mají i to, že obě obsahují dvě části – definovaný výraz a definující výraz. Jedná se tedy o tutéž podstatu jazykového znaku. Definice je juxtapozicí definienda (*D*) a definientu (*abc*). Pro aristotelovskou definici je charakteristická sponová věta, kdy je nominální lexém v podmětu (*D*) spojen s doplňkovou volnou nominální frází (*abc*). Jedná se o explicitní vyjádření lexikálního významu ne pouhým synonymem, ale výrazem složitějším. Nominační funkci se tvoří levá část definice (*abc - D*) a konceptualizace je procesem sémaziologickým (*D - abc*).

A u metafory je to podobné. Něco (*D*) je / je jako něco (*abc*). Může se jednat o analogický princip, asociaci či přirovnání, které má k metafoře velmi blízko. V metafoře stejně jako v definici musíme při snaze jí porozumět provést sémantickou analýzu konceptuálních významů a zjistit vzájemné vztahy mezi sémy, aby došlo k pochopení. Ta není v případě metafory tak snadná. Hlavním rysem metafory je totiž konceptuálnost skrytá, tedy taková, jež není okamžitě zjevná, protože se nejedná o významy doslovné, nýbrž přenesené. Společné rysy mezi výrazy pak musíme hledat a ty jsou klíčem k pochopení metaforických vyjádření (Kocourek, 1994).

Častým opakováním metafory v komunikaci dojde k jejímu upevnění a z aktuální metafory (volné, živé, nelexikalizované) se stává metafora lexikalizovaná, kodifikovaná. Touto lexikalizací se může metafora změnit na termín, a tím snadno dosáhne uplatnění v odborných textech, jimž do té doby náležely pouze definice. Některé terminologické metafory byly natolik lexikalizovány díky svému častému výskytu, že jsou považovány za mrtvé. Do této skupiny by se daly zařadit souborové metafory používané ve specializovaných textech jako součásti definic, např. *rodina jazyků*, přičemž *rodina* znamená v doslovném významu 'soubor rodičů a dětí, nebo vztahů', ale metaforický význam je posunut na „skupiny osob nebo národů sjednocených obvyčejnými vztahy. Tyto metafory jsou někdy označovány též jako uzuální a jejich funkce je především pojmenovávací. Podílí se také na vzniku polysémie a často se vyskytují ve víceslovních pojmenováních nebo frazémeh (*mít máslo na hlavě*). Tato otevřenost metafory sféře vědecké a naopak zaručuje pružnost jazykového systému (Kocourek, 1994).

Ne vždy se, podle mého názoru, musí jednat o proces postupné lexikalizace. V případě termínu vzniklého na základě přenesení pojmenování, např. *dceřiná společnost*, *lišta* (*na níž lze minimalizovat nepoužívaný soubor při práci s počítačem*), totiž předpokládám, že jeho tvůrce považuje za nutné si tento nový termín osvojit okamžitě, a i když se jedná o termín nově vzniklý na základě metafory, nelze ho považovat za metaforu volnou, aktuální. Proto se domnívám, že případy těchto termínů jsou již na počátku svého zrodu metaforou lexikalizovanou.

Výskyt terminologizovaných metafor je velice hojný v textech odborného charakteru, populárně naučného, dokumentárního a zpravodajského. Pro tyto žánry je jedním z charakteristických rysů používání termínů, které si kladou za cíl co nejpřesnější vyjádření a jednoznačnou interpretaci a které, jak bylo uvedeno výše, mohou vznikat sémantickým tvořením.

Podle Strakové „v terminologii výrazně převládá interpretační aspekt metafory, tj. metafora slouží poznání věci (na základě srovnání), nemá však vedlejší záměry (poetický, propagační, expresivní, evaluativní)"... „v informativním stylu je metafora využívána jako prostředek metodologický, výklad opřený o podobnost je názorný, srozumitelný a přijatelný." (Straková, 1992, s. 72)

V odborných textech lze rozlišit metaforu terminologickou a aktualizací, jež je typická pro žurnalistiku a využívá se jí především v názvech článků. Terminologická metafora se vyskytuje v určité oblasti, např. jevy z oblasti fyzikální se nejčastěji vyskytují v ekonomických pojmech (*síla*, *tlak*), stejně jako výrazy označující nástroje (*kleště trhu*). Pro

texty ekonomické se také hojně využívá metafory z oblasti flóry a fauny (*ekonomický růst*), názvy rodinných vztahů (*dceřiná společnost*), z oboru sportu (*nahrát na smеч*), vojenství (*pod palbou*), dramatu (*scénář reformy*), somatologie (*mzdová nákaza*). I přídavná jména mohou mít metaforizující účinek (*plíživá inflace*) (Straková, 1992).

Kromě ekonomické tematiky se metafory vyskytují ve všech oblastech lidské činnosti, především však v oblasti technické a mnoho metafor proniklo do sféry počítačů a manuálů. To není náhoda, protože právě zde je pokrok nejrychlejší. Pro uživatele jazyka je pak jednodušší přejímat pojmenování z jiné oblasti než tvořit termín nový, který je stejně s největší pravděpodobností odsouzen k brzkému zániku, neboť jej rychle zastihne další vývojová změna, pro kterou se bude opět hledat vhodné pojmenování.

Vytvořit nový termín, či jakékoli nové pojmenování na základě metafory, není zcela jednoduché. Nestačí pouze kreativita mluvčího. I ta je do jisté míry řízena určitými pravidly. Je nutné brát ohled na kritéria, jež musí metafora, aby byla úspěšná a funkční, splňovat. Velkou roli hrají především sémantičtí činitelé, jak je definoval R. Kocourek (Kocourek, 1993a).

Metafora je dána jednak doslovným významem zdroje, významem přeneseného termínu a typem motivace, tedy vztahem či příbuzností mezi nimi. Oba významy, přenesený i doslovný, lze zařadit podle určitých sémantických tříd (*člověk / živočich, živočich / rostlina, abstraktum / konkrétnum*). Typ motivace závisí na sémantice, na nichž je metafora založena. Sleduje se tedy styčný bod mezi oběma významy, např. tvar, barva, funkce, pohyb.

Základní sémantika metafory je postavena na vztahu shody nebo konfliktu mezi doslovným a přeneseným významem a směrem přenosu. Kombinačně nastávají tyto možnosti:

1. přenos z konkrétního do konkrétního a to
 - a, z neživého do neživého (*korunka*),
 - b, z neživého do živého (názvy sportovních klubů - *Detroit Pistons*),
 - c, z živého do neživého (*myš*),
 - d, z živého do živého (z živočišného do lidského nebo ze živočišného do živočišného),
2. z konkrétního do abstraktního (*kořen slova*),
3. z abstraktního do abstraktního (*softwarové pirátství*).

V každém případě se jedná o přenesení z jedné významové roviny do druhé. Kromě sémantických činitelů vstupují do tvorby metaforických termínů i jiná kritéria (Kocourek 1994). Jsou jimi:

1. referenční adekvátnost.

Mezi činiteli metafory musí být přijatelná shoda. Vlastnost zdroje, motivace i význam přeneseného termínu si nesmí odporovat. Např. hovoříme-li o *stromu* ve větné struktuře, můžeme navázat dalším metaforickým termínem např. *větev, větvení*? V tomto případě to není nemožné.

2. poznávací shoda.

I zde je důležité, aby doslovný význam zdroje, motivace a poznávací obsah termínu nebyly v rozporu. Např. u termínu *sémantická hra* se shodují sémy *hry* (závodit podle pravidel, končící vítězstvím / prohrou) se sémy vyjádřenými v definici *sémantické hry*.

3. kategoriální náležitost.

Každý termín by měl spadat do konkrétní kategorie a měl by být oproštěn od konotací. Ne vždy se tak děje a vedlejší význam z původně doslovného významu užitého jako metafory se tlačí do významu pojmenovávaného předmětu nebo jevu. Tato etymologická konotace se někdy projevuje např. u termínů z oblasti rodinných vztahů (*matka, dcera*), kdy se nepatříčně pociťuje význam důvěrnosti, např. *dceřinné a mateční buňky*.

Proč se vlastně metafory v terminologii používají? Jejich cílem není jen danou skutečnost pojmenovat, ale také posilnit účinek nového výrazu na uživatele. Jednak jde o lepší zapamatování, neboť metafora zasahuje do oblasti pojmů již osvojených a uživatel jazyka je seznámen s jejich vlastnostmi a dokáže je přenášet, jednak se zde projevuje kreativita mluvčích. Používají se konotace, apriorní konflikty a personifikační sémy, např. *trójský kuň* je označení pro program, který skryje a dopraví virus do počítače.

Ne všechny jazyky jsou tomuto metaforickému tvoření pojmů nakloněny (Kocourek, 1994b). Důstojné místo zaujímají v anglickém jazykovém systému, v němž mohou stát zcela samostatně, a proto je lze snáze integrovat do různých vědních oborů. Němčina se této samostatnosti vyhýbá a metafory využívá především ve složeninách. V češtině je situace taková, že se metafora nachází nejčastěji ve tvaru odvozenin (*matice*) nebo deminutiv (*ručička*).

1.2.7. Kritická komunikační situace a metafora

Metaforou v kritické komunikační situaci se zabýval Viktor Krupa (Krupa, 1989). Kritickou komunikační situaci definuje jako případ, kdy dostupné a běžné (konvenční) jazykové významy standardní slovní zásoby jsou ze strany mluvčího pociťovány jako

neadekvátní pro vyjádření všech komunikačních záměrů. U mnoha slov se střetávají subjektivní konotace s významovými možnostmi již existujícího a všeobecně přijímaného kódu. Nedostatečnost běžného jazykového kódu může být způsobena množstvím variant a subjektivní nebo objektivní povahou každé z nich.

V jazykové praxi se podle V. Krupy vyskytují většinou následující tři typy kritických situací:

- 1) přímý a masivní kontakt odlišných etnik a jazykových komunit,
- 2) rapidní pokrok v oblasti nějaké lidské aktivity, zvláště ve vědě provázené velkým nárůstem odborné terminologie,
- 3) emocionálně motivovaná snaha komunikovat o zcela běžných věcech nějakou novou formou.

Všechny tyto situace jsou důležité pro zrychlení jazykové dynamiky, v níž metafora hraje tu největší roli. Nedostatečnost jazykového kódu má pravděpodobně nejdramatičtější projevy v případě přímého a masivního kontaktu odlišných jazykových komunit např. ve vojenském konfliktu.

Taková proměna může být ilustrována příkladem z novoguinejské pidžinové angličtiny: pokud se týká slovní zásoby, jejím hlavním zdrojem je angličtina, ovšem s tím, že mnoho základních anglických lexémů není (či dosud nebylo) včleněno do slovníku onoho jazyka. Zmíněné lexémy byly nahrazeny transparentnějšími deskripce, např.:

- *arapela mama* (= *the other mother*; *jiná matka*, tj. *teta*);
- *ai i tudak* (= *too dark eyes*, *příliš tmavé oči*, tj. *slepý*);
- *taim bilong biksan* (= *time belonging to the big sun*; *čas patřící velkému slunci*, tj. *období sucha*);
- *gras bilong paul* (= *grass belonging to the fowl*; *tráva patřící ptákovi*, tj. *perí*).

Také mnohé podoby kompozičního procesu mají metaforický základ, nejen v pidžinové angličtině např. *han diwai* (= *hand of tree*; *ruka stromu* tj. *větev*), ale i v jiných jazycích, třeba v malajštině (Krupa, 1986).

Dalším typem kritické situace vhodné k rozvoji metafory je velký vědecký pokrok. Skutečně všechny obory vědy jsou svázány s metaforou, např. *big bang* (*velký třesk*), *black hole* (*černá díra*), *chain reaction* (*řetězová reakce*). Metafora se objevuje v první fázi vědeckého výzkumu, kdy vznikají nové hypotézy, ve fázi skutečné kreativity. Další osud metafory záleží na intuici a géniu jejího tvůrce.

Jazyková kreativita je také ovšem přítomna v běžných denních projevech, které jsou neustále obohacovány novými výrazy. Je to způsobeno samotnou podstatou orální

komunikace a proměnlivostí okolností, v nichž se tato komunikace odehrává. Sociální konvence často nutí mluvčí, aby se vyjadřoval nepřímo, jako v případě různých eufemismů, jsme-li nuceni sdělit něco nepříjemného. Ze stejných důvodů tihneme k užívání exaltovaných výrazů, mluvíme-li s velmi váženou osobou nebo mluvíme-li o ní. Takové situace dávají vzniknout mnoha novým expresivním výrazům, v nichž jsou zahrnuty i vulgarismy. Vulgarismy i eufemismy jsou velmi rozšířeny ve slangové mluvě, která je typickým rysem určité sociální skupiny, např. studentů či vojáků. Podle K. Sorniga, kterého ve své práci Krupa cituje, slang vzniká a vyskytuje se ve stresových komunikačních situacích, např. při formování nového vědomí a identity. Jsou to situace, v nichž se mladí lidé brání konvencím, ke kterým jsou nuceni, a snaží se realizovat své komunikační záměry jiným způsobem, a odlišit se tak od starší generace. V případě, že každá generace začne pociťovat potřebu zaujímat vlastní životní postoje, nemůžeme být překvapeni časovou proměnlivostí slangu – kritické situace se sice ve své podstatě opakují, ale jsou na jazykové úrovni pokaždé jinak reflektovány.

Slang nemůžeme charakterizovat výhradně jako výsledek snahy jeho uživatelů o originalitu. Jeho dalšími rysy jsou nadsázka a výstřednost, humor a jistý odpor k monotónnosti a všechny tyto faktory jsou příznivě nakloněny metafoře.

Jistě si všimneme, že nejužívanější a nejběžnější významy slov jsou různým způsobem inovovány – srovnajme např. výrazy *tykev*, *meloun*, *věž*, *atd.* ve významu „hlava“ nebo *kopa*, *záplava*, *moře* ve smyslu *mnoho* či *hodně*. Slangové metafory jsou ve značné míře pejorativní a tohoto efektu je dosahováno použitím metaforického nosiče týkajícího se často zvířat v oblasti lidské – srovnajme např. *tlama* místo *ústa*, *pazoury*, *tlapy* místo *ruce*, *žrát* namísto *jíst*, *chcípnout* místo *zemřít*, *koza* místo *hloupé děvče*, německý výraz *Fuchs* ve smyslu *mazaný člověk*, americký *coyote* místo *zbabělec*.

V. Krupa uvádí další typy kritických situací umožňující vznik a rozvoj metafory. Nemůže být žádných pochyb, že mentálně postižení lidé, schizofrenici apod. žijí v trvalé kritické situaci, kdy se každý zdánlivě nicotný jev může změnit v nový závažný problém, který přímo vyžaduje adekvátní a nové jazykové ekvivalenty. R. Johnson, z něhož Krupa vychází, vidí ve schizofrenických metaforách výsledek vyšší psychické aktivity než je normální; stejně jako v případě umělců, kteří jsou citlivější na různé konotativní nuance, ovšem s tím, že schizofrenik zpravidla svým metaforám věří mnohem více než umělec (Krupa, 1989).

Podobné je to u dětí, které v závislosti na svém věku přecházejí z jedné kritické situace do druhé, protože se musejí vyrovnávat s komunikačními problémy způsobenými sice

postupnou, ale relativně rychlou integrací do světa starších lidí. To nutí děti (podle Krupy) ke komunikační kreativě, která není samoučelná, ale naopak zlepšuje jejich vyjadřovací schopnosti. Děti obvykle nejsou nijak vázány na svou jazykovou kreativitu a jsou ochotny ji opustit, jakmile zjistí, že k dané situaci není adekvátní. A protože nejsou schopny rozlišit literárně umělecké a metaforické prostředky, bylo by podle V. Krupy chybou v souvislosti s dětskou mluvou hovořit o úplné „pravé“ metafoře. Hranice mezi literárními a metaforickými prostředky je totiž natolik individuální, že vyžaduje speciální pragmatickou analýzu. Tento fakt je plně v souladu s tím, že metafora je založena na encyklopedických, mimojazykových znalostech světa, které nejsou identické pro všechny členy stejné jazykové komunity.

2. VÝZKUM

2.1. Hypotéza

Z hlediska kognitivní lingvistiky, především podle teorie G. Lakoffa a M. Johnsona, nenahlížíme na jazyk jako na jeden z nezávislých modulů mysli v lidském kognitivním aparátu. Takové objektivistické paradigma, v jehož rámci je jazyk popisován jako formální systém s vlastními pravidly a algoritmy, který se nezabývá významem a porozuměním, bylo všeobecně rozšířeno především díky generativní lingvistice. Tento přístup ke zkoumání jazyka, vycházející z matematické logiky, však podle kognitivní teorie nepostačuje k popisu empirických skutečností a procesů její kategorizace (Lakoff, Johnson, 2002).

Objektivismus totiž vidí pojmy jako mentální reprezentaci kategorií a předmětů ve světě. Skutečnost strukturuje pomocí množinově teoretických modelů, které korespondují se světem, a ten svět musí být nazírán objektivně – z jakési pozice Božího oka, jak bylo poznamenáno již výše. To ovšem zcela vylučuje např. existenci metafory, která je v podstatě mentální obrazností, tudíž je neobjektivní. Závisí totiž na povaze myslící bytosti a na její schopnosti tyto obrazy vytvářet. A i když s metaforou objektivismus nepočítá, přeci ji v našem pojmovém systému najdeme. Proto se G. Lakoff a M. Johnson domnívají, že objektivismus platí pouze tam, kde jsou objektivně existující kategorie v objektivně logických vztazích. Ovšem neplatí např. v nehmotných doménách, jako jsou emoce, jazyk, společenské instituce. V těchto případech hraje zásadní roli subjektivita, tělesné vnímání, naše zkušenosti a hlavním způsobem vyjádření těchto abstraktních skutečností je právě metafora.

Jak už bylo v souvislosti s Lakoffem poznamenáno, budeme vycházet z předpokladu, že náš pojmový systém, v jehož rámci myslíme a jednáme, má metaforickou povahu. Pojem, který se vztahuje k abstraktní entitě, vzniká na základě chápání a prožívání jednoho druhu věci z hlediska jiné věci – je strukturován metaforicky. Dojdeme-li do důsledku, můžeme tvrdit, že pokud jsou pojmy metaforické povahy, je metaforické povahy i sám jazyk (Lakoff, Johnson, 2002).

Ve svém výzkumu se **pokusím podpořit právě tuto teorii o konceptualizaci pojmů**, jež se vztahují k abstraktním entitám, prostřednictvím metafory. Ta vzniká na základě „vtělesnění“, charakterizuje tedy význam skrze tělesné zkušenosti, jak to teoreticky popsali a na příkladech manifestovali G. Lakoff a M. Johnson.

Cílem mé práce je tedy to, že se budu snažit postihnout jazykový obraz následujících dvou pojmových skupin coby součásti jazykového obrazu světa českého etnika: 1. *šťěstí/být šťastný*, 2. *bolest/bolet*. K tomu jednak využiji metodu dotazníkového šetření u studentů primy a sekundy víceletého gymnázia, jednak metodu vlastní kognitivní analýzy, kdy budu o těchto pojmech/slovech shromažďovat nejrůznější informace včetně informací získaných z Českého národního korpusu. Veškeré údaje budu porovnávat, třídit a pokusím se vyvodit závěry. Na základě analýzy dotazníkových šetření se pokusím stanovit prototypy daných pojmů.

Tyto entity *šťěstí/být šťastný* a *bolest/bolet* byly vybrány s vědomím, že jejich význam je všeobecně známý jak studentům nižších ročníků víceletého gymnázia (konkrétně studentů primy), tak studentům vyšších ročníků víceletého gymnázia (konkrétně studentů septimy), kteří se výzkumu zúčastní. Dále se jedná o pojmy, při nichž by se mohla u respondentů projevit velmi vysoká schopnost abstraktního uvažování, zvl. u starších studentů předpokládám s rozvojem slovní zásoby schopnost vytvářet symbolické struktury, které korelují s předpojmovými strukturami. **Domnívám se, že schopnost metaforické projekce v procesu konceptualizace těchto pojmů se prokáže i u mladších studentů, kteří zajisté v odpovědích využijí své fantazie.** Tím, že zadávám tento úkol různým věkovým skupinám, se chci přesvědčit o tom, **do jaké míry hraje věk a životní zkušenosti při nabývání jazyka právě v těchto případech (využívání konceptuálních metafor) roli.** **Také budu sledovat, zda se principy přenosu významu v různých věkových skupinách liší.** Předpokládám, že tyto principy budou shodné, protože si uvědomuji, že nabývání mateřského jazyka je v podstatě spontánní činnost probíhající již od raného dětství a že při tom netušíme nic o konceptuálních metaforách. Přesto se v našem pojmovém systému tvoří a v průběhu života vznikají další pod vlivem komunikační zkušenosti, vlivem médií, četby a jazykového prostředí. Nemusíme ovšem zakoušet vlastní tělesnou zkušenost, protože z velké části dědíme cizí zkušenosti promítnuté do jazykových vyjádření (lexikalizované metafor) a na jejich základě jsme pak schopni o pojmech uvažovat. Jazykový obraz světa z velké části dědíme.

Z didaktického hlediska si kladu otázku, zda je možné a především účelné, **aby žáci záměrným procvičováním - analýzou významu pojmů, rozkrýváním systému metaforických vyjádření, poučením o kognitivních metaforách, odhalováním principu strukturních metafor které chci pro výuku navrhnout, zvyšovali svou komunikační kompetenci.** Pokud následným bádáním / následnými experimenty dospějí k názoru, že úroveň ve vyjadřování v různých věkových skupinách je přibližně stejná, bude to

pravděpodobně svědčit o tom, že schopnost vytvářet složité pojmy pomocí idealizovaných kognitivních modelů (Lakoff, Johnson), čili obrazových schémat, a schopnost metaforické projekce jsou budovány již v raném věku, a že dědictví jazykového obrazu světa má při nabývání jazyka rozhodující roli. To může být jedno z možných vysvětlení podobného výsledků u dotazovaných skupin. Mimo dvou věkových skupin, které mi pro ověření této teorie slouží, využiji také (kvůli dostatečné reprezentativnosti množství získaných vzorků) korpusových údajů, především kolokací se slovy „šťěstí“ a „bolest“.

Naším pedagogickým úsilím - systémem cvičení a teoretických poznatků pak můžeme tuto komunikační kompetenci zlepšovat, slovní zásobu obohacovat a žáky vést k výstižnému vyjadřování snad i prostřednictvím konceptuálních metafor.

2.2. Pilotní sonda a její vyhodnocení

Dříve, než v samotném výzkumu budu ověřovat svou hypotézu jak se uplatňuje metaforický přenos významu prostřednictvím tělesné zkušenosti v jazykovém obraze světa u různých věkových skupin, zvláště jedná-li se o pojmenování abstraktních entit, provedla jsem **pilotní sondu**. Ta měla ukázat, zda mnou navrhované otázky a cvičení jsou po formální stránce zadány přiměřeně věkovým kategoriím (**1. věková kategorie** – 6. ročník základní školy, **2. věková kategorie** – dospělí a v případě syntaktického cvičení 3. ročník střední školy) a především, zda jsou formulovány tak, aby se do odpovědí respondentů promítly jejich konotace daných pojmů a abych mohla sledovat jejich kreativitu ve vyjadřování, především na lexikální rovině v podobě nových obrazných pojmenování využitých při popisu významu abstraktních pojmů. Také bylo nutné ověřit, zda je stanovený časový limit pro vyplnění dotazníků postačující a jaké účinky bude mít má motivace na respondenty.

Respondenti 1. věkové kategorie byli žáci 6. ročníku základní školy a sondy se jich zúčastnilo celkem 19. Do 2. věkové kategorie jsem zahrnula dospělé rodilé mluvčí ze svého okolí (nelingvisty) ve věkovém rozmezí 24 – 36 let. Všichni mají ukončené minimálně středoškolské vzdělání a dotazník/sondu jich vyplnilo celkem 15. K této kategorii jsem nakonec vytvořila ještě dodatečná syntaktická cvičení (o důvodech tohoto doplnění viz níže), která už nevyplňovali tito dospělí respondenty, ale studenti 3. ročníku lycea při obchodní akademii. Z lycea se mi podařilo získat dalších 18 vzorků.

Tato pilotní sonda sleduje především technickou a formální stránku budoucího dotazníku, a proto nebudu výsledné odpovědi respondentů sondy konfrontovat se svou hypotézou.

Ústní přímou motivaci jsem uplatnila před rozdáním dotazníku/sondy. Využila jsem přirozené autority zadávajícího, tudíž motivaci založenou na dobrovolnosti a snaze prospět našemu výzkumu. Tento způsob motivace byl pro respondenty vyhovující a postačující. Respondenti pracovali uvolněně a zadané úkoly splnili.

Otázky a úkoly sondy:

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova? *a, štěstí, b, bolest*
2. Jak si představujete *štěstí, bolest*?
3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají: *a, štěstí, b, bolest*
4. Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména: *a, štěstí, b, bolest*
5. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který *je šťastný*, a člověk, kterého něco *bolí*?
6. Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují?: *a, štěstí/být šťastný, b, bolest/bolet.*

Pro vypracování odpovědí na šest otázek byl stanoven limit 20 min. V případě dospělých respondentů (2. kategorie) se tento čas ukázal jako zbytečně dlouhý. Z 1. otázky vyšly odpovědi velice blízké odpovědím na 2. otázku, především u 1. věkové kategorie (např. jak v 1. tak ve 2. odpovědi na otázky týkající se bolesti: úmrtí, umírání, když někdo umře). Zdá se tedy, že první dvě otázky svou formulací směřují k podobným odpovědím, což je pochopitelně nežádoucí. Druhou otázku jsem se proto rozhodla pozměnit tak, aby se do odpovědí více zapojila fantazie a projevila se v užití obrazných pojmenování. Druhá otázka tak bude ve výzkumu formulována takto: 2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem *a, štěstí, b, bolest*?

Třetí, čtvrtá, pátá i šestá otázka se zdá po formální stránce v pořádku, neboť odpovědi se s mými předpoklady víceméně shodovaly.

Při celkovém hodnocení obsahu odpovědí se však ukázalo, že se v nich neobjevují, nebo spíše objevují minimálně, syntaktická spojení zadaných abstraktních pojmů s různými predikáty (ty se často opakovaly). Bylo proto nutné vymyslet další zadání, které by se na tvoření takových syntaktických spojení zaměřilo. Problém nastal ve formulaci zadání. V novém úkolu mělo jít o tvoření syntaktických spojení (v rámci výpovědí) různých predikátů se zadanými pojmy. Pojmy *štěstí a bolest* se měly objevit jednak ve funkci subjektu, jednak ve

funkci objektu. Takto terminologicky zadaný požadavek by však obzvláště u 1. kategorie respondentů byl vzhledem k jejich minimálním teoretickým znalostem ze syntaxe nemyslitelný. Proto jsem zvolila různá zadání pro 1. a 2. věkovou kategorii. 1. kategorii i nadále tvořili žáci 6. r. ZŠ, ale do 2. kategorie jsem nezahrnula dospělé jako v případě prvních šesti otázek. Respondenty se stali studenti 3. ročníku lycea při obchodní akademii. Kromě různé formulace zadání byl i rozsah úkolu pozměněn vzhledem k věku a doporučenému času. Žáci základní školy měli v jednotlivých úkolech vymýšlet vždy po 2 výpovědích, středoškoláci po 3 výpovědích. Časový limit byl pro všechny 20 min. Výsledky sondy ukázaly, že dodatečné syntaktické úkoly pro SŠ byly formulovány vhodně a i časový limit byl postačující. Ovšem u 1. kategorie výsledky sondy prokázaly nízkou schopnost tvořit výpovědi podle specifického zadání a žáci ve většině případech nedokázali rozlišit syntaktická spojení podle uvedených pádů. Zřejmě nejsou v podobných tvořivých úkolech dostatečně cvičeni, neboť v učebnicích mateřského jazyka se konstrukční cvičení vyskytují obecně velice řídko. Z odpovědí tedy vyplývá, že v dotazníku bude nutná změna zadání pro 1. kategorii.

Původní zadání pro 1. kategorii znělo:

1. vymyslete u každého slova 2 věty, ve kterých bude dané slovo v **1. pádě**: *a, štěstí b, bolest*
2. vymyslete u každého slova 2 věty, ve kterých bude dané slovo v **jiném** než v 1. pádě: *a, štěstí, b, bolest*

Vzhledem k tomu, že velice často (téměř ve všech případech) docházelo k záměně pádů, vytvořila jsem novou formulaci a shrnula původní dva úkoly v jeden:

Nové zadání: Tvořte vždy alespoň 3 věty s danými slovy - můžete je užívat v různých tvarech (skloňovat): *a, štěstí, b, bolest*

Zadání pro středoškoláky může v původní verzi zůstat takto:

1. vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci **podmětu**
a, štěstí, b, bolest
2. vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci **předmětu**
a, štěstí, b, bolest

Na základě výsledků z pilotní sondy (hodnocení výsledků se týkalo pouze formální stránky dotazníku, nebyl pro mne tedy rozhodující obsah odpovědí) budou otázky a úkoly do dotazníku formulovány následovně:

Otázky a úkoly:

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova? *a, štěstí, b, bolest*
2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem *a, štěstí, b, bolest*?
3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají: *a, štěstí, b, bolest*
4. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který *je šťastný* a kterého něco *bolí*?
5. Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují? *a, štěstí/být šťastný, b, bolest/bolet*.
6. Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména: *a, štěstí, b, bolest*
7. varianta pro 1. věkovou kategorii: Tvořte vždy alespoň 3 věty s danými slovy - můžete je užívat v různých tvarech (skloňovat): *a, štěstí, b, bolest*
7. + 8. varianta pro 2. věkovou kategorii:
 7. vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci **podmětu**
a, štěstí, b, bolest
 8. vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci **předmětu**
a, štěstí, b, bolest

Motivaci ponechávám pro následný výzkum shodnou s motivací pro pilotní sondu (tedy založenou na dobrovolnosti a přirozené autoritě zadávajícího, kdy jsou studenti vyzváni, aby se podíleli na lingvistickém výzkumu) a časový limit pro vyplnění kompletního dotazníku stanovuji na 40 min. Respondenti budou pracovat anonymně. Budou jimi studenti víceletého gymnázia. Porovnáím vzorek studentů primy (1. věková kategorie) se vzorkem septimy (2. věková kategorie). Tím, že budu sledovat studenty téže školy, mohu předpokládat podobnou úroveň schopností a dovedností a podobné studijní předpoklady. Domnívám se, že při porovnání např. žáků základní školy a studentů víceletého gymnázia by toto srovnání mohlo být ovlivněno právě různými kvalitami výkonnostních vlastností osobnosti. Jednotné prostředí víceletého gymnázia bude pro validitu výzkumu nepostradatelné. Rozdíly mezi třídami nebudou ani v jejich zaměření, všichni respondenti by měli být z jazykového nebo humanitního gymnázia. Zásadní pro výzkum nebude tedy prostředí respondentů, ale jejich různý věk.

2.3. Vyhodnocení výzkumu

2.3.1. Práce s dotazníky a odpovědi studentů

Pro svůj výzkum jsem si vybrala osmileté všeobecné Gymnázium Nad Alejí na Praze 6 – Petřinách. Jak už jsem uvedla dříve při stanovení hypotézy, bylo žádoucí, aby respondenti studovali na stejném typu školy a přitom byl mezi nimi maximálně možný věkový rozdíl. Tato kritéria splňuje právě víceleté gymnázium. Vedení školy Gymnázia Nad Alejí, které jsem kontaktovala jako první, bylo mému výzkumu nakloněno a velice ochotně mi umožnilo dotazníky ve třídách v květnu 2007 zadat. Získala jsem 55 vzorků ze dvou tříd prim a 46 vzorků ze dvou tříd septim, celkově se tedy mého výzkumu zúčastnilo 101 respondentů. Z časových, kalendářních, důvodů neproběhl výzkum v oktávách, jak bylo původně zamýšleno, neboť právě probíhaly maturitní zkoušky. Jako druzí nejstarší byli tedy alternativně zvoleni studenti septim. Všechny získané vzorky přikládám v samostatné příloze a jeden nevyplněný exemplář dotazníku jako přílohu této práce.

Studenti pracovali anonymně cca 40 min a všichni přistupovali k zadanému úkolu zodpovědně. V žádném případě se nestalo, že by vyplňování dotazníku bylo zcela bojkotováno. I když pracovní tempo mladších a starších studentů není stejné, čehož jsem si vědoma, vyučovací hodina byla ve většině případů postačující k zadání a vyplnění celých dotazníků. Koneckonců dotazníky jsem koncipovala právě pro jednu vyučovací jednotku. Ani mezi studenty stejné věkové kategorie však nepanovala časová jednota. Někteří byli hotovi již za 20 min, jiní odevzdávali až se zvoněním, tedy po cca 40 min samotné práce, a 7 studentů ze septimy vypracovalo poslední úkol částečně, nebo vůbec. V primě zůstal poslední úkol nesplněn ve dvou případech - možná právě z časových důvodů. Všichni studenti také měli možnost odpovídat na otázky v libovolném pořadí. Pokud si nevěděli s nějakým zadáním rady (převážně u 5. otázky zaměřené na ustálená slovní spojení), mohli úkol přeskočit a pracovat na jiném úkolu. Konkrétně 5. otázka zůstala naprosto bez odpovědi v primách 10x a v septimách 5x. Ovšem nedomnívám se, že by toto nesplnění úkolu souviselo s časovým limitem stanoveným pro práci. Spíš se jednalo o nechuť pracovat, neboť zadání je poměrně náročné na psaní i přemýšlení a studenti už mohli být unaveni.

Obecně lze říci, že studenti 1. věkové kategorie (prima) odpovídali stručně, často uváděli jednoslovné odpovědi, krátká slovní spojení a krátké věty. Některé odpovědi na různé otázky z dotazníku se také v několika případech opakovaly. Dá se říci, že někteří studenti primy volili stejné nebo podobné výrazy ve svých odpovědích na různé otázky. Např. v rámci

jednoho dotazníku byly odpovědi v oblasti *štěstí* na 1. otázku: usměvaví lidé se radují, na 2. otázku: usměvaví lidé se radují, na 3. otázku: *radost*, na 4. otázku: *radovat se*, na 7. otázku: *Štěstí je radost*. V oblasti *bolest* se v jiném dotazníku vyskytly odpovědi na 1. otázku: *nemám hlavu ani nohy*, na 2. otázku: *hlava bez těla*, na 3. otázku: *nemám hlavu ani nohy*, na 4. otázku: *nemá hlavu*, na 7. otázku: *Bolí to, jako když mu uřízli hlavu*. (Znění otázek viz dále). Podobných, jaksi unifikovaných, odpovědí ale nebylo mnoho, nicméně se občas objevily i u starších studentů. Jejich výskyt svědčí zřejmě buď o nízké motivaci spolupracovat, nebo o nižší úrovni vyjadřovacích schopností některých respondentů.

Studenti septim byli ve svých odpovědích nápaditější, ve většině případů se nespokojovali s jednoslovnými výrazy, ale naopak se velice často rozepisovali v obsáhlejších výpovědích. V jejich odpovědích lze vyzorovat snahu zamýšlet se nad významem abstraktních pojmů, pokusy o definice i vyjádření vlastního názoru. Úroveň vyjadřovacích schopností a dovedností pochopitelně roste s věkem, což se také ve výzkumu potvrdilo. V porovnání se studenty primy se výrazně uplatňuje také více životní zkušenosti, zvláště v případě pojmu *bolest*, kdy odpovědi primánů často poukazovaly na bolest fyzickou, kdežto septimáni téměř ve všech případech uvažovali také o bolesti psychické. Do jisté míry ale lze říci, že na základě získaných vzorků lze podle některých otázek a úkolů, resp. podle odpovědí na ně, konstatovat, že 1. věková skupina pracovala častěji s fantazií, převážně u otázek č. 1 a 2., kdežto 2. věková kategorie zapojila více svou osobní životní zkušenost.

Nyní bych uvedla konkrétní odpovědi studentů tak, jak jsem je shrnula podle jednotlivých odpovědí a četností výskytu.

Otázky a úkoly pro primu víceletého gymnázia a odpovědi na ně

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova? (celkem 55 odpovědí)

a, štěstí

- rodina 9x; přátelé 5x; dobré známky 4x; radost 4x; peníze 3x; čtyřlístek 3x; zdraví 3x; láska 3x; žlutá 3x a oranžová barva; dobré vysvědčení 2x; slunce 2x; když je člověk šťastný 2x,
- po jednom výskytu: únik smrti; když se při těžké havárii nikomu nic nestane; elektronika; oživení před smrtí; radostný pocit; nic mi nechybí; jsem veselý; usměvaví lidé, co se radují; veselost; smích; nemá obavy; někdo je plný dobrých pocitů; mohou se mi splnit přání; dělám to, co mě baví; bezstarostný život; kariéra; bez stresu; dostanu dárek; Vánoce; nedostanu zákaz na počítač; vítězství v PC hře; zachránění počítače před zformátováním; když z něčeho dobře vyvážnu; pohoda domova; krásný den a celá rodina pohromadě; veselá rodina na pláži; malý zlatý zvonek; když můj děda ještě žil; zelená barva; postel plná myší, pohovka plná

křečků a na židlích pískomilové; nemusím nic dělat; něco se mi povede; žiju/život; narodí se nový člen rodiny; miminko; naše zahrada; náhodná výhra v loterii; fotbal; modrá obloha; hezké počasí; léto; jedu na hory místo školy a nemusím si psát úkoly; podstatné jméno.

b, bolest

- zranění 8x; úraz 3x; krev 3x; smrt 3x; rozbité koleno 3x; zlomená noha/ruka 3x; zlomenina 2x; zlomené srdce 2x; když mě někdo mučí 2x; smrt někoho z rodiny 2x; nemoc 2x; utrpení duševní 2x nebo tělesné;

- po jednom výskytu: výbuch; fragmentace; zničení; přerušení; mám v sobě kopí, nemám hlavu ani nohy, nemám ruku a téměř vykrvácím; nemám oči, uši ani jednu ruku; praskne mi achilovka; něco mě bolí; tělesná bolest; člověk, který sténá a pláče; rána pěstí do břicha; urážka; brekot; zrada; pláč; týrání; trápení; zklamání; ukřivděný člověk; pocit beznaděje; bezmoc; nemocnice; injekční stříkačka; nesmyslné posměchy spolužáků; smutek; hlad; když se žene velká pohroma a všichni lidé včetně mojí rodiny zemřou; když můj děda umřel; někdo, kdo se svíjí v bolestech, když brečí nad mrtvým tělem svého nejbližšího; slzy; pády z kola a lyží; pád z okna; špatné známky; když má někdo smutný život a schází mu partner; rozchod dlouhého vztahu; lidské neštěstí; bouře; sirotci; černý bič; kroupy; červená; šedá; černá barva; nůž; ostrost; finanční problémy; špína.

2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem (celkem 55 odpovědí)

a, Štěstí

- spokojená rodina 6x u nedělního oběda; spousta veselých barev 4x; usměvavá osoba 4x; veselý člověk/veselí lidé 3x; čtyřlístek 2x; teplé barvy 2x; světlé barvy 2x;

- po jednom výskytu: veselé barvy – červená, modrá, žlutá, zelená; jasné barvy a tvary; zářivé barvy; hvězda (ne pěticípá), ze které pochází jasné světlo; světlo; žena a muž, kteří drží dítě a na hlavě mají věnec květin; veselá žena s kytkami; žena, která má na tváři úsměv a rozdává květiny; žena s úsměvem hodně osvětlená sluncem; dívka procházející se po louce, trhající květiny, kolem ní se batolí děti; na rozkvetlé louce si hrají děti; tančící víla má v ruce ptáčka, ve druhé kytici kopretin; víla vybarvená teplými barvami; paní s duhou nad sebou; člověk v letním oblečení na trávě a kolem rozkvetlé stromy, květiny, motýli s pestrými barvami; rozesmátý člověk a kolem něj šťastná zvířata, příroda, hezké věci; člověk se čtyřlístkem a amulety; seskupení šťastných lidí; usměvavá rodina; pár, co se drží za ruku; matka a 50 dětí; široký úsměv; osoba, která se směje; někdo skáče radostí; děti si hrají na babu; muž skáče do vody; socha, která má vše, co potřebuje; vánoční stromeček s dárky; fotbalový míč; zdraví

lidé; nepřítel v rakvi; vzletající žába; pírkó; představa, že kdo je šťastný, je král: batole (symbol nevědomosti, vždy šťastné) s korunou, chrastítkem (žezlo) a míčkem (zlaté jablko).

b, Bolest

- tmavé barvy 6x; pochmurná barva 3x; studená barva 3x; smutná barva 3x; člověk se svíjí v bolesti na zemi 2x; zkřivený obličej 2x; černá 2x; černá socha s mečem v břiše 2x; krvácející člověk 2x; socha, která má ve tváři utrpení 2x;

- po jednom výskytu: člověk propíchnutý samopalem skrz naskrz, klečící v kaluži krve se sekerou zaraženou do hlavy; válka; sv. Václav; muž bez nohy; umírající; ležící muž, který má v sobě šíp; člověk se šípem v srdci; člověk, který nařiká, je zraněný; muž s kopím v břiše/s kudlou v zádech; kudla v hlavě; podřízlá hlava; hlava bez těla; když někdo někoho bije; muž s krvavou ranou na hrudi; ze sochy srší smutek a trýzeň; člověk se sklopenou hlavou a rozdrásaným tělem krví; mladá žena zkroucená na zemi, plačící, ruce jako by vztahovala k nebesům, vedle ní mrtvé novorozeně; matka drží v rukou mrtvé novorozeně; lkající dítě nad zemřelou matkou – černobílošedé; člověk, který drží v náručí umírajícího přítele; mrtvý člověk se svou matkou; osoba se slzami a smutným obličejem; plačící osoba; má kolem sebe tmu; smutný člověk; umírající člověk; smutní lidé na pohřbu; žena se zlomeným srdcem; zraněný plačící muž se šátkem; ostré barvy; šedé pozadí obrazu, na něm černé čáry různě se protínající – rozmazané, jen na koncích ostré; šedá, občas červený cákanec; ponurý obraz; červená mozaika; mlha nebo vítr vybarvený černou barvou.

3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají: (celkem 55 odpovědí)

a, štěstí

- pocit radosti/radost 13x; že se něco daří a povede 4x; nikomu nic nechybí 3x; rodina 3x; blaženost 3x; člověk se cítí dobře 3x; láska 3x; spokojenost 3x; veselost/veselí 2x; co člověka potěší 2x; vnitřní radost 2x; kladný pocit 2x; něco jako zázrak 2x; dostatek financí 2x;

- po jednom výskytu: opak smůly; překročení hranice všedního dne; neuvěřitelná klika (spadne ze skály a nic se mu nestane); když se stane něco nepředpokládaného dobrého, např. vyhraji ve sportce; dobrá nálada; něco, co se nedá popsat; úspěch; zdraví; máme pohodlný život; nemusíme řešit žádné překážky; žádné trápení; něco příjemného, veselého a hřejivého; náhlá vlna; pocit, který zažijete, když dokážete něco velikého; něco, co zvládají nejlépe optimisté; pokoj na celém světě; pobývání v přítomnosti těch, které máme v lásce; přátelství;

šťastná spokojená rodina; šťastnost; bezstarostnost; jedu s rodinou na dovolenou; má ho každý nedostatek; je míhavé; bohatství; moudrost; zázemí; kytky.

b, bolest

- když se zraníme 8x; fyzická a psychická 6x; utrpení 5x; smutek 4x; pocit ze zranění na těle nebo na duši 3x; trápení 2x; smrt blízkého 2x; nepříjemný pocit 2x;
- po jednom výskytu: záporný pocit; když se pokazí něco, na čem hodně záleželo; když něco ztratím; smutná příhoda; pocit beznaděje a přemoženosti; úraz; příznak nemoci; štipavá, krvácející rána, která bolí kvůli nervům; neopatrnost; když nás někdo uhodí, reagujeme bolestí; domácí násilí; týrání; mučení; něco mezi rozbitým kolenem a srdcem; když nás někdo zradí; když není něco v pořádku; někdo mě zraní slovně; bolest je povrchová nebo nitrová; okamžitý stav; při bolesti je velké střídání emocí; něco, co se nedá popsat; něco deprimujícího; být nadměru nešťastný; neštěstí; něco se vás nepříjemně dotkne.

4. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který je šťastný a kterého něco bolí? (celkem 55 odpovědí)

a, být šťastný

- usmívá se 13x; směje se 11x; raduje se 11x; je veselý 6x; skáče radostí 4x; rozdává energii 2x; je spokojený 2x; cítí se dobře 2x; má radost 2x; dělá, co ho baví 2x; poskakuje 2x; pomáhá lidem 2x; jása 2x;
- po jednom výskytu: má na rtech úsměv; rozdává úsměvy; válí se smíchy; pláče radostí; brečí radostí; je hodný; milý; pobrukuje si; nic ho netrápí; je bezstarostný; září mu oči; celý září; má rozzářený obličej; zasněný; hraje na PC; netrápí se; vše dokáže; komunikuje s lidmi; chová se vlídně; kypí radostí; vtipkuje; dobrá nálada; splnilo se mu, co chtěl; je zdravý; je mladý; něco vyhrál.

b, bolet

- je smutný 13x; brečí 12x; drží se za bolavé místo 5x; má zkřivený obličej 4x bolestí; svíjí se 4x; pláče 4x; je uzavřený 3x; křičí 3x; mračí se 3x; řve 2x; sténá 2x; nařiká 2x; chodí jako tělo bez duše 2x; někdy se může vybijet na ostatních 2x; nic ho nebaví 2x;
- po jednom výskytu: je neurvalý; nadává; tluče hlavou do zdi; je nevrlý; nervní; nic se mu nedaří; zamračený; vypadá nervózně; protivný; nemá žádné přátele; je samotář; odtazítý; stahuje se do sebe; sklesle sedí; nebaví se ve společnosti; pociťuje zradu a lítost a neštěstí;

přepadl ho stesk; ve tváři má zvláštní výraz smutku; trpící výraz v obličeji; útrpný výraz; má hlavu v klíně nebo ve dlaních; je zchátralý; leží; heká; musí se učit.

5. Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují?: (celkem 55 odpovědí)

a, štěstí/být šťastný

Šťastný jako blecha. 8x

Štěstí ve hře, neštěstí v lásce. 8x

Odvážnému štěstí přeje. 6x

Každý svého štěstí strůjcem. 5x

Štěstí v neštěstí. 3x

- po jednom výskytu: Štěstí až za hrob. Líná huba, holé neštěstí. Štěstí i na vola sedá. Štěstí je přepychová věc. Ty máš ale z prdele štěstí. Štěstí svůj dům najde.

b, bolest/bolet

Co bolí, to přebolí. 20x

Co oči nevidí, to srdce nebolí. 4x

To bolí jako čert. 2x

- po jednom výskytu: Bolí to jako pes. Nic nebolí věčně.

6. Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména: (celkem 55 odpovědí)

a, štěstí

- šťastný 30x; veselý 12x; radostný 7x; bezstarostný 4x; veliké 3x; šťastlivý 3x; usměvavý 3x; vrtkavé 2x; krásné 2x;

- po jednom výskytu: radující se; laskavý; pokojný; rozjařený; bujarý; potěšený; neobyčejný; obrovské; uspokojující; chytrý; bohatý; zdravý; krásný; milý; rodinné; zrádné; zertovný; spokojený.

b, bolest

- bolestný 23x; smutný 13x; bolestivý 11x; bolavý 7x; zraněný 4x; pálivá 3x; utrápený 3x; ukrutná 2x; nešťastný 2x;

- po jednom výskytu: plačtivý; strhaný; úzkostlivý; otažitý; ublížený; stresující/vystresovaný; nepříjemná; poučná; hrubá; zlá; psychická; fyzická; zarmoucený; zrazený; starý; nemocný; uzavřený; umírající; mrtvý; zmrzačený.

7. Tvořte vždy alespoň 3 věty s danými slovy - můžete je užívat v různých tvarech (skloňovat): (celkem 55 odpovědí)

a, štěstí

(Ne)měl(a) š. 17x. Vy máte ale š. 5x. Š. je krásná věc 4x, ale prachy si za ně nekoupíš. Š. si nekoupíš. 3x. Potkalo mě š. 2x. Š. je radost. 2x. (Když dostanu jedničku.) zahrne mě pocit š. 2x.

- po jednom výskytu: Š. není stále. Š. je abstraktní. Š. je jedna z nejkrásnějších věcí. Š. je pomíjivé. Š. je krátkodobý stav. Š. je dobrá věc. Je mi 110, to je ale š. Š. je prostě š. Je š., že přežil. Je š., že nepadl. Š. je rodina. Š. je potřeba. Š. je bezva. Š. je super. Š. je nedostatečné. Š. je bolest. Jsem zdravá a to je š. Š. je nedefinovatelné. Být zdravý je š. Š. bylo na dosah ruky. Š. v lásce. Nic cennějšího než š. není. Jednou š. a pak smůla. Š. našich potomků – ta největší radost. Přežil jsem atentát – měl jsem š. Našla jsem čtyřlístek, budu mít š. Tolik š. neměl ani Pán Bůh. Člověk, který nemá š., nic nedokáže. Mám š. v tenise. Jsem š. bez sebe. Nepocítil š. Š. předchází bolest. Se š. by se nemělo zahrávat. Ještě nepoznala pravé š. Š. si musí každý zasloužit. Naštěstí se mu nic nestalo. Zářil š. Talisman mu přináší š. Pavla oplývala š. Tvoje š. mě těší. Nepokoušej š. Š. sedne i na hlupáka. Se š. nejdál dojdeš. Š. nechodí samo. Bez š. se neobejdeš. Mám rád š. Š. ho nepokazilo. Tomu se š. nevyhne.

b, bolest

- Cítil(a) jsem b. 5x B. není příjemná 3x Ta b. byla ukrutná/krutá. 2x Nečiň b. jiným. 2x B. byla nesnesitelná. 2x B. je zlá. 2x B. je veliká. 2x;

- po jednom výskytu: B. je hnusný pocit. B. je prostě b. Utrpení je veliká b. B. je forma štěstí. Smrt je b. B. je oběť štěstí. Kdyby nebylo štěstí, nebylo by b. Když je b., je i slitování. B. není věčná. B. je ošklivá. B. je špatná. B. psychická je často horší než fyzická. Bez b. není radosti. To je malá b. Moje b. je veliká. B. je věc, kterou jsme v životě nejednou zažili. Zažil velikou b. Tvoje b. je i moje b. Bez b. není š. Každý člověk musí prožít b., jinak by nevěděl, co život obnáší. Prožil léta plná b. Každý někdy pocítil b. Cítím b. na srdci. Po rozchodu s přítelkyní cítím velkou b. Tvářil se radostně, ale vevnitř cítil b. Umírám a cítím b. a je to stále horší. B. nemám rád. Mám b. břicha. Přejedl jsem se, mám b. břicha. Mám b. hlavy. Dědeček měl b. u srdce. Má b. v obou rukách. B. neměla slitování. Mám b., protože jsem se praštila. Pokud nás zradí blízký člověk, způsobí nám velikou b. B. způsobuje neštěstí. Nechei b. S vnitřní b. se musí poprat sám. B. se může jevit různě. B. předvídá následné štěstí. B. se nedá předvídat. B. vždy přebolí. Čím méně slz, tím více b. Úpěl jsem b. Trápila mě b. hlavy.

Zahrne mě pocit b. B. nikomu nepřejí. Svíjel se v křečích b. Měl tvář zkrivenou b. Po nehodě následovala b. B. píchala/bodala u srdce. V kolenu ji svírá b. Pro štěstí obětoval b. B. chodí se smutkem. B. už zná moc dobře. B. ho položila na lopatky.

Otázky a úkoly pro septimu víceletého gymnázia a odpovědi na ně

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova? (celkem 46 odpovědí)

a, štěstí

- pocit radosti/radost 10x; když se člověku v životě daří/úspěch 7x; rodina 4x; spokojenost 4x; láska 6x; pohoda 3x; bolest 3x (překonaná bolest; vyrovnává se s bolestí); lidi, které mám rád/přátelé 2x; muška jenom zlatá 2x; euforie 2x;

- po jednom výskytu: klidné stáří; děti; Bůh; člověk s optimismem ve tváři, který dosáhl svého životního cíle; potkalo ho štěstí; čas žít; něco, čeho nikdy nedosáhnu; pocit štěstí; pocit, že někam patřím; příjemný pocit; lehkost srdce; něco, co člověk nutně potřebuje k životu; věci se k nám obrátí k dobrému; žádné starosti; blaho; úleva; dobrý život; pozorování; slunce; doma; mírné teplo; hvězdy; jiskřičky; cinkající zvuk; něco jako rolničky; film s Pavlem Liškou; takový ten pocit, když člověk leží sám ve vysoké trávě, je krásně teplo, fouká vítr a nikde nikdo.

b, bolest

- smutek 5x; utrpení 4x; zranění 4x; nemoc 4x; smrt 3x; ztráta blízké osoby/rodiny 2x; láska/nešťastná láska 2x; břicho 2x; au 2x; zármutek 2x; nepříjemné 2x;

- po jednom výskytu: ztráta; hádky v rodině; rodinné problémy; neshody; Bůh; hledání Boha; hledání místa v životě; psychické trápení; psychická bolest; nejistota; opak štěstí; sebelítost; trest; muka; samota; nepříjemná zkušenost; zármutek; konec vztahu; prázdnota v srdci a tíha myšlenek; to, co cítím, když je mi něco líto/něco mě mrzí; člověk vnitřně trpí, stahuje se mu žaludek a mozek je nahlodáván tím, co momentálně ublížilo; něco nás raní psychicky nebo fyzicky; tma; šero; slzy; poryvy studeného větru; voda; sůl; červené jehloidní věci; rána, do které se zapichuje tisíce malých jehliček; kuželosečka; já.

2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem? (celkem 46 odpovědí)

a, Štěstí

- objímající se lidi/rodiče objímají děti/otec syna 3x; úsměv 3x; usmívající se lidi/postavy 2x; teplé barvy 2x; květy/kytičky 2x;

- po jednom výskytu: jako zuboženého ranami ztrápeného člověka, který má přesto ve tváři zasněný smířený poklidný milující výraz; postava bez napětí v těle, uvolněná ramena; veselý člověk se zářícíma očima; rozzářené oči, jemný úsměv; dědeček sedící v křesle uprostřed veliké rodiny; muž a žena jsou na zahradce svého baráčku se svými dětmi; dva lidé držící se za ruce; dvě osoby, které se drží v pase a dívají se do dálky; lidé se tváří vesele a šťastně; klidný, usmívající se člověk uprostřed své rodiny; malé děti běžící radostně po louce; hrající si děcko; prosluněná zahrada; dívka ve volných šatech obklopena zvířaty a plody (jablky) s malým dítětem u nohou; krásná žena, která dává přízeň bojovníkům; vzpřímený postoj; socha sázkaře – usmívá se na celé kolo, v ruce vítězoslavně mává tiketem, na kterém vyhrál mnoho peněz; malá soška cynicky se usmívajícího skřítky; Dionýsos; slavnost; veselá, hravá, barevná; spousta barev; něco zářivého a vzletného – vysoká abstraktní skulptura ze skla nebo obraz zářivých barev; modrozelená spirála; mramorová koule; v hudbě – činely, žestě, durová tónina; nejasné obrysy, vše skryto za průsvitným šťastným závojem; busta mojí kamarádky, která se usmívá jako sluníčko; návrat marnotratného syna; plný elánu; obraz ve veselých a světlých barvách, ze kterého číší optimismus; jasné barvy; velká hostina na počest novomanželů s týmem slavíků; v pohybu; v letu;

b, Bolest

- Kristus/Ježíš na kříži 3x; v křeči 3x; zubožený člověk se zkřiveným výrazem 2x; zkroucená postava ležící na zemi 2x; ponurá 2x; shrbená 2x; temné barvy 2x; svíjící se člověk 2x; stařena 2x;

- po jednom výskytu: zkroušená osoba nad památkou někoho blízkého/truchlící pozůstalí – dost statické; muž, který ztratil svou partnerku nebo dítě; někdo plačící; mrtvé tělo a nad ním sténající bytost; slzy; trpkost; zmučený/utrápený/útrpný výraz ve tváři; smutek v očích; zasmušilá socha; zranění; krvácení; potlučená schoulená postava, která právě spadla ze schodů; zoufalý řev; disonance; křik drající se z obrazu; zobrazení poprav; břemeno na ramenou; hřbitov s pozůstalými; hlava v dlaních; Michellangelův Den; jakékoli dílo od H. R. Gigase; ostré tvary; kontrastní syté barvy; deprimující; červená a černá barva; hodně rovných čar; prorezavělé postavy lidí - socha na Petříně – pomník komunistům; nějaký obraz z kostela; žebračka strhaná a brečící; mučednice.

3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají: (celkem 46 odpovědí)

a. štěstí

- spokojenost/uspokojení 8x; náhoda 6x; radost/radostný pocit (ze života) 5x; nic mu neschází 4x; aktuální stav euforie 3x; žádné problémy 3x; pocit, že v životě dosáhl toho, co si vytyčil 3x, nic ho netrápí 2x; pocit blaha 2x; krásný pocit v životě 2x;

- po jednom výskytu: stav po dosažení potřeb (splnění přání); když se člověku vyplní jeho sny; když dosáhne díky různým vlivům lepší výsledek; skvělý pocit; pocit lehkosti a svobody; obecně šťastný život; když všechno vychází; souhra náhod a okolností vedoucí k dobrému konci, mnohdy nečekanému; nebo také „klika“, pokud se nám stane něco, co nemůžeme sami ovlivnit; nepravděpodobný úspěch; pozitivní emoce z něčeho neočekávaně hezkého; pocit, že všechno je správně; neskutečně krátký okamžik; stav mysli, který by si člověk nejraději zachoval co nejdéle; pocit, kdy se zdá, že se člověk vznáší; láska; přátelství; světlejší chvílka v životě; chvilkový pocit závisující na momentální náladě; náhlý nával příjemných pocitů spojených s uvolněním mysli i těla; dlouhodobý stav klidu; když má někdo štěstí, potkávají ho jen samé příjemné věci; biologický proces, při němž se uvolňují endorfiny v mozku; pocit, který vyvolají určité hormony; biologická záležitost – pocit vysílaný neuroreceptory do mozku.

b, bolest

- nepříjemný pocit/věc 4x; při zranění 4x; velký smutek ze ztráty něčeho blízkého 4x; člověk se něčím trápí 4x; něco bolí 2x;

- po jednom výskytu: fyzická – deformace tělesné schránky s aktivováním receptorů bolesti; silné negativně vnímané podráždění nervu; nervy vysílají signál do mozku; biologický proces, při němž tělo dává vědět, že nerv není v pořádku; psychická – pocit tlaku na osobnost člověka, ztráta svobody, manipulace, pocit osamění; ps. stav po ztrátě; zklamání; ublížení; nejistota; nespokojenost; utrpení; obvykle syndrom nemoci nebo poranění; limit, omezení, které život rozhodně neulehčuje; psychická – někdo nás zranil (např. nešťastná láska); fyz. nebo ps. stav člověka, kdy prožívá těžké chvíle; něco mě mrzí; příznak nějakého tělesného neduhu; přeneseně i nějaký ps. pocit; stav, který je třeba odstranit a změnit; to, co cítím, když se přihodí něco špatného; pocit způsobený fyz. nebo ps. újmou; celková sklíčenost; myslím jen na to, co hrozného se stalo; pocit, že se nedá už dál žít, že už to dál nejde vydržet, vše je na nic; špatné svědomí; stav zhroucení.

4. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který je šťastný a kterého něco bolí? (celkem 46 odpovědí)

a, být šťastný

- úsměv/usmívá se 10x; směje se 9x; chová se uvolněně 5x; je v dobrém rozpoložení/náladě 4x; je veselý 4x; září mu oči 3x; je společenský 3x; vypadá spokojeně 2x; dělá to, co ho baví 2x; vyrovnaný 2x; může být aktivní 2x; vyzařuje pozitivní energii 2x; skáče 2x;
- po jednom výskytu: prudký; radostný; září z něj optimismus; vyzařuje z něj duševní pohoda; úsměv od ucha k uchu; vše mu připadá směšné; málo co ho rozhodí; má chuť dělat blbiny; užívá si života; nic mu nechybí; energický; měl by se smát; srdečně se baví; je v pohodě; reaguje pomaleji; poklidně; nemá žádné trápení; má pevné sebevědomí; chová se/je mu lehce; nevnímá okolí; je smířlivý; je otevřený; má hlavu vzhůru; hlava v oblacích; je nad věcí; pohled do prázdna; smutnější chvíle přebije pocit štěstí; myslí pozitivně; linkuje si idealisticky budoucnost; štěstí a radost se šíří rychlostí infekční nákazy; všechny nakazí úsměvem.

b, bolet

- pláče 7x; brečí 6x; smutný/smutek 6x; křičí 4x; mračí se 4x; straní se společnosti 3x; uzavřený do sebe 2x; stíná zuby 3x; smutná schoulená postava 2x; zatrpklý 2x; apatický 2x; napjatý 2x; jde k lékaři 2x; nevnímá okolí 2x; člověku se stalo něco nepříjemného a je nucen na to neustále myslet 2x; nemá dobrou náladu 2x;
- po jednom výskytu: má zkrivený obličej (kření se); stažené svaly v obličejí; je v křeči; vypadá unaveně; má strhané rysy; cynický; sarkastický; laxní; nevrlý, nepříjemný; otrávený; výraz; trápí se; často si přijde zbytečný; je stažený; vyčerpaný; zachmuřený; nešťastný; soustředěný; zadumaný; skleslost; slzy; na pokraji sil; trpí bolestí; nechce se s nikým bavit; ztrácí motivaci; snaží se zlepšit situaci; život je na nic se vším všudy; chce být sám; nedokáže vnímat pozitivně; je soustředěný jen na svou bolest; pohybuje se nepřírozeně (kulhá); případně leží; léčí se.

5. **Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují? (celkem 46 odpovědí)**

a. štěstí/být šťastný

Šťastný jako blecha. 25x

Štěstí, muška jenom zlatá. 20x

Každý svého štěstí strůjcem. 7x

Štěstí přeje připraveným. 5x

Štěstí je krásná (přepychová) věc, ale prachy si za ně nekoupíš. 4x

Štěstí v neštěstí. 3x

Byl štěstím bez sebe. 3x

Z pekla štěstí. 2x

Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech. 2x

Odvážnému štěstí přeje. 2x

- po jednom výskytu: Štěstí se musí pomáhat. Jen ten, kdo umí, má štěstí. Štěstí je děvka vrtkavá. Štěstí je virus způsobující nemoc, kterou trpěla většina diskžokejů 20. století. Měl štěstí víc než rozum. Štěstí jako trám. Štěstí nespočívá ve štěstí, ale v jeho dosahování. Schovávat si něco pro štěstí. Čtyřlístek pro štěstí. Když se štěstí unaví, sedne si i na vola. Na každého štěstí jednou sedne. Štěstí ve hře, neštěstí v lásce. Střepy přinášejí štěstí.

b, bolest/bolet

Bolí to jako čert. 8x

Co bolí, to prebolí/Co bolí, to přebolí. 8x

Všechno jednou přebolí. 5x

Bolí to jako svině. 2x

- po jednom výskytu: Křičet bolestí. Bolestí nevidět. Až neucítíš bolest, jsi po smrti. Co oči nevidí, to srdce nebolí. Tváří se, jako když ho bolí zuby. Smrdí jako bolavá noha. Kravsky to bolí. Co bolí, to sílí. Ne čas, ale jen víc lásky je lék na bolest. Hloupý až to bolí. Hloupost bolí.

6. **Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména:** (celkem 46 odpovědí)

a, štěstí

- velké 8x; spokojený 9x; veselý 8x; šťastný 7x; pomíjivé 4x; krásný 3x; neuvěřitelné 3x; malé 3x; optimistický 3x; vyrovnaný 3x; vrtkavé 2x; životní 3x; rodinné 2x; absolutní 3x; největší 2x; rozzářený 2x; prchavé 2x; relativní 2x; vzácné 2x; usměvavý 2x; zamilovaný 2x; pozitivní 2x; bohatý 2x; radostný 2x;

- po jednom výskytu: obrovské; dětské; pošetilé; ohromné; nezměrné; vydatné; všudypřítomné; dlouhotrvající; dočasné; trvalé; náhlé; zdánlivé; falešné; předstírané; nenadálé; nestálé; časově omezený; bláznivý; bezstarostný; okouzlený; milující; potřebné; pošetilé; tiché; sálající; rozmarň; hezký; zelené; pohodlný; očekávané; bytostné; čtveračivé; pohlažený; neskutečné; příjemný; odmaturovaný; zdravý; vítězný; bláznivý; stabilní; přívětivý.

b, bolest

- smutný 10x; velká 8x; tupá 6x; ostrá 6x; palčivá/pálivá 5x; nesnesitelná 5x; trpící 5x; bodavá 3x; malá 3x; strašná 3x; nekonečná 3x; nepříjemná 2x; srdeční/v srdci 2x; psychická 2x; fyzická 2x; dlouhodobá 2x; nepřekonatelná 2x; pronikavá 2x; vystřelující 2x; hluboká 2x; útrpný 2x; bolestný 2x; nešťastný 2x;

- po jednom výskytu: ztrápený; zaskočený; ztracený; hledající; pochmurný; zraněný; nemocný; nečekaná; všeobjímající; krátká; neodbytná; srdcervoucí; neuvěřitelná; ohromná; nezkrotná; zničující; zraňující; silná; dunivá; sálající; pálicí; mrazivá; řezavá; píchavá/pichlavá; trpká, pulzující; ponížující; ničící; sužující; mučednický; nevybíravá; zatrpklý; umrtvující; úžasná; hrozná; v zádech; zubní; v kříži; ošklivý; svízelný; ubrečený; šířavá; urputná; chronická; vzrušující; zdeptaný; pesimistický.

7. Vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci podmětu.

(celkem 46 odpovědí)

a. štěstí

- Š. je krásná věc. 11x Potkalo ho v životě š. 3x Š. je pomíjivé. 3x Š. znamená pro každého něco jiného. 3x Š. si za peníze nekoupíš. 3x To bylo ale š. 2x Š. se týká každého. 2x Š. je relativní pojem. 2x

- po jednom výskytu: Š. nejsou jen peníze. Š. je věc, která se nedá koupit. Š. není na prodej. Š.- ještě že se z něj neplatí daň. Š. je věc, která se nedá koupit. Š. se dá koupit, ale jen na lékařský předpis. Š. je vzácná věc. Š. je zdarma/není zadarmo. Š. je zaplacená náhoda. Š. je ironická svině. Š. je dar. Š. je méně obvyklé než neštěstí. Přes všechnu únavu ho naplňovalo nepochopitelné š. Nezměrné š. je nedosažitelné. Š. není trvalé/věčné. Co je š.? Nebylo by š. bez bolesti. Š. je nedosažitelné bez trochu bolesti. Š. je pocit absolutního blaha. Š. je součást každého hráče. Š. je sladké. Š. je slasti života. Š. je fajn. Š. je asi nejvyhledávanější věcí na světě. Š. je způsobeno i maličkostmi. Š. je jako aligátor v jeskyni. Š. pro něj není to hlavní. Š. je zrádné. Š. není všechno. Š. je to, po čem každý touží. Je š., že tenhle test má jen 2 stránky. Š. přichází nečekaně. Š. přichází samo. Š. mi utíká. Š. mě minulo. Potkalo ji nesmírné š. Š. chodí po horách, když neštěstí chodí po lidech. Provázej tě š. Š. si tě nenajde, musíš sám. Š. se nachází i v nejhorších podmínkách. Š. nečeká za rohem. Š. čeká na každého. Š. se nelepi na každého. Š. přitahuje další. Š. hýbe světem. Chápal, že veškeré jeho š. spočívá v té oběti, kterou musel podstoupit. Malá holčička, to její š., konečně přišlo na svět. Mám plno š. To svoje š. jsem si vybojovala. Zbylo mu jen jeho š. Š. přeje připraveným. Scházelo mi š. Mohlo za to jedině š. Š. by bylo nemít ve vládě komunisty. Š. může někdy znamenat jen cestu k němu. Jak vlastně vypadá š.? Š. přichází a zase odchází. Š. může mít každý. Š. na nich bylo

vidět. Š. není na první pohled vidět. Š. z nás činí loutky osudu. Š. je virus, kterým se můžete krátkodobě nakazit.

b, bolest-

- B. je nepříjemná. 6x B. hlavy 4x je nepříjemná. Psychická b. je mnohdy horší než fyzická. 3x B. zubů 3x je problém. B. zmizela rychle. 2x B. nás může zocelit 2x, ale také ne. Trápí mě b. 2x

- po jednom výskytu: B. ho zaskočila. Po úrazu přišla veliká b. B. přichází až po určité době. B. brzy přejde. Každá b. jednou přejde. B. je v této větě podmětem. B. dokázal jen těžko ovládnout. Menší b. posiluje odolnost. B. je k uzoufání. B. je mrzutá. B. je potlačena analgetiky. B. může být utišena prášky. B. je to, čemu se smrti můžeme vyhnout. B. není nevyhnutelná. B. je veliká, život mi utíká. B. je hloupost druhých. B. je symbol rovnosti. B. je často překážkou ke spokojenému životu. V každém životě je b. B. je nezbytná. B. je dlouhotrvající proces. B. narušuje soustředění. B. je potřeba překonat. B. je mocná zbraň. To je b., když vás šlápne kuň. B. smrdí. Velká b. může mít velké následky. Prožívá velkou b. B. se zvětšovala. B. se hned pozná. Naplnila ho nesmírná b. B. může člověka trvale poznamenat. B. může být příznakem nemoci. B. může dohnat člověka k šílenství. B. z rozchodu může být nekonečná. B. může každý vnímat jinak. B. si člověk někdy sám násobí. Bolest mu znepríjemňovala cestu domů. B. se dá najít v SM salonu. V srdci mu zbyla jen b. B. mu prostupovala tělem. Ve válce je vidět b. i utrpení. B. mu nedá spát. B. nás oslepuje a ochromuje. B. se nadá prodávat, protože by si ji nikdo nekoupil. Porodní b. ji zaskočily. B. způsobuje šok. B. má velké špičaté zuby. B. má mnoho podob. B. mu nevadila. Kámen a b.

8. **Vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci předmětu.** (celkem 46 odpovědí)

a, štěstí

- Mít (veliké) š. 10x Přeji hodně š. 4x (zdraví a lásky). Chci mít štěstí. 2x Každý má v životě alespoň trochu š. 2x Každý si pod š. představí něco jiného. 2x Všichni mají rádi š. 2x

- po jednom výskytu: Hledal š. v lahvi rumu. Šel hledat š. do světa. Hledám š. Podaří se nám najít š. tam, kde ho nikdo nehledá. Kdo chodí za š., má často oči zavřené a nepozná ho, ani když o něj zakopne. Sebrat š. Mám z pekla š. Prohrál, protože neměl š. Měl v ní schované své š. Měl takové š., že tomu nikdo nemohl uvěřit. Tak jsem se nadopoval endorfinama a měl jsem krásnej pocit š. Nemít š. je velmi smutné. Každý nemá to š., aby se narodil do správné

rodiny. Co to znamená mít š.? Kdo nemá v životě aspoň trochu š., nemůže si život pořádně užít. Ten, komu stačí ke š. málo, má oproti jiným výhodu. Optimistům stačí ke š. málo. Pocit š. je to nejkrásnější, co nás může potkat. Člověk, který nikdy nepocítil stav š., nežil. Š. pocítí ten, kdo dostane Nobelu cenu. Š. se musí pomáhat. Hlad š. nezaženeš. Úspěch přichází se š. Já bych si přála š. v lásce. Každý chce zažít trochu š. Bez š. se jen těžko obejdeme. Došel jsem si pro š. Stačí š. popadnout za pačesy a nepustit ho. Nemůžeš spoléhat pořád na š. Se š. se dá dokázat všechno. Často si š. ani neuvědomujeme. Bez š. je cesta životem mnohem složitější. Pomůže nám š. Vím, že š. nezpeněží – a to je dobře. Š. si za peníze nekoupíš. Do š. se nedá investovat. Co by lidé udělali pro š.? O š. mluvmě tiše. Byl uvězněn š. Byl š. bez sebe. Š. vidíme dnes málo. Za š. se musí bojovat. Se š. jsem kamarád. Egocentrik udělá vše pro své š.

b, bolest

- Cítil velikou bolest 6x (v zádech). Trpí b. 3x Nemám rád b. 2x Na každou b. je lék. 2x
- po jednom výskytu: Kdo nikdy necítil b., nemůže být opravdový člověk. Cítil řezavou b. Cítil nezkrotnou b. Není na světě člověk, který nikdy nepocítil b. Je nezbytně nutné pocítit b. B. jsem necítil, pak všechno ztichlo. B. se člověk nevyhne. Místo štěstí našel jen b. S b. se musí bojovat. S b. se musí vyrovnat. Nesnáším b. Nechci další b. Nechtěl bych zažít velikou b. Prožíval velkou b. Nezažít b. znamená nikdy nežít. Každý si někdy prožije b. Ani bez b. není život úplný. Máte nějakou b.? Při zácpě má člověk b. břicha. Babička má b. kolen. Způsobilo mu to b. Smrt způsobuje příbuzným b. Na světě je tolik b. a utrpení. Když jsem si zvrtnul kotník, byla to taková b., že jsem nemohl chodit. O psychické b. se má mluvit. Vidím b. Uděláme cokoli, abychom se b. zabavili. Žil jen v b. Do ramene mi vystřelovala bodavá b. Proč jsi mi o té b. neřekl? B. se projevovala silnou b. Snaží se na b. už nemyslet. Více b., více zkušeností. Po b. zůstávají nezažité jizvy. Hádky přináší b. Aby došel do konce, musel překonat b. Držme se dál od b. B. tiší endorfíny. Na b. se užívají prášky. Nesneseme ve svém životě b. Na psychickou b. nám žádné léky nepomohou. Člověk si na b. časem zvykne. Anička se b. zbavila. Bez b. by byl život nudný. Na umírání se nejvíce bojím b. Pro b. se nikdo nepřetrhne. O b. se toho ví mnoho. Za b. se neplatí. Kdybych byl b., byl bych celý v černém. Tma přináší b. Na b. pomáhá i alkohol. Na b. pomůže dát si sedm piv a jednu zelenou. Masochista je ten, kdo si libuje v b. Kašleme na b. B. se vyhýbáme.

2.3.2. Analýza odpovědí

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova?

Touto první otázkou jsem sledovala dva cíle. Jednak ji považuji za svým způsobem motivační. Domnívám se, že otevře téma dotazníkových úkolů a otázek a nasměruje studenty tím správným směrem. Dalším cílem této úvodní otázky bylo získat asociace k daným pojmům, což se, bohužel, nepodařilo, neboť chceme-li po někom asociace, musí nám odpovědět okamžitě, bez dlouhého přemýšlení. Vzhledem k tomu, že respondenti dostali dotazník se všemi otázkami najednou, tato podmínka rychlé odpovědi nebyla splněna. K otázce se mohli kdykoli vrátit, změnit ji, dlouze o ní přemýšlet. V odpovědích respondentů se častěji objevovaly konotace a také snahy o vysvětlení významu. Přesto lze některé volné asociace zaznamenat. Jak už jsem dříve uvedla, rozdíl mezi asociací a konotací je především v tom, že asociace vznikají na základě opakovaného spojování mentálních entit, nejčastěji reprezentovanými slovy, ve stejném kontextu. Konotace, jakožto jeden z významových rysů pragmatické složky lexikálního významu, ale nevzniká díky takovému opakování. Tento rys je nejčastěji založen na postoji, citu, hodnocení, expresivitě, evokaci aj. a odráží především vztah uživatele jazyka k mimojazykové i jazykové realitě. (ESČ, 2002)

I když tato otázka nebyla pro výzkum stěžejní, neboť cílem výzkumu nebylo zabývat se primárně asociacemi – ty totiž se sledováním metaforických vyjádření úplně nesouvisí, bude vhodné pro úplnost uvést druhy volných párových asociací tak, jak je stanovil Zdeněk Novák (Novák, 1998). Ten se věnoval zkoumání vývoje syntaktického strukturování v rámci asocičních vazeb a podílel se na testu, který byl nejprve aplikován na vzorku dospělých. Výsledky byly hodnoceny a srovnávány z hlediska pohlaví, dosaženého vzdělání a zda respondenti pocházejí z města, či z vesnice. Požadavky podobné heterogenity byly použity i pro výzkum asociací dětí. Byly sledovány skupiny dětí s dvouletým věkovým odstupem, od pětiletých po sedmnáctileté. Výsledky byly dále porovnávány s výsledky anglosaských výzkumů. Ve své práci Normy volných párových asociací (Novák, 1996) se dále zabývá souvislostí mezi věkem a časem výkonu v asocičním testu, vlivem slovních druhů podnětů a vlivem frekvence podmětových slov.

Typy strukturování volných párových slovních asociací podle Z. Nováka

1. asociace paradigmatické – jedná se o stejné slovní druhy (např. pes – kočka), které jsou výrazem vztahového (pojmového) myšlení.
2. asociace lexikálně syntagmatické vznikají mezi různými slovními druhy a nemají mezi sebou žádné kontextové souvislosti (např. pes – štěkat).
3. asociace syntagmaticko syntaktické jsou pokládány za vývojově nejnižší typ. Tvoří se mezi odlišnými slovními druhy a mají mezi sebou kontextové souvislosti (např. pes – štěká).
4. rané dětské fonetické asociace lze formálně vždy zařadit k některému z předchozích typů. Jedná se o obměny slov (např. muž – mušle, křičet – křičím). Tento typ asociace se v dotazníku neobjevil.

I když nebyly získané odpovědi založeny na asociacích, jak bylo původně zamýšleno, přesto budou sloužit jako dobrý výchozí materiál pro pozorování metaforických pojmenování, neboť mnohé odpovědi na tuto 1. otázku metafory obsahují (viz níže).

2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem Štěstí a s názvem Bolest?

Tato otázka byla formulována se záměrem více aktivovat fantazii studentů tak, aby byli schopni obrazného uvažování a pojmenovávání. Jako vedlejší produkt se ukázalo, jak pojímáme *štěstí* a *bolest* ve výtvarném umění, popř. jakými symboly a symbolickými prvky je znázorňujeme, což je jistě nedílná součást našeho jazykového obrazu světa.

U obou věkových kategorií se několikrát vyskytuje představa *štěstí* znázorněná rodinou: *dědeček sedící v křesle uprostřed veliké rodiny; rodiče objímají děti; muž a žena jsou na zahrádce se svými dětmi; usměvavá rodina*. Velice často se také objevuje žena v mnoha podobách: *usměvavá žena, která rozdává květiny; paní s duhou nad sebou; žena s úsměvem; veselá žena s kytkami; krásná žena, která dává přízeň bojovníkům*. S postavou ženy a dívky se častěji setkáváme u studentů primy, kteří dokonce uvádějí i obraz víly: *tančící víla; víla vybarvená teplými barvami*. U starších studentů můžeme zase sledovat hojnější výskyt výrazů: *lidé; postavy; člověk* – tedy bez specifikace pohlaví. Také častěji uvádějí *děti; malé děti běžící radostně po louce; hrající si děcko; malé dítě u nohou ženy*. Postava muže se vyskytuje ojediněle: *otec objímající syna; socha sázkaře; muž skáče do vody; dědeček; Dionýsos; čurající František*. V obou věkových kategoriích se setkáváme s popisem přírody a atmosféry, přičemž se užívají výrazy: *louka; slunce; květiny; zahrada; zvířata; krajina*. Obě věkové kategorie se také shodují v barvách, které by byly ve výtvarném díle použity: *jasné barvy; veselé; světlé; teplé; spousta barev; konkrétně: modrozelená; modrá; zelená*. Další barevné spektrum se také vyskytuje v odpovědích na jiné otázky. Snahu o symboliku lze vypořádat v odpovědích: *čtyřlístek; pírkó; hvězda, ze které vychází světlo*.

Poznámka k barvám na základě kapitol o barvách z knihy *Co na srdci, to na jazyku* Ireny Vaňkové (Vaňková a kol., 2005):

Lidské emoce a lidské prožívání mohou být konceptualizovány prostřednictvím barev a barevnosti. „To, co je barevné, chápeme vždy jako pozitivní: barevnost je spjata se světlem, krásou, životem a zdravím, s bohatstvím, štěstím, radostí, veselím, rozmanitostí plného života. To nebarevné – charakterizované často jako bezbarvé, šedé či šedivé, černobílé, pokud jde o člověka, tedy bledé – představuje druhý pól opozice: (spíše než noc a tmu) šero, nehezkost, ne snad smrt či neštěstí (to je vyhrazeno barvě černé), ale psychické i fyzické živoření, tíži všednodenního života, chudobu, smutek, nudu, letargii, znechucení, jednotvárnost a nedostatek podnětů.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 196)

V odpovědích studentů se neobjevovaly konkrétní barvy, ale studenti se vyjadřovali o barvách teplých, studených, jasných a temných. Nejčastěji se však v souvislosti se *štěstím* objevila barva žlutá. Vaňková ve své knize stanovuje sémantická centra, kolokace a konotace žluté barvy takto: 1. slunce, teplo, zlato, zář; 2. žlutá v přírodě: podzim, zralost, umírání (už ne zelená); 3. žlutá a věci (už ne bílá, ale zažloutlá) (Vaňková a kol., 2005).

V odpovědích týkajících se bolesti se nejčastěji vyskytla barva černá a také červená, kterou Vaňková označuje za prototyp barevnosti, je to „barva barev“. „Je zajímavé, že u Slovanů (i ve staré češtině) znamenal kořen *kras-* nejen krásu, ale i červeň (srov. dodnes v ruštině *krasnyj* – „červený“) a také barvu obecně. Praslovanské *krasa* znamenalo prý původně asi „lesk, červeň, barva ohně.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 201). V konotacích se s červenou setkáváme ve významu života, energie, tepla, emocí, lásky, sexuality, ale také v souvislosti s válkou, krví, zraněním, krveprolitím. Za prototypy červené se považují oheň a krev.

Ve snaze popsat výtvarné dílo s názvem *Bolest* se oproti popisu obrazu či sochy s názvem *Štěstí* studenti více zaměřili na detailní popisy, obzvláště studenti 2. věkové kategorie. Podrobné líčí: *zkřivený výraz ve tváři; schoulená postava; vyzáblé tělo zkroucené v křečích; smutek v očích; zmučený výraz*. Tato vyjádření evidentně vycházejí z představy Ježíše, který je u starších studentů také uveden. Mladší studenti se křesťanské tematice blíží pouze v odpovědi: *sv. Václav; mladá žena zkroucená na zemi, plačící, ruce jako by vztahovala k nebesům*. Zato hojně využívají krvelačných výjevů, které znají z médií a PC her: *člověk propíchnutý samopalem skrz naskrz, klečící v kaluži krve se sekerou zaraženou do hlavy; muž s kopím v břiše/s kudlou v zádech; kudla v hlavě; podřízlá hlava; hlava bez těla; když někdo někoho bije; muž s krvavou ranou na hrudi*. Také obraz krve je více popisován u mladších respondentů. Obě věkové skupiny shodně uvádějí barvy: *ponuré barvy; černá; černé čáry a cákance; šedá; smutné a ostré barvy; červená* a slovní spojení se *smutkem, slzami, pláčem, zraněním, umírajícím člověkem*. Jestliže pro dílo s názvem *Štěstí* bylo typické znázornění ženy, u *Bolesti* je to mnohem častěji postava muže: *muž bez nohy; umírající; ležící muž, který má v sobě šíp; muž, který ztratil svou partnerku nebo dítě; zraněný plačící muž se šátkem*.

3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají:

Respondenti měli vysvětlit význam daných slov, pokusit se stanovit nějakou definici. Dříve, než budu hodnotit, do jaké míry se jim úkol podařilo splnit, uvedu slovníková hesla slov *štěstí* a *bolest* ze základních jazykových příruček.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.

„šťěstí, -í s 1. stav n. pocit úplného uspokojení, blaha: rodinné š.; š. jim září z očí 2. zdar, úspěch: mít š. při sázení; mnoho š.! (přání) 3. příznivá shoda okolností: š. mi přálo; (bylo) ještě š., že si vzpomněl ♦ být na vrcholu š.; mít víc š. než rozumu; mít z pekla š.; na š. (i naštěstí) všechno dobře dopadlo šťastnou náhodou; odvážnému š. přeje (pořek.); stát v cestě něčemu; šlapat si po š. expr. jednat ve svůj neprospěch; š. ve hře, neštěstí v lásce (pořek.)“ (SSČ, 1998, s. 439)

Slovník spisovného jazyka českého VI. díl

„šťěstí, - s. 1. stav n. pocit blaha, úplného uspokojení; blaženost, blaho: lidské š.; mateřské, rodinné š.; být na vrcholu š.; jak málo stačí ke š.!, nepoznat š. a radost; honit se za štěstím; nechci stát v cestě tvému š.; udělala štěstí dobře se vdala; expr. ty jsi mé š.!hovor. hledej si š. jinde! jdi jinam; co bys tam hledal za š.? co bys tam dělal, proč bys tam chodil; ♦ š. nelíhá na hedvábných poduškách (Jir.) neváže se na blahobyť; ob. domácí š. název některých pokojových rostlin (aspidistry, tradescancis aj); filos. stav subjektivního uspokojení 2. zdar, úspěch; příznivá shoda okolností, příznivá náhoda: mít (zasloužené, nezasloužené) š. (op. smůlu); nemít š. u žen; pokoušet se o něco se střídavým štěstím; mnoho š.! dát (dostat) něco pro š.; čtyřlístek, panenka, podkova pro š.; válečné š.; měl š. v neštěstí; - usmálo se mne š; měl víc š. než rozumu; můžeš mluvit o š., že to tak dopadlo; to je tvé š., žes přišel; ještě š., že jsem měl u sebe peníze dobře; čím větší neřád, tím větší š.; ust. spoj. na š. (ps. také naštěstí) šťastnou náhodou; ♦ mít z pekla š. (ob. expr.); zkusit (své) š. pokusit se o něco; tam vám š. nepokvete neuspějete; podej š. ruku chop se výhodné příležitosti; šlape si po š. odmítá něco pro sebe výhodného; máme dnes na sebe š. stále se setkáváme; š. ve hře (v kartách), neštěstí v lásce (pořek.); každý je strůjcem svého š. (pořek.); odvážnému š. přeje (přís!); → expr. zdrob. š t ě s t í č k o, -a s. (6. mn. – ách): pěstovat jen své osobní š.; - š., slečno (Šrám.)“ (SSJČ, 1989, s. 76 - 77)

Když se studenti 1. věkové kategorie pokoušeli vysvětlit význam slova štěstí, často opakovali předchozí odpovědi: rodina; láska; pocit radosti, které jsou spíše konotacemi, než definicemi. I přesto se mladší studenti v některých svých vysvětleních blížili tomu, co nám říkají slovníková hesla: spokojenost; blaženost; úspěch. Pouze v jednom případě bylo uvedeno pojetí štěstí jako příznivé náhody: neuvěřitelná klika. Oproti tomu respondenti 2. věkové kategorie tento význam uváděli dosti často: příjemná náhoda; klika; souhra náhod a okolností vedoucí k dobrému konci. Další jejich častou odpovědí byl popis stavu: když člověku nic nechybí/neschází; cítí se dobře a nechce nic měnit; splní si své sny a přání. V obměnách

je popisován *pocit, kdy je člověku dobře, je spokojený; prožívá momentální euforii; pocit blaha; pocit naplnění a radosti, lehkosti a svobody; duševní pohoda; stav duše*. Zdá se, že některá z těchto vyjádření jsou ve vztahu ke slovu *štěstí* platná, ale ve slovníkových heslech jsou opomíjena. Pokud ovšem za těmito popisy nevidíme onen slovníkový význam – *pocit blaha a uspokojení*. Další prvek, jenž se ve slovnících nevyskytuje, přesto jej studenti septim několikrát užívají, je pokus o stanovení definice z jakéhosi biologického hlediska: *biologický proces, při němž se uvolňují endorfiny v mozku; pocit, který vyvolají určité hormony; biologická záležitost – pocit vysílaný neuroreceptory do mozku*. Tato snaha po definici se u mladších studentů nevyskytla. Rozdíl mezi dvěma věkovými kategoriemi je také nápadný v tom, že starší respondenti často popisovali *štěstí* jako něco časově ohraničeného, dočasného: *aktuální stav euforie; neskutečně krátký okamžik; chvilkový pocit závisející na momentální náladě; světlejší chvilka v životě*. U mladších respondentů se tento významový rys nevyskytl ani jednou. Ve snaze popsat význam slova také můžeme použít antonyma. Ovšem této možnosti bylo využito pouze v jednom příkladě: *opak smůly*, a to v 1. věkové kategorii.

Obecně lze říci, že popis významu slova *štěstí*, o který se respondenti pokusili, se ve velké míře shoduje s významem uváděným ve slovníkových heslech. Studenti 2. věkové kategorie byli ve své snaze detailnější, a jak už bylo uvedeno, několikrát zdůraznili časovou dimenzi slova *štěstí*, jež ve slovnících zaznamenána není.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.

„**bolest**, -i ž (mn. 3. – em, 6. –ech, 7. –mi) 1. *nepříjemný tělesný pocit způsobený nemocí, zraněním ap.:* b. hlavy, na prsou; prudká b.; snášet, trpět b.; omdlet b-i 2. *pocit duševního utrpení, zármutek:* způsobit rodičům b.; b. nad ztrátou 3. *potíž, svízeľ, nepříjemnost, nesnáz, starost, trampota:* překonávat b-i života“ (SSČ, 1998, s. 34)

Slovník spisovného jazyka českého I. díl

„**bolest**, -i ž 1. *nepříjemný tělesný pocit působený chorobou, zraněním, úderem apod.:* bolení: b. zubů; b. v hlavě, na prsou; silná, prudká, mírná, palčivá, svíravá, bodavá, řezavá, křečovitá, tupá, neurčitá b.; mít, snášet, vytrpět, mírnit, působit b.; b. trápí; b. proniká, otrásá někým, zmocňuje se někoho; trást se, svijet se, sykat, křičet, výt, omdlít b.-í; přen. vypít kalich b-i do dna 2. *bolestivé místo; rána:* ošetřit, ovázat b.; mast na b-i 3. *pocit duševního utrpení;* žal, žalost, zármutek: vzpomínat s b-i; zešilela z b-i nad ztrátou dítěte 4. *potíž, svízeľ, nesnáz, starost, strast, trampota:* dlažba, stará b. malých měst: radosti i b-i života; vyslechnout přání i b-i žadatelů; → zdrob. zprav. expr. b o l í s t k a, -y ž“ (SSJČ, 1989, s. 148 – 149)

I když pokus o definici abstraktního slova se zdá jako velice obtížný úkol, výzkum ukázal, že studenti obou věkových kategorií jsou schopni onen význam postihnout v souladu se slovníkovým výkladem velice dobře. V obou skupinách se opakovaně vyskytují odpovědi: *nepříjemný pocit; pocit ze zranění, při nemoci; ztráta nebo smrt blízkého; smutek ze ztráty; duševní utrpení*, které se shodují s prvními dvěma významy ve Slovníku spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Jen výjimečně se vyskytuje 3. význam z téhož slovníku, resp. doslovně ani jednou. Snad jen jeden výskyt slova *trápení* a věta *Prožil léta plná bolesti* u 1. věkové kategorie lze k tomuto významu přiřadit. Také význam uváděný ve Slovníku spisovného jazyka českého pod číslem 2. nalezneme pouze v jednom ze získaných vzorků, a to opět u 1. věkové kategorie: *krvácející rána*. Jak se zdá, ze získaných odpovědí je bolest respondenty pojmána především jako fyzická, způsobená zraněním a nemocí, nebo psychická, zapříčiněná ztrátou někoho blízkého a utrpením. Ve významu potíží a ve významu bolestivé místo se odpovědi neobjevily. Opět se ale setkáváme u starších studentů s pokusy o definice z biologického, popř. medicínského hlediska: *fyzická – deformace tělesné schránky s aktivováním receptorů bolesti; silné negativně vnímané podráždění nervu; nervy vysílají signál do mozku; biologický proces, při němž tělo dává vědět, že nerv není v pořádku*.

4. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který je šťastný a kterého něco bolí?

Obě věkové skupiny se shodly na tom, že šťastný člověk: *se směje, usmívá; je veselý; raduje se; skáče radostí, září nebo mu září oči; rozdává/vyzařuje energii; je v dobré náladě*. Mladší studenti se jen velice málo vyjadřovali k tomu, jak se takový člověk chová ve společnosti, jak jedná. Zřejmě lepší slovní zásoba spolu s vyjadřovacími schopnostmi a více životní zkušenosti umožnily 2. věkové kategorii tvořit výpovědi, které u 1. věkové kategorie nenacházíme: *je společenský; je ochoten pomoci; má pevné sebevědomí; je otevřený, přátelský; srdečně se baví; málo co ho rozhodí; chová se lehce; je smířlivý*. U studentů septimy také pozorujeme jaksi protichůdné názory na to, jak se šťastný člověk může chovat a druhým jevit: *prudký x reaguje pomaleji; chová se přirozeně x má chuť dělat blbiny; vypadá poklidně x juchá a je neposedný; pohled do prázdna, nepřítomnost x je vysmátý a srší optimismem*. Tyto protipóly jistě souvisí s tím, že osobnosti lze z hlediska otevřenosti vůči společnosti rozdělit na extroverty a introverty. Této nejednotnosti v prožívání pocitu štěstí si starší studenti povšimli, ovšem u mladších studentů zřejmě dosud převládá představa veselého, usměvavého, komunikativního šťastného člověka, jenž skáče radostí a celý září.

V případě druhém, kdy respondenti měli charakterizovat člověka, kterého něco bolí, nacházíme také mnoho společného oběma věkovým skupinám. Studenti se shodují na tom, že takový člověk: *brečí a pláče; je smutný; má zkrivený obličej; je uzavřený; křičí; svíjí se; mračí se; je skleslý, nevrlý; leží; straní se společnosti*. Studenti primy byli oproti starším kolegům vynalézavější v popisu zvukových projevů takového člověka: *nadává; nařiká; heká; sténá; řve*. Septimáni zase více popisovaly obličej a postavu: *stíná zuby; vypadá unaveně; má strhané rysy, stažené svaly; je stažený; je v křeči; má napjaté tělo; je schoulený; zachmuřený*. Zvláštní je také zjištění, že studenti 1. věkové kategorie ani v jednom případě neuvádějí, že by tento člověk s bolestí nějakým způsobem bojoval, nebo něco proti bolesti podnikl. Ve vzorcích 2. věkové kategorie se totiž na několika místech právě s takovými výpověďmi setkáváme: *jde k lékaři; léčí se; bojuje s tím; snaží se zlepšit situaci*.

U odpovědí na tuto otázku jsem předpokládala využití metafory, což se také ve většině získaných vzorků potvrdilo. Přínos metaforického pojmenování při popisu pojmu štěstí a bolest a při popisu člověka, který je šťastný, nebo kterého něco bolí, budu analyzovat v samostatné části věnované právě metafoře.

5. Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují?

Výraz *štěstí* se v české frazeologii vyskytuje velice často. Také mnoho citátů vzniklo s tematikou štěstí (Plachetka, 1997). Ve Slovníku české frazeologie a idiomatiky (Čermák a kol., 1994) nalezneme v části věnované slovesným výrazům následující:

„**štěstí**: dát někomu něco pro štěstí/dostat něco pro štěstí - hledat někde štěstí - hledat si štěstí jinde - honit se za štěstím - chytit štěstí za pačesy - mít štěstí na něco/někoho (*náhodou něco/někoho často a výhodně, šťastně potkat, nalézt, potkávat*) - mít štěstí u někoho (*pořídít, dopadnout u někoho dobře*) - mít to štěstí (že) – mít štěstí ve hře – mít štěstí v neštěstí – mít víc štěstí než rozumu – mít (přísloušné) štěstí – mít střídavé štěstí – moct mluvit o štěstí (že) – pokoušet štěstí/štěstěnu – pokusit se o štěstí (v něčem) – popadnout/chytit štěstí za pačesy – přijít ke štěstí – přinést někomu štěstí – stačit někomu ke štěstí – stát něčímu štěstí v cestě n. stát v cestě štěstí někoho – šlapat si po štěstí – udělat štěstí – zářit štěstím – zkoušet/zkusit (své) štěstí – štěstí (v/při něčem) (poznat š., mít š., ztratit š., přát někomu š.)“ (Čermák a kol., 1994, s. 178-180).

V části neslovesných výrazů uvádí Slovník české frazeologie a idiomatiky (Čermák a kol., 1998):

„šťestí: štěstí v neštěstí - domácí štěstí - prchavé štěstí - se střídavým štěstím/ úspěchem - při troše štěstí“ (Čermák a kol., 1998, s. 338).

Bečkův Slovník synonym a frazeologismů obsahuje v oddíle rčení tyto frazémy:

„šťestí: mít štěstí - být na vrcholu štěstí - štěstí mu přálo - pokoušet se o štěstí - honit se za štěstím - nepoznal v životě štěstí - šlapat si po štěstí - je štěstí, že to tak dobře dopadlo - stát komu v cestě jeho štěstí“ (Bečka, 1982, s. 383) a v oddíle frazeologismů intenzifikačních pouze jeden příklad: „z pekla štěstí“ (Bečka, 1982, s. 336).

Studenti nejčastěji uváděli přísloví a slovní spojení, která znají jako známé filmové citáty, či z textů písní: *Šťestí je krásná (přepychová) věc, ale prachy si za ně nekoupíš. Šťestí, muška jenom zlatá. Šťastný jako blecha*. Dále se v jejich odpovědích objevují obecně známá přísloví, někdy mírně pozměněná, např.: *Šťestí i na vola sedá; Na každého osla štěstí jednou sedne* (místo: Šťestí chodí do kola, sem tam sedne na vola); *Ty máš ale z prdele štěstí* (místo: kliku) *Šťestí až za hrob* (místo: láska až za hrob) Také se objevují originální frazeologická spojení: *Naděje je půjčka štěstí. Šťestí je virus způsobující nemoc, kterou trpěla většina diskžokejů 20. století. Šťestí svůj dům najde*. Některé z těchto odpovědí jsou velice zajímavá právě z hlediska strukturování významu pomocí metafor. Tomu se budu věnovat později.

K výrazu bolest se v české frazeologii mnoho rčení ani přísloví nevztahuje. Slovník české frazeologie a idiomatiky (Čermák a kol, 1998) toto heslo neobsahuje.

Bečka uvádí pouze frazeologismus intenzifikační:

„**bolest**: nesnesitelná bolest (fyzická) – nezměrná bolest (duševní); **bolet**: rána bolí jako čert“ (Bečka, 1982, s. 325); v seznamu rčení pak pouze: „**bolest**: prudká b., jítřit b.“ (Bečka, 1982, s. 406).

Ani studentům se nepodařilo vzpomenout si na mnoho frazeologických obrátů. Velice často si vzpomněli na název slovenské písničky *Čo bolí, to prebolí*. Několikrát také přirovnávají bolest ke zvířeti: *Bolí to jako svině/pes, bolí to kravsky* a objevilo se i známé spojení *bolí to jako čert*. Jako citáty vypadají odpovědi: *Ne čas, ale jen víc lásky je lék na bolest. Až neucítíš bolest, jsi po smrti. Co bolí, to sílí*.

6. Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména:

Tento úkol úzce souvisí s předchozí otázkou. Očekávala jsem, že respondenti budou tvořit slovní spojení, mezi nimi také ustálená slovní spojení, z daných výrazů a vhodných

adjektiv. Bohužel se v mnoha případech objevují taková adjektiva, která netvoří syntagmata se slovy *štěstí* a *bolest*, ale opět se vrací k popisu člověka, který je šťastný, nebo kterého něco bolí. Z toho vyplývají také nepatřičné maskulinní tvary uváděných adjektiv (odpovědi na otázku *jaký je šťastný člověk?* a ne na otázku *jaké je štěstí?*). V zadání se slovem štěstí např.: *milující; vyrovnaný; usměvavý; optimistický, radující se; potěšený...*, se slovem bolest: *zarmoucený; nešťastný; smutný; zmrzačený; ztrápený...* Za další nevyhovující odpovědi považuji vytvořené odvozeniny: *šťastný; šťastlivý; bolestný; bolestivý, bolavý*. Tyto nevhodné odpovědi byly ve většině případů zaznamenány u mladších studentů. Zcela jistě se jedná o nepochopení zadání. Žáci již také byli ovlivněni předchozími otázkami a odpověďmi na ně.

Starší respondenti už byli v nalézání adjektiv, jež by vyjadřovala, jaké je štěstí/jaká je bolest, mnohem úspěšnější. Jejich odpovědi tak mapují nejen část české frazeologie, ale v několika případech také poskytují příklady metaforického pojmenování, např. ke slovu *štěstí* připojují adjektiva: *pomíjivé; vrtkavé; životní; rodinné; absolutní; největší; prchavé; relativní; vzácné; vydatné; dočasné; trvalé; náhlé; zdánlivé; falešné; pošetilé; tiché; sálající; zelené; čtveračivé; neskutečné*. Především studenti septimy spojují se slovem *bolest* adjektiva: *velká; tupá; ostrá; palčivá/pálivá; bodavá; nesnesitelná; nepříjemná; psychická; fyzická; pronikavá; vystřelující; hluboká; řezavá; píchavá/pichlavá; trpká; pulzující; sužující; hrozná; chronická*.

7. Tvořte vždy alespoň 3 věty s danými slovy - můžete je užívat v různých tvarech (skloňovat) (znění pro primu)

Vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci podmětu (znění pro septimu)

8. Vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci předmětu (zadání pouze pro septimu)

Smyslem těchto úkolů nebylo ani tak odhalování syntaktických struktur, v nichž jsou daná slova užívána, jako spíše to, do jaké míry využijí respondenti metaforických vyjádření. Různost zadání vyplynula z faktu, že ve vyšších ročnících lze očekávat schopnost tvořit odpovědi podle konkrétního požadavku, kdežto u mladších respondentů by soustředění na formu mohlo být při tvořivém plnění úkolu nežádoucí. V případě, že dané slovo má mít ve větě funkci podmětu, jsem předpokládala především vazby se slovesem být (jaké je štěstí, jaká je bolest) a spojení, která budou vypovídat o tom, co štěstí a bolest dělá. Opět jsem očekávala metaforická vyjádření.

Pochopitelně se ve 2. věkové kategorii vyskytly případy, kdy se daný výraz vyskytl v jiné než požadované funkci podmětu nebo předmětu, např.: *zahrne mě pocit štěstí; štěstí vlásce; zářil štěstím; se štěstím udělám maturitu; bolest zubů/hlavy/břicha; tvář má zkroucenou bolestí*. Studenti byli zřejmě soustředěni především na obsah výpovědí, které tvořili, a zapomněli na formální požadavek úkolu – dodržet syntaktickou funkci slova ve větě. Také je pravděpodobné, že ne všichni studenti učivo o větě jednoduché a větných členech bezchybně ovládají. Ovšem to nepovažuji za tak závažnou chybu, která by bránila další analýze výpovědi z hlediska sledované metaforičnosti.

Když se nyní blíže podíváme na věty se slovem *štěstí* ve funkci podmětu, které byly respondenty vytvořeny, zjistíme nejčastější spojení s predikátem *být/nebýt*: *štěstí je/není...*, *bylo/nebylo...*; dále s predikáty *potkat; přicházet*: *potkalo mě štěstí, štěstí přichází nečekaně; znamenat a čekat*: *štěstí znamená pro každého něco jiného, štěstí čeká na každého*. Ve funkci předmětu se opakovaně objevuje spojení slova *štěstí* s predikátem *mít/nemít*. Několikrát studenti uvedli predikát *hledat, přát*: *šel hledat štěstí do světa, přeji hodně štěstí; chtít a pocítit*: *chci štěstí, každý někdy pocítil štěstí*.

Podobná situace nastává u slova *bolest*. Nejčastější spojení, kdy je dané slovo ve větě podmětem, je spojení s predikátem *být/nebýt*: *bolest je/není ...*. Respondenti také několikrát užívali predikát *zmizet*: *bolest zmizela rychle; trápit*: *trápí mě bolest; mít*: *bolest má mnoho podob*. Ve funkci předmětu vznikala převážně spojení s predikátem *cítit/pocítit*: *cítil bolest, je nezbytně nutné pocítit bolest; mít*: *babička má bolest v kolenou; způsobit*: *pokud nás zradí blízký člověk, způsobí nám velkou bolest; způsobilo mu to velkou bolest; zažít*: *zažil velkou bolest; přinést*: *tma přináší bolest, hádky přináší bolest*.

Poznámky ke slovesu *cítit* přebírám z knihy Ireny Vaňkové a kol. *Co na srdci, to na jazyku* (Vaňková a kol, 2005).

čiti je sloveso všeslovanské, psl. **čuti* se vykládá z indoevropského ** (s) keu-*, „vnímat smysly“. Naši předkové zřejmě smyslové vjemy tak přesně nerozlišovali jako dnes my. Nebyli tak důslední, aby ke každému smyslovému orgánu (smyslu) přiřadili adekvátní vjem. Toto splývání vjemů dokazuje např. sloveso *cítit*, resp. *čut'* v některých starých nářečích, př. *Slyšíš, jak ten muškát voní?*

„Sloveso *cítit* je v dnešní češtině velice frekventované. Je vyhrazeno nejen pro percepci spjatou se všemi „nižšími“, ale i „nekognitivními“ smysly – hmatem, čichem a chutí -, jeho sémantická intence je nastavena ještě širě.“ (Vaňková, 2005, s. 113). Heslo v SSJČ rozlišuje tři významové skupiny slovesa *cítit* 1. mít tělesné pocity něčeho, vnímat něco smysly, zvl. hmatem n. čichem, 2. mít nějaké duševní hnutí, být v nějakém duševním stavu, duševně, cítím něco postihovat, podvědomě si něco uvědomovat, 3. mít nějaké city sociální, nějaké smýšlení, přesvědčení (Vaňková a kol, 2005).

Jak je z porízených vzorků patrné, můj záměr získat autentický materiál pro studium českého jazykového obrazu světa, konkrétně nalezení místa pro pojmy štěstí a bolest v tomto jazykovém obraze světa, a v souvislosti s tím zde pozorovat výskyt a funkci metafory byl naplněn. V celém dotazníku se prostřednictvím odpovědí studentů s metaforami často setkáváme (viz níže).

Na základě analýzy dotazníkových šetření jsem dospěla k následujícímu prototypu:

Štěstí vnímají studenti jako pocit radosti, spokojenosti, úspěch a částečně i náhodu. Nejčastěji tento pocit zažívají v rodině, mezi lidmi, které mají rádi, při úspěchu a vztahují ho ke zdraví, penězům a lásce. Představa štěstí je nejčastěji ve spojitosti s teplými, světlými, veselými barvami, především se žlutou a oranžovou. Štěstí může být obrovské, veliké a krásné, ale také vrtkavé, zrádné, pomíjivé a prchavé. Jako jeho atributy byl uváděn úsměv, světlo, zářící oči, radostné objetí. Štěstí je velice často zosobněno jako tančící (nebo vesele se pohybující) žena s květinami. Postava šťastných lidí je uvolněná a v pohybu.

Bolest je nejčastěji pocíťována při zranění, smrti, utrpení, nemoci a smutku. Vnímáme jednak bolest fyzickou, jednak psychickou. Jedná se o nepříjemný pocit, který spojujeme s tmavými, studenými, smutnými a pochmurnými barvami, nejčastěji s černou a červenou (krvavou). Bolest pro nás může být nekonečná, ukrutná, veliká a vnímáme ji jako pálivou, bodavou, hrubou a tupou. Přitom ji však máme spojenou s ostrými tvary. Jejími atributy jsou pláč, slzy, zkrivený obličej, křeč, mračení se, křik a smutek v očích. Bolest bývá viděna jako strnulá, schoulená, shrbená postava, uzavřená do sebe. Nejednou se studentům vybavila postava Krista na kříži.

V další kapitole se pokusím sestavit jazykový obraz daných pojmů se zaměřením na metaforická vviádření.

2.3.3. Využití metaforického poimenování v odpovědích respondentů

Cílem mého výzkumu bylo sestavit jazykový obraz pojmů *šťěstí* a *bolest* a přitom věnovat zvýšenou pozornost tomu, do jaké míry je při jejich konceptualizaci využito metafor. Vzhledem k tomu, že se jedná o slova označující abstraktní entity, dalo se předpokládat, že výskyt metafor bude v odpovědích studentů bohatě zastoupen. V této kapitole budu po vzoru G. Lakoffa a M. Johnsona tyto metafory třídit a pokusím se objasnit, na kterých konkrétních metaforických principech je chápání pojmu *šťěstí* a chápání pojmu *bolest* vystavěno.

Jak už jsem uvedla v teoretické části své práce, G. Lakoff a M. Johnson rozdělují metafory na 1. orientační, 2. ontologické, 3. strukturní, 4. nové (aktuální). Nyní budu k těmto druhům metafor přiřazovat jednotlivé příklady ze získaných odpovědí respondentů a pojmenuji konkrétní principy přenosu významu (např. cesta, nemoc, čas...)

štěstí/být šťastný – 1. věková kategorie

1. orientační metafory - *překročení hranice všedního dne* (směr ven); *vnitřní radost* (směr dovnitř); *kypí radostí* (směr vzhůru)

2. ontologické metafory – a, entity a substance: *Štěstí je krásná/dobrá věc. Štěstí je rodina. Štěstí bylo na dosah ruky. Líná huba, holé neštěstí.*

b, hodnota sama o sobě/cennost: *Štěstí si nekoupíš. Štěstí si musí každý zasloužit. Štěstí je potřeba. Je štěstí, že nespádl. Nic cennějšího než štěstí není. Bohatství.*

c, světlo: *září štěstím; má rozzářený obličej; září mu oči; celý září; světlo; žena osvětlená sluncem; hvězda, ze které pochází jasné světlo; slunce; žlutá barva.*

d, personifikace: *Štěstí i na vola sedá. Odvážnému štěstí přeje. Štěstí ho nepokazilo; zrádné štěstí.*

e, pohyb po dráze: *Štěstí nechodí samo. Tomu se štěstí nevyhne. Se štěstím nejdál dojdeš. Potkalo mě štěstí. Štěstí předchází bolest. Je mihavé.*

f, fyzikální veličina (dá se měřit): *je veliké; šťastný člověk rozdává energii.*

g, čas: *Štěstí není stálé. Štěstí je krátkodobý stav. Štěstí je pomíjivé.*

h, nemoc: *Štěstí je bolest.*

3. strukturní metafory - *Štěstí svůj dům najde.* (štěstí je personifikováno + dům jako metafora místa, kam něco náleží).

4. nové metafory – můžeme za ni považovat např. uváděnou strukturní metaforu.

Navíc uvedu příklady, kdy respondenti 1. věkové kategorie uváděli symboly *štěstí*, nebo se o symboliku pokoušeli: *čtyřlístek; malý zlatý zvonek; batole* (symbol nevědomosti, vždy šťastné); *pírko, paní s duhou nad sebou; amulety; talisman; kytky.*

bolest/bolet – 1. věková kategorie

1. orientační metafory - *pády z okna, lyží, kola* (směr dolů); *sklesle sedí* (směr dolů); *se sklopenou hlavou* (směr dolů); *je uzavřený* (směr dovnitř); *stahuje se do sebe* (směr dovnitř); *je odtažený* (směr ven, pryč).

2. ontologické metafory - a, entity a substance: *Nechci bolest. Nemám rád bolest. Cítím bolest. Bolest je ošklivá. Čím méně slz, tím více bolesti. Bolest je hrubá.*

b, boj/zbraň: *S vnitřní bolestí se musí poprat sám. Bolest ho položila na lopatky; pocit ze zranění; domácí násilí; ukrutná bolest; pocit přemoženosti; Bolest bodala/píchala u srdce.*

c, tma: *tmavá socha a tmavý obraz; tma okolo.*

d, fyzikální veličina (dá se měřit): *bolest je velká, malá, pálivá.*

e, personifikace: *bolest je zlá; Bolest předvídá následné štěstí.*

Trápila mě bolest hlavy. Bolest neměla slitování. Bolest chodí se smutkem.

f, čas: *Bolest není věčná. Bolest vždy přebolí. Bolest se nedá předvídat.*

3. strukturální metafory – *Bolest je oběť štěstí* (vysoce strukturovaný pojem *bolest* se kombinuje s dalším vysoce strukturovaným významem slovního spojení *oběť štěstí*). Podobně tomu je také ve výpovědi *Bolest je forma štěstí*.

4. nové metafory – za ně považují výše uvedené strukturální metafory.

Pokusy o symboly *bolesti* spatřuji ve výrazech: *černý bič; zlomené srdce* (lze také považovat za strukturální metaforu); *nůž; zraněný muž*.

štěstí/být šťastný – 2. věková kategorie

1. orientační metafory – *něco vzletného* (směr vzhůru); *pocit, kdy se zdá, že se člověk vznáší* (směr vzhůru); *má hlavu vzhůru* (směr vzhůru); *hlava v oblacích* (směr vzhůru); *je otevřený* (směr ven); *dosahovat štěstí* (směr vzhůru);

2. ontologické metafory - a, entity a substance: *štěstí jako trám; Štěstí je muška jenom zlatá. Štěstí je krásná věc. Štěstí na nich bylo vidět. Štěstí může mít každý. Štěstí je méně obvyklé než neštěstí. Štěstí je asi nejvyhledávanější věcí na světě. Sebrat štěstí. Pomůže nám štěstí. Pro každého se najde trocha štěstí. Hledal štěstí v lahvi rumu.*

b, hodnota/cennost/zboží: *opravdové, pravé štěstí; potřebné; vzácné; Štěstí je dar. Přeji hodně štěstí. Štěstí je vzácná věc. Se štěstím se dá dokázat všechno. Vím, že štěstí nezpeněžím. Štěstí nejsou jen peníze. Štěstí si za peníze nekoupíš. Štěstí – ještě*

že se z něj neplatí daň. Štěstí se dá koupit, ale jen na lékařský předpis. Štěstí je zaplacená náhoda. Štěstí je/není zdarma. Do štěstí se dá investovat. Štěstí není na prodej. Za štěstí se musí bojovat. Svoje štěstí jsem si vybojovala. Pevné hodnoty.

c, světlo/teplo: září štěstím, je celý rozzářený; prosluněná zahrada; světlejší chvílka v životě; teplé barvy, krásné teplo; sálající štěstí; jiskřičky; Vyzařuje z něj duševní pohoda.

d, personifikace: Štěstí přeje připraveným. Štěstí hýbe světem. Štěstí čeká na každého. Stačí štěstí popadnout za pačesy. Se štěstím jsem kamarád. Byl uvězněn štěstím. Štěstí si tě nenajde, musíš sám.

e, pohyb po dráze: Štěstí chodí po horách... Štěstí přichází a zase odchází. Štěstí někdy může znamenat jen cestu k němu. Potkalo ho v životě štěstí. Štěstí přichází samo/nečekaně. Štěstí nečeká za rohem. Provázej tě štěstí.

f, cíl cesty: Jdi štěstí naproti. Šel hledat štěstí do světa. Jdi za štěstím. Kdo chodí za štěstím, má často oči zavřené a nepozná ho, ani když o něj zakopne. Pocit štěstí je to nejkrásnější, co nás může v životě potkat. Došel jsem si pro štěstí.

g, nemoc: Štěstí je virus, kterým se můžeme krátkodobě nakazit. Štěstí je virus způsobující nemoc, kterou trpěla většina diskžokejů 20. století. Štěstí a radost se šíří rychlostí infekční nákazy. Všechny nakazí úsměvem.

h, náplň: Naplňovalo ho štěstí. Mám plno štěstí. Pocit naplnění a radosti. Naplňující štěstí.

i, jídlo: Hlad štěstím nezaženeš. Štěstí je sladké.

j, fyzikální veličina (dá se měřit): Štěstí je veliké, největší, tiché, silné, nestálé.

k, čas: Štěstí je prchavé, pomíjivé, nečekané. Není věčné. Štěstí je krátkodobé, relativní.

3. strukturní metafory: Štěstí je zaplacená náhoda (štěstí je založeno na významu zboží + je nutné dále strukturovat význam pojmu náhody). Lehkost srdce (srdce jako centrum citu + lehkost jako bezproblémovost)

4. nové metafory: Štěstí je aligátor ve skříni. Štěstí z nás činí loutky osudu. Čtveračivé štěstí. Štěstí je ironická svině a další, které jsou uvedeny v metaforách ontologických, např. v části štěstí jako nemoc.

Za symboly štěstí lze v odpovědích považovat výrazy: čtyřlístek; čurající František, muška jenom zlatá; rolničky; objímající se lidé; úsměv.

bolest/bolet – 2. věková kategorie

1. orientační metafory – *schoulená postava* (směr dovnitř); *postava sražená na zem* (směr dolů); *skleslost* (směr dolů); *stažené svaly v obličejí* (směr dohromady). *Anička se bolestí zbavila* (směr ven).

2. ontologické metafory - a, entity a substance: *Vidím bolest. Pocítil velkou bolest. Nemám rád bolest.. Člověk si na bolest časem zvykne. V každé životě je bolest. Bolest smrdí.*

b, boj/zbraň: *tupá, ostrá, bodavá, řezavá, vystřelující, zničující bolest; S bolestí se musí bojovat. Mučivá bolest. Bolest ničí a spaluje. Bolest nás oslepuje a ochromuje. Bolest je mocná zbraň.*

c, tma: *tmavé barvy; tma, šero.*

d, fyzikální veličina (dá se měřit): *tíha myšlenek; pocit tlaku na osobnost; velká, malá, krátká, silná, mrazivá, intenzivní bolest; Co bolí, to sílí. Bolest se zvětšovala.*

e, personifikace: *Porodní bolesti ji zaskočily. Bolest mu prostupovala tělem. Bolest může člověka dohnat k šílenství.*

f, překážka: *Aby došel do konce, musel překonat bolest. Bolest je překážkou ke spokojenému životu. Bolest je potřeba překonat. Bolesti se vyhýbáme*

g, čas: *Každá bolest jednou pomine. Bolest může být nekonečná. Bolest je dlouhodobá. Všechno jednou přebolí.*

h, zvíře: *Cítil nezkrtnou bolest. Bolest má velké špičaté zuby.*

i, zboží: *Bolest se nedá prodávat, protože by ji nikdo nekoupil.*

Za bolest se neplatí.

j, náplň: *Naplnila ho nesmírná bolest.* / *naplnila*

3. strukturní metafory – *Bolest je symbol rovnosti* (vysoce strukturovaný pojem bolesti je založen na dalším pojmu, jehož význam je strukturován také pomocí metafor)

4. nové metafory – *Tma přináší bolest. Co bolí, to sílí.*

Za symboliku bolesti lze podle odpovědí starších respondentů označit např.: *postavu Ježíše Krista; černou barvu; člověka v křeči.*

Domnívám se, že rozdělení metafor do čtyř skupin, které přejímám od G. Lakoffa a M. Johnson, není příliš jednoznačné. Např. vznikající nové metafory jsou zároveň ontologickými a mnohé ontologické i orientační metafory lze dále strukturovat, takže by měly patřit do skupiny metafor strukturních. Vždy bude záležet na jazykové kreativě mluvčích,

jak se stávající metaforou naloží. Uvažujeme-li o funkci metafory obecně, užíváme ji právě proto, že nám pomáhá strukturovat naše myšlení. Je tedy možné, že by každá metafora mohla být potenciálně strukturní? Domnívám se, že ano.

Z hlediska metafory lze k získaným datům říci toto: studenti 1. věkové kategorie nevyužívali ve svých odpovědích metaforu tak často, jak jsem se domnívala. Ve své hypotéze jsem vyslovila domněnku, že díky své „ještě dětské“ fantazii metaforická vyjádření tvořit budou. Fantazii sice využili, ale povětšinou v doslovných významech, málokdy přišli s nějakým přenosem významu. Nicméně i u mladších studentů jsem metaforu zaznamenala a utřídila (viz výše). Zdá se tedy, že vytváření metafor, byť jsou založeny na naší tělesné zkušenosti, je velice obtížné. Jedná se o kombinaci schopností a dovedností, které se postupem věku zlepšují a zdokonalují. Proto metaforu tvořené staršími studenty jsou nejen četnější, ale také jsou založeny na více principech, jsou dokonalejší a přesnější a svou funkci, popisovat význam nějaké entity prostřednictvím významu jiné, naplňují lépe. Na základě zjištěných údajů je tedy patrné, že na tvoření a využití metafor má vliv věk uživatelů. Rozhodující je nejen kreativita a fantazie, ale také úroveň myšlenkových operací, vyjadřovací schopnosti a dovednosti a životní zkušenost.

3. STANOVENÍ JAZYKOVÉHO OBRAZU SVĚTA POJMŮ ŠTĚSTÍ A BOLEST

3.1. Kognitivní analýza pojmů štěstí a bolest

Aby byl jazykový obraz světa pojmu *šťěstí* a pojmu *bolest* podán co nejuplněji, doplňuji v této kapitole některé důležité údaje získané kognitivní analýzou pojmů. V předchozí části své práce jsem se zaměřila na sledování významu pojmů nejen na základě odpovědí respondentů, ale také na základě slovníkových hesel. Ze získaných odpovědí bylo zjištěno, co si studenti prim a septim představují pod danými pojmy, jak by vysvětlili jejich význam, s jakými adjektivy by je spojili a jaké výpovědi se slovy *šťěstí* a *bolest* tvořili. Součástí byla také otázka týkající se frazeologie a úkol, ve kterém měli respondenti popsat výtvarné dílo s názvem *Šťěstí* a s názvem *Bolest*.

Kromě těchto získaných informací nyní uvedu etymologii daných slov a jejich morfologické vlastnosti. Také budu citovat příslušná slovníková hesla z encyklopedií, uvedu synonyma a antonyma, odvozeniny a složeniny, které při slovo tvorbě vycházejí se společného slovo tvorného základu daných slov. V další kapitole (4.2) interpretuji údaje získané z Českého národního korpusu a vymezím nejobvyklejší tematické oblasti, v nichž se dané pojmy často vyskytují.

3.1.1. Šťěstí

a, Etymologie slova

Český etymologický slovník (2001)

šťěstí, štěstěna, šťastný, šťastlivec, obšťastnit, pošťastit se. Stč. *sčestie*, p. *szczęście*, r. *счастье*,

b. *šťastie*. Psl. **sčestbje* je starobylá složenina ze **sč-* (*s-*) a **čest-* (*část*) s původním významem 'dobrý podíl, dobrý úděl', Srov. i s./ch. *čestit* 'počestný, šťastný' (jinak s./ch. *sréca* 'šťěstí' o němž viz ↑ *střetnout*), dále srov. ↓ *zdravý*, ↓ *zboží*

b, Morfologické vlastnosti slova

- substantivum, abstraktum, neutrum; skloňuje se pravidelně podle vzoru stavení. Užití v plurálu je neobvyklé. Přípona -stí zařazuje slovo ke skupině substantiv hromadných.

c, Další heslové stati pořizené z internetových encyklopedií

<http://encvklpedie.seznam.cz/heslo/100999-stesti> - CoJeCo:

šťestí

Příznivá náhoda, zdar, úspěch. Pocit fyzického, duševního blaha, stav a pocit plného uspokojení, libý prožitek seberealizace.

šťestí

Filozofie, morální kategorie označující takový stav člověka, v němž prožívá plnost svého bytí, svou seberealizaci. Původně zdar, příznivá náhoda nebo zdařilá účast (ve starořečtině eudaimoniá = přízeň bohů, ve slovanských jazycích sčestje = dobrý úděl). V dalších významech schopnost prožívat smysluplnost skutečnosti na rozdíl od eutychie (přízeň okolnosti, příznivé události). Rozlišují se subjektivní a objektivní aspekty štěstí. Některá učení zdůrazňují subjektivní prožitky, tihnou filozoficky k subjektivnímu idealismu; realisticky orientovaná etika však upozorňuje na význam objektivních podmínek štěstí. Po subjektivní stránce je štěstí spojeno s pocity libosti, slasti, radosti, blaha, jindy s pocity radosti z pozitivního rozvíjení a využívání sil a schopností; jindy naopak byl spatřován ideál života ve vyhasínání prožitků, emocí a afektů, ve stavu duševního klidu, ataraxe nebo nirvány. Tyto ideály mohou být spojeny i s úpadkem životních sil nebo se snahami o umrtvování života. Podle některých existencalistů (A. Camus) je schopnost prožívat spjata se schopností snášet strádání a bolest; což ve své jednotě vyjadřuje "hlubiny lidské osobnosti". Je-li však štěstí chápáno jako rozmach životní a tvůrčí energie, pak prožívání takového vysokého štěstí (J. W. Goethe) svědčí o věrnosti životní pravdě. Taková forma štěstí je protikladná stavům lhostejnosti a ochablosti, jež charakterizují stagnaci vnitřních sil a potlačování lidských možností. Pokud je štěstí chápáno tvůrčím způsobem, znamená realizaci vnitřní svobody, uskutečňování nejhlubších lidských tužeb. Pak by zřeknutí se štěstí bylo zradou sebe sama; vyhasnutím tvůrčích životních stimulů. Přemění-li se lidská existence v pouhé existování, v holou povinnost, ztrácí-li se plný zážitek bytí, vede to k vnitřní devastaci: Štěstí se realizuje jen v komunikaci, ve vzájemné výměně činností a zážitků, nikoliv v izolaci od lidí; předmětem štěstí v pravém slova smyslu nemůže být věc, nýbrž jen osoba. Protože štěstí závisí též na vnějších okolnostech, může se stát pro určitý konkrétní subjekt nedosažitelným. Tato závislost vnáší do problému štěstí prvky tragična. V té míře, v níž subjekt může nepříznivým okolnostem čelit, lze překonávat zklamání a těžké ztráty.

Související hesla

euforie – [řečtina], *euphoria* - příjemný stav tělesné a psychické pohody; emocionální stav povznesenosti, doprovázený intenzívním pocitem radosti, síly a štěstí. Psychologický postoj nezranitelnosti vlastní osoby, sahající až k potlačení (ignoraci) tělesných obtíží. Euforie jako stav celkové příjemnosti může být jevem přirozeným (situačním) i uměle vyvolaným (alkohol). Touha po dosažení euforie je motivem abúzu drog u toxikomanů. U vážných psychopatologických stavů vystupuje euforie většinou jako příznak velikášských bludů. Za určitých podmínek může euforie přerůst do extáze.

hasard - franc. (špan. azar, z arab. asár, kostka, tedy vlastně hra v kostky), štěstí, náhoda, nebezpečství, odvážný krok. [Hasard] [azardé], odvážit se, na zdař bůh něco podnikati.

d, Odvozeniny

šťěstěna, štěstíčko, štěstěnac (ten, kdo má štěstí), štěstiti se, pošťestit se,

šťastný, šťastlivec, štístko, šťastně, přešťastně, našťestí, přešťastný, obšťastnit

x nešťestí, nešťastný, nešťastně, nešťastník

f, synonyma

Pala, K., Všíanský, J.: Slovník českých synonym (2000):

šťestí synonyma: 1 zdar, úspěch 2 blaženost, blaho, štěstěna, uspokojení

antonyma: nešťestí, smůla, nezdar, neúspěch, nespokojenost

g, další zajímavé informace získané z internetu

<http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/100999-stesti>

Jako výsledek vyhledávání hesla štěstí mě zaujalo, že štěstí má své bohy. Jejich zpodobnění a určité vlastnosti, které jim jsou přikládány, také o jazykovém obraze pojmu *šťestí* něco vypovídají.

Např:

Salus - zdroj CoJeCo. Původně římská bohyně zdraví, štěstí a zdaru. Od 2. století př.n.l. pod jménem Salus uctívána v Římě řecká Hygieia, bohyně tělesného zdraví.

Gád - zdroj CoJeCo. Bůh štěstí uctíván zejména v syrsko-palestinské oblasti hostinami, spojenými s kultem modly na veřejných cestách.

Nemesis - zdroj CoJeCo. [Nemézis], řecká mytologie bohyně rozdávající lidem podle zásluhy štěstí nebo neštěstí a trestající zločin a zpupnost.

Lakšmí - zdroj Ottova encyklopedie. v indickém bájesloví bohyně osudu (štěstí, bohatství a úrody), manželka Višnuova, povstala prý z moře; jejím symbolem jest květ lotosový.

Renenut - zdroj CoJeCo. Egyptská mytologie, bohyně plodnosti a úrody, štěstí a požehnání. K její počtě se slavily na začátku a na konci žní svátky spojené s obětmi. V Řecku ztotožněna (vedle Ésety) s podsvětní bohyní Hekatou.

Fortuna - zdroj CoJeCo. Staroitalská bohyně osudu, zejména šťastného. Později ztotožněna s řeckou bohyní Tyché. Ve starověkém Římě měli svou Fortunu císaři (Fortuna Augusta), různá společenství (například řemeslníků) i lokality.

Fortuna - zdroj CoJeCo. slula římská bohyně náhody a štěstí v dobrém a zlém smyslu, ve své nestálosti a pestrosti oproti strnulému osudu (fatum). Představována jako žena, ana stojí, držíc v levici roh hojnosti, v pravici kormidlo (jako symbol řízení osudu), jež spočívá často na kouli symbolu to nestálosti anebo vlády světové. Řidčeji [Fortuna] vyobrazována sedíc, což znamená Štěstěnu, jež někde stále se usídlila. Jiné méně obvyklé atributy jsou modius, klasy, kolo (častěji u spisovatelů se uvádí), přídě lodní, o niž [Fortuna] opírá kormidlo, konečně též křídla.-Kult její založil již Servius Tullius

K dalším zajímavostem pod heslem štěstí patří vlastní jména: - zdroj CoJeCo

Felix - Zastarale **Felicián**. Jméno latinského původu, vykládá se jako "šťastný, štěstí" (*felix*="štěstí, šťastný").

Další varianty jména: Fela, Felouš, Feloušek, Felixek, Feli, Lix, Licián ap. Cizojazyčné ekvivalenty: slovensky Félix, Felicián, polsky Feliks, Felicjan, rusky, německy, anglicky Felix, srbsky Feliks, italsky Felice, francouzsky, maďarsky, španělsky Félix. Ženský protějšek Felicie, Felicita. Felix byl mimo jiné patron Curychu.

Zita - Jméno italského původu, které zřejmě vzniklo jako zkrácenina latinského jména *Felicita*, *Felicitas*. Vykládá se jako "úspěch, štěstí", popřípadě "děvče".
Další varianty jména: Zituš, Zituška, Zituna, Zitunka, Zitule, Zitulka, Zitka ap. Cizojazyčné ekvivalenty: slovensky, rusky, srbocharvátsky, maďarsky, bulharsky, italsky, španělsky, francouzsky, holandsky, norský, švédsky, německy, anglicky Zita, polsky Zyta.

Oto - Ota. Jméno pochází z německého jména *Otto*, které je původem domácí tvarem ke jménům začínajícím na *Ot-* (Otmar, Ottokar, Otfried aj.). Vykládá se jako "majetek, štěstí". Domácké podoby: Otík, Otin, Oťouš, Oťoušek, Otiček, Otan ap. Cizojazyčné ekvivalenty: slovensky *Oto*, polsky *Otto*, Otton, rusky *Ottone*, maďarsky *Otto*, italsky *Otto*, *Ottone*, španělsky *Oton*, francouzsky *Otho*, *Otton*, *Othon*, holandsky *Otto*, dánsky, švédsky *Otto*, *Otte*, norský *Otto*, německy, anglicky *Otto*, *Odo*. Variantou tohoto jména je jméno *Odon*.

Jako symboly štěstí jsou v různých souvislostech a na různých internetových stránkách uváděny: **slon, větévky jmelí, amulety, talismany, přívěsky**, které jsou v našem prostředí poměrně známé. Výsledkem hledání bylo také nalezení symbolu draka a Akita Inu:

drak - V čínském umění symbol štěstí, vodního živlu a později císařské moci. Mytický netvor. Měl většinou podobu okřídleného hada či ještěra s několika hlavami chrlicími oheň nebo jed. V pohádkách ztělesnění zla (často v komické poloze). V mysticismu středověké Evropy esoterický symbol. Mytologicky spojován s dalšími atributy lidské obrazivosti (bazilišek, leviatan, had; vzdáleně gryf, chiméra). Různými národy chápán v odlišných významech a podobách: okřídlený drak asyrsko-babylónských mýtů jako symbol nepřátelské moci, v biblické tradici obraz ďábla či satana. Je-li čtvernožec, obvykle označován jako saň.

Akita Inu – (česky: akita-inu nebo akita-ken) je psí rasa (plemeno), která pochází z Dálného východu, přesněji z Japonska z ostrova Honšú – považován za symbol štěstí, blaha a věrnosti. (překvapující je, že nebyly nalezeny výskyty spojení s kominikem, podkovou, panenkou, čtyřlístkem a jiné, které jsou v naší kultuře běžné a jsou také uvedeny v SSJČ)

3.1.2. Bolest

a, Etymologie

Český etymologický slovník (2001) – nalezeno pouze heslo *bolet*

Bolet, *Bol*, *bolavý*, *bolák*, *bolest*, *bolestný*, *bolístka*, *zabolet*, *rozbolet*, *přebolet*, *pobolívat*.
Všesl. – p. *boleć*, r. *bolet*, ch. *hòljeti*, stsl. *bolěti*. Psl. **bolěti* nemá přesvědčivý výklad. Tradičně se spojuje s gót. *balwjan* 'trápit', sthn. *balo* 'neštěstí, zlá událost', stskorn. *bal* 'nemoc', snad z ie. **bhel-/ *bhol-*. Zajímavá je myšlenka vyjít z psl. **bol' bjb* 'větší' (srov. sti.

bála - 'síla', *báliyān* 'silnější', ř. *beltiōn* 'lepší'), tedy z původního významu 'sílit' - šlo by pak o tabuovou narážku k oklamání zlých sil.

b, Morfologické vlastnosti slova

- substantivum, abstraktum, femininum; skloňuje se pravidelně podle vzoru kost.

c, Další heslové statí pořizené z encyklopedií

Diderot, D.: Velká všeobecná encyklopedie, 2. díl (2000)

bolest, dolor – 1. *fysiologie živočichů* nepříjemný smyslový a citový (emoční) zážitek spojený se skutečným nebo hrozícím poškozením tkáně. Složitý smyslový vjem, který nebyl dosud plně vysvětlen; závisí více než jiné smyslové vjemy na osobní zkušenosti, na momentálním psychickém stavu a situaci. Má ochranný význam; signalizuje ohrožení a spouští obranné reakce. Bývá první známkou probíhajícího chorobného procesu. Bolest však často není pociťována ani při rozsáhlém poškození, zatímco jindy se objevuje spontánně, bez zjevné příčiny. Rozeznává se **a**) bolest somatická povrchová, vznikající v kůži a podkoží. Je dvojího typu, rychlá (prudká, ostrá, přesně lokalizovaná) a po ní následuje bolest pomalá (tupá, intenzivní, nepřesně lokalizovaná). Do -> centrálního nervového systému jsou oba pocity bolesti vedeny různými nervovými vlákny a mají různý význam. Rychlá bolest zajišťuje reflexní únik z dosahu škodlivého vlivu, zatímco pomalá stimuluje složitější reakce obranného chování (chlazení, snížené namáhání, lízání rány ap.); **b**) bolest somatická hluboká vzniká ve svalech, šlachách, kloubech a okostici; **c**) bolest útrobní (viscerální) vzniká ve vnitřních orgánech hrudníku a břišní dutiny. Je často vnímána jinde než v místě svého původu (vyzařuje); vzniká PŘENESENÁ BOLEST (např. při ischemické chorobě srdeční je často vnímána nejprve na vnitřní ploše povrchu levé paže, v. t. dermatom). Poslední dva typy bolesti jsou nepřesně lokalizovány a bývají spojeny s vegetativními příznaky (nevolnost, pocení, zvracení, změny krevního tlaku aj.).

Mechanismus vzniku bolesti je nejasný; předpokládá se, že fyzikální (tepelné, mechanické, elektrické) nebo chemické vlivy uvolňují ve tkáni chemické látky (tzv. endogenní algické substance), které dráždí nociceptory, tj. volná nervová zakončení specializovaná pro čítí bolesti, přítomná téměř ve všech tkáních těla. Bolest může však být vyvolána i podrážděním nervu kdekoli v průběhu nervové dráhy, která vede bolestivou informaci do mozku, nebo chorobnými změnami mozkových struktur (zejména -> talamu), které zpracovávají informaci z nociceptoru. Nejúčinnějšími algickými substancemi (vyvolávajícími bolest) jsou bradykinin, histamin a ionty vodíku a draslíku. Organismus však

vytváří i látky, které vnímání bolesti naopak tlumí; jsou to endogenní opioidy (vnitřní opiátové peptidy, mj. endorfíny, enkefaliny) s účinky podobnými morfinu. Uvolňují se v mozku při bolestivém dráždění, které vzniká během fyziologických stavů (např. při nadměrné fyzické zátěži, při porodu), kdy je třeba udržet výkonnost organismu a chránit jej před stresem vyvolaným bolestí. Terapeuticky tyto látky nelze použít, protože se v těle rychle rozkládají. Bolest lze tlumit fyzikálně (např. kompresí, tj. stlačením, podchlazením, imobilizací čili znehybněním), chirurgicky (přetěním drah vedoucích bolest, tj. denervací), -> akupunkturou, respektive -> akupresurou (působí na podobném principu vzájemného ovlivnění dvou typů podráždění jako lidové způsoby tišení bolesti hlazením, dotykem, křenovými plackami ap.), psychologicky -> hypnózou a především farmakologicky -> analgetiky. Fantomová bolest je zvláštní forma neuralgie (bolest nervového původu) s projekcí do amputovaných částí těla. Dlouhotrvající (chronická) bolest může vést k nežádoucím změnám tělesným (nechutenství, poruchy hybnosti), duševním (deprese, poruchy spánku) a psychosociálním (agresivita, alkoholismus aj.). Proto se při chronických bolestech jako podpůrná léčba často podávají i psychofarmaka. V. t. anestetika; 2. *psychologie* svébytná psychická realita, důležitá součást -> emocií a citů. Bolest vzniká jako reakce nejen na fyzické mínění, ale i na psychický stres nebo traumata, např. ztráta blízkého člověka. Bolest provází hodnotovou orientaci člověka, jeho schopnost vcítovat se a soucítit (bolest vznikající při spoluprožívání utrpení jiných bytostí, ať už zvířat nebo lidí). Schopností prožívat psychickou bolest se lidé liší. Na citlivost vůči bolesti mají vliv kulturní vzory (-> vzor kulturní) a naučné -> vzorce chování (např. odolnost vůči fyzické bolesti u indiánů); souvisí s tím hodnotová orientace, světonázor a víra. Např. u raných křesťanů víra v Ježíše Krista a soucítění s jeho utrpením zastínily osobní fyzické utrpení při mučení. Schopnost prožívat i překonávat psychickou bolest a spoluprožívat bolest druhých je známkou zralé lidské osobnosti.

<http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/29402-bolest>

bolest

Lékařství, *dolor* - nepříjemný, až nesnesitelný pocit vyvolaný drážděním volných nervových zakončení, která jsou speciálními receptory pro bolest. Receptory jsou umístěny v kůži, sliznicích, okostici, zubní dřeni, v mozkových plenách, pohrudnici, pobřišnici a v některých větších tepnách. Na 1 cm² kůže nebo sliznice má člověk průměrně 50 - 100 těchto receptorů. Bolest vyvolávají podněty mechanické, tepelné, chladové, chemické ap., zejména při větší intenzitě. Informace je z receptorů vedena nervovými vlákny do CNS. U člověka existuje ve

vnímání bolesti velký individuální rozdíl. Biologický význam bolesti je ochranný. Signalizuje nebezpečí poškození organismu.

bolest - zdroj CoJeCo

Psychologie, tělesný či duševní stav, ve kterém vstupuje člověk do konfliktu s biologicky přirozenou tendencí ke zdraví. Stav bolesti je vždy víceznakovou a vysoce pohyblivou soustavou příznaků, projevující se objektivně (ztížením či překročením pravidelného plnění životních funkcí) i subjektivně (omezením nebo popřením pocitu slasti). V obou rovinách bolest porušuje psychofyzickou jednotu lidského organismu ve vztahu k jeho kapacitě. Bolest je možno charakterizovat jako projev bezmoci, oslabení či nemoci, výraz životních krizí i jako doprovodné jevy omezení uvolňující rezervní (náhradní) formy energií. Z tohoto pohledu má bolest pro člověka psychologický, noeticko-ontologický i regenerační význam. V rámci postojů člověka k bolesti lze rozlišit tři základní typy reaktivních tendencí: aktivní odpor a přemáhání bolesti, i pasivní snášení bolesti a výběrový přístup k bolesti. Výběrový příklon člověka k bolesti je smysluplný pouze tehdy, je-li ovlivněn progresivními přístupy k životu a nikoliv negacemi demonstracemi a pesimismem. S ohledem na etiologii bolesti, podmíněnou komplexitou její neuropsychofyziologické podstaty, je třeba vyčlenit velkou skupinu tzv. subjektivních bolestí, které nemají zjevnou příčinu a jsou charakteristické proměnlivou lokalizací. Tyto bolesti jsou pokládány za psychickou obranu jedince v situacích, které jsou buď neřešitelné, nebo ohrožují nejvyšší lidské hodnoty (morální traumata, dilemata svědomí). Každá bolest výrazně ovlivňuje chování a prožívání člověka do té míry, že v krajních případech může změnit i jeho osobnost.

d, Odvozeniny

-bolestín, bolestiplný, bolestiti, bolestniti, bolestivost, bolestnost, bolestivý, bolestný, bolestné (odszkodné), bolně, bolnosladce

- bolavý, bolestivý, bolet, přebolet, zabolet, pobolívat, bolení, bolístka, rozbolestnit

e, synonyma:

Pala, K., Všíanský, J.: Slovník českých synonym (2000):

bolest synonyma: 1 bolení (fyzická bolest) -bol (knižní) 2 žal, žalost, zármutek (psychická bolest) 3 starost, strast, trampota (psychická bolest)

antonyma: zdraví, euforie, štěstí, radost

f, další zajímavé informace získané z internetu

Při vyhledávání slova bolest směřovala většina odkazů k oblasti lékařství. Jednalo se o popisy a latinské názvy nemocí, které jsou bolestí provázené. Také byl nalezen odkaz na časopis pro studium a léčbu bolesti s názvem Bolest. Dále existuje několik institucí, které se bolestí zabývají, ať už je to výzkumný ústav nebo soukromá ordinace. Vyhledávač také našel příklady reklam na léky proti bolestem apod. Samozřejmě se stejně jako v případě vyhledávaného hesla štěstí objevovaly spojení s názvy různých uměleckých děl – v literatuře, v hudbě, ve výtvarném umění, ve filmu i v divadle.

3.2. Interpretace korpusových dat

Kromě informací získaných z dotazníkového šetření je nutné zabývat se také daty, která nám poskytuje Český národní korpus (ČNK). Výskyty daných lexémů a z nich pořázené frekvenční údaje nejrůznějšího rázu jsou vzhledem ke svému počtu patřičně reprezentativní. Doplnuji tak významnou měrou mou snahu o postižení jazykového obrazu světa pojmů *šťěstí* a *bolest*. Pro úplnost byla také sledována v ČNK lemmata *šťastný* a *bolet*.

Konkrétně jsem vycházela z korpusu SYN 2006 pub. Při sledování konkrétních konkordancí jsem procházela vždy 500 - 800 výskytů u konkrétních nastavených parametrů. Frekvenční údaje pak byly pořázeny z celého korpusu.

Tato kapitola by měla podat informace o výskytech daných lexémů a jednotlivých tvarů slov, o jejich morfologických hodnotách, o konkordancích a syntaktických funkcích. Získané údaje se pokusím interpretovat. Nejprve se budu věnovat pojmu štěstí, pak pojmu bolest.

3.2.1. Štěstí

V ČNK SYN 2006 pub se lemma *šťěstí* vyskytuje 30. 314x a lemma *šťastný* 34. 873x.

Následující tabulka TAB 1 ukazuje, v jakých tvarech se štěstí vyskytuje. 1. sloupec obsahuje značky v korpusu užívané pro popis morfologických údajů. 2. sloupec udává počet výskytů a do 3. sloupce jsem popsala slovy značky sloupce prvního.

TAB 1

šťěstí - morfologické údaje

tag:	##	vždy podst. jméno, neutrum, afirmativ
NNNS4-----A-----	12317	4. pád sg.

NNNS2----A----	7650	2. pád sg.
NNNS1----A----	6358	1. pád sg.
NNNS7----A----	2178	7. pád sg.
NNNS6----A----	1062	6. pád sg.
NNNS3----A----	700	3. pád sg.
NNNP1----A----	19	1. pád pl.
NNNP2----A----	18	2. pád pl.
NNNP4----A----	12	4. pád pl.

Z tabulky jasně vyplývá, že nejhojněji se vyskytuje tvar štěstí ve 4. pádě sg.

Korpus vyhodnotil chybně některé tvary jako tvary plurálové, např.:

Měli jsme < štěstí/NNNP4-----A----> , Georgi

vyjadřuje vaše < štěstí/NNNP1-----A---->) . Bouaffesse

jistým tělesným < štěstím/NNNP3-----A----> , kterému

Podle konkordancí se slovo *štěstí* vyskytuje v následujících **syntaktických funkcích**:

(příklady jsou z ČNK a jsou pouze ilustrativní. Závěry a hodnocení jsem provedla na základě studia mnohem více výskytů, než je těchto příkladů)

Objekt – nejčastěji se vyskytuje v akuzativu.

měli štěstí; cítím štěstí; obětovali štěstí; přineslo štěstí; zkusil své štěstí;

- v dativu

potřebuje ke štěstí; chybí ke štěstí; neschází ke štěstí, přišel ke štěstí; jsou věrni štěstí;

- v lokále

hovořit o štěstí; mluvit o štěstí;

Atribut

kus štěstí, troška štěstí, dávka štěstí, kupa štěstí, vražda pro štěstí; kaktus pro štěstí; strůjce štěstí;

Subjekt

Pršelo mu štěstí; přálo jim štěstí; usmálo se na ně štěstí; rozhoduje o tom štěstí; stálo u brankáře štěstí; štěstí se přiklonilo k tenistce; štěstí mu šlape na nohy; štěstí přijde po smrti.

Nominální část verbonominálního predikátu

Bylo jeho velké štěstí; je to štěstí, či náhoda; čtvrtá věc je štěstí; je štěstím, že...; našim štěstím je, že...; je štěstí, že...; štěstím bylo, že...

Adverbiále

Zářil štěstím; uhájil výsledek se štěstím; zachránila zápas se štěstím; byli jsme štěstím bez sebe; orosil se štěstím; plakal štěstím; se štěstím jsem tomu ušli; vyhráli jsem se štěstím.

Na základě frekvenčních údajů, které uvádějí kolokaci lemmatu štěstí, jsem zjistila četnost výskytů určitých lemmat na první pozici zleva a četnost na první pozici zprava. (TAB 2, 3). Frekvenční údaje jsem sledovala sestupně od nejvyšší frekvence do hodnoty 3 (3 výskyty v korpuse). Lemmata, která se na sousedních pozicích objevila v celém korpuse pouze dvakrát nebo jednou, jsem již nehodnotila a do výčtu nezařadila.

První pozice zleva mohla totiž ukázat, v jakých syntagmatech se slovo nejčastěji vyskytuje, resp. se kterými verby tvoří nejčastěji rekční (má štěstí, zkusí štěstí) nebo kongruenční syntagma (ho potkalo štěstí, nám přálo štěstí). V případě spojení pozorovaných adjektiv v první pozici zleva se jedná především o kongruenční syntagmata (velké štěstí, dokonalé štěstí). Substantiva v téže pozici vytvářejí se slovem *štěstí* rekční syntagmata (2. pád bezpředložkový) (kolo štěstí).

Protože mezi dominované a dominující členy často vstupují předložky nebo další větné členy, není z této frekvenční distribuce zcela možné všechny syntaktické vztahy postihnout.

Ukázka TAB 2

štěstí -1	
lemma:	##
mít	782
ten	410
být	385
peklo	322
velký	320
kolo	309
a	245
svůj	244
.	235
,	231

Jak je z tabulky patrné, na první pozici zleva je nejčastěji verbum *mít*, dále zájmeno *ten*, následuje verbum *být*, substantivum *peklo*, adjektivum *velký* atd...

Výsledkem toho pozorování jsou následující frekvenční údaje hodnocené z hlediska kolokací některých slovních druhů:

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími verby: *mít, být, zkusit, přát, usmát, zkoušet, přinést, přinášet, hledat, zářit, pokoušet, nosit, opustit, chybět, znamenat, plakat*. Nižší frekvenci (pod

10 výskytů) mají verba *najít, přiklonit, popřát, dosáhnout, odvrátit, potřebovat, potkat, prožívat, opouštět, udělat, pršet, naplňovat, nazývat, rozplakat, brečet, pomoci, nacházet, říkat, poznat, dát*. S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou *rozhodnout, překypovat, rozhodovat, jít, představovat, nalézt, obrátit, rozzářit, nalézat, působit, péci, mívat, pociťovat, pocítit*.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími adjektivy: velký, dokonalý, veliký, lidský, obrovský, osobní, rodinný, sportovní, jediný, životní, manželský, pozemský, vlastní, střelecký, opravdový, uvěřitelný, pravý, potřebný, plný, domácí. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají adjektiva *mimořádný, věčný, malý, válečný, budoucí, stejný, lovecký, odvážný, vysoký, nový, prostý, ohromný, ztracený, smírný, obyčejný, fotbalový, krátký, trvalý, přinášející, absolutní, výslovný, čekáný, úplný, výjimečný, společný, vnitřní, zasloužený*. S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou *zatracený, náramný, zvláštní, hledající, idylický, hokejový, další, materiální, konečný, soukromý, čirý, relativní, možný, bezmezný, chovatelský, hrozný, nepřeborný, hluboký, vytoužený, nenadálý, skrovný, strašný, tichý, dětský, určitý, hmotný, mateřský, prchavý, proměnlivý, báječný*.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími substantivy: peklo, kolo, trocha, pocit, dávka, slza, kousek, chvíle, kus, otázka, okamžik, člověk, život, cena. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají substantiva *troška, symbol, bůh, rok, hledání, řetěz, doba, tajemství, nedostatek, křížovka, týden, svět, štěstí, podstata, porce, hodina, představa, zdroj*. S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou *chvilka, láska, dům, záruka, povídka, možnost, čest, míra, děvenka, hra, pohár, strůjce, údolí, iluze, zář, oko, způsob, stav, vrchol, závěr, koncovka, prožitek, prostor, přání, záchvěv, zvonek, program, definice, záblesk, věc, lid, vlna*.

Také první pozice zprava naznačuje, do jakých syntaktických spojení slovo *štěstí* vstupuje. Jak je z ukázky tabulky TAB 3 patrné, následuje velice často interpunkční znaménko: *, . - (? ! ,, : .* Dále se pak objevuje spojka souřadící a předložka. Pak se teprve ukazuje sloveso *být*. To nejčastěji následuje po *štěstí* ve funkci subjektu, tzn., že se jedná o syntagma kongruenční (*štěstí je krásná věc*). Po předložkách opět přichází verbum *mít*, které je dominujícím členem v rekčním syntagmatu.

Také v pozici první zprava platí, že mnohdy nejasné syntaktické vztahy vyplývají z výskytu předložek. Lze tak předpokládat, že tyto předložky ukazují na vztah adjunkční (*štěstí pro tebe*). Výskyt substantiv na první pozici zprava signalizuje, že slovo *štěstí* může být dominujícím členem rekčního vztahu (*štěstí člověka*). Nicméně jejich nízká frekvence a

minimální zastoupení naznačuje, že tato syntaktická pozice dominujícího členu v rekčním syntagmatu nebude pro pojem štěstí typická.

Ukázka TAB 3

štěstí +1	
lemma:	##
,	2839
.	1759
a	642
v	363
být	305
-	234
na	207
(161
se	155
mít	153
?	132
!	118
i	94
"	91
:	84
20.15	75
moci	56
přát	53
jako	52
on	49
při	46
pro	45

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími verby: být, mít, moci, přát, usmát, přijít, stačit, najít, stát, jít, přinést. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají verba *spočívat, dostat, hledat, přiklonit, koupit, podařit, otočit, chybět, vyhrát, vyrazit, udělat, potřebovat, opustit, zkoušet, vidět, muset, obětovat, udržet, dát.* S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou *pomyslet, odvrátit, získat, vybrat, přežít, čekat, uhájit, potkat, dojít, považovat, trvat, kvést, záviset, slyšet, poznat, porazit, dělat, představovat, proměnit, přinášet, vyváznout, zlikvidovat, očekávat, nalézt, obrátit, padnout, chodit, vědět, uniknout, patřit, existovat, sehnat, pokoušet.*

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími předložkami: v, na, při, pro, z, s, do, bez, za, u, od. Ostatní mají frekvenční výskyt pod 10. Vysokou frekvenci (155 výskytů) vykazuje lemma *se*, ovšem z tohoto homonymního tvaru nelze určit, zda se nejedná také o zvrtné zájmeno.

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími substantivy: *strůjce, člověk*. S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou např. *národ, hlava, král, záda, milenec, foto, jednotlivec*.

Další frekvenční údaj, který jsem u lemmatu *šťěstí* sledovala, se opět týkal první pozice zleva a první pozice zprava. Nyní jsem ovšem nehodnotila lemmata v těsném sousedství, ale tagy těchto lemmat, tedy gramatické informace o nich. Kompletní tabulku nejčastějších výskytů zleva a zprava (tvořenou vždy do frekvence 30) přikládám jako TAB 4, 5.

Zde nyní jen jejich ukázky. První sloupec je tvořen korpusovými značkami pro morfologické hodnoty, druhý sloupec udává frekvenci a ve třetím sloupci přepisují slovně značky prvního sloupce.

Ukázka TAB 4

šťěstí - tag -1

tag:	##	
Z:-----	1772	interpunkce všeobecně
J^-----	1608	vztažné zájmeno, spojka souřadící
Db-----	1566	příslovce
NNNS2----A----	1429	podst. jm., neutrum, 2. pád sg., afirmativ
AANS4----1A----	1365	příd. jm., neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
PDNS4-----	1170	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.
RR-4-----	1052	předložka, 4. pád
VpYS---XR-AA---I	987	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
AANS1----1A----	935	příd. jm., neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
RV--7-----	886	předložka volakalizovaná, 7. pád
VB-S---3P-AA---I	863	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
Vf-----A---I	754	infinitiv, afirmativ, imperfektum
Dg-----1A----	719	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
VB-S---1P-AA---I	666	sloveso, 1. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
RR--6-----	629	předložka, 6. pád
VpMP---XR-AA---I	561	sloveso, přičestí min., maskul. anim., libovol. os., pl., afirmativ, aktivum, imperf.
VpNS---XR-AA---I	547	sloveso, přičestí min., neutrum, libovol. os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
AANS2----1A----	516	příd. jm., neutrum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ

Z této ukázky tabulky, která sleduje první pozici zleva (TAB 4), je patrné, že lemma *šťěstí* se nejčastěji vyskytuje na začátku nového větného celku – po interpunkci všeobecné nebo po vztažném zájmenu či souřadící spojce. Čárka před *šťěstím* by také mohla naznačovat, že se jedná o několikanásobný větný člen. Hojný výskyt také zaznamenáme po příslovcích. Teprve poté se do sousedství dostává substantivum, verbum a zájmeno. Po předložce spojené se 4. pádem se z frekvenčního hlediska objevuje nejčastěji první verbum ve tvaru přičestí minulého.

Jistě bude vhodné uvést alespoň k prvním 10 výskytům konkrétní příklady z korpusu.

- m. J. Hlaváček
1. interpunkce všeobecně: ...Kukoč se zlepšuje den ze dne. Štěstí, že ho proti nám Chicago ještě nezískalo...
 2. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ... nepřestával libat, neboť štěstí, byť nedosažené, bylo příliš blízko...
 3. příslovce: ...ještě štěstí, že naše děti mají smysl pro humor...
 4. podst. jm., neutrum, 2. pád sg., afirmativ: spojení ...z pekla štěstí...
 5. příd. jm., neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ: ...já mám dnes zvláštní štěstí...
 6. zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.: ...přemyslím o těch, kteří to štěstí neměli...
 7. předložka, 4. pád: ...usilujeme o štěstí všeho lidstva...
 8. sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum: ...jaké jsem měl štěstí...
 9. příd. jm., neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ: ...tenisové štěstí se přiklonilo k čs. tenistce...
 10. předložka volakalizovaná, 7. pád: ...z trestného kopu nastavil se štěstím hrud'...

Další ukázka tabulky TAB 5 sleduje tagy na první pozici zprava.

Ukázka TAB 5

tag:	##	
Z:-----	16264	interpunkce všeobecně
J^-----	2387	vztažné zájmeno, spojka souřadící
RR-6-----	1805	předložka, 6. pád
VB-S--3P-AA--I	793	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
RR-4-----	752	předložka, 4. pád
Db-----	615	příslovce
C-----	577	číslo psané číslicemi
P7-X4-----	453	reflexivní zájmeno ve 4. pádě
RR-2-----	389	předložka, 2. pád
J,-----	318	spojka podřadící
VpYS--XR-AA--P	295	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
VpYS--XR-AA--I	250	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpNS--XR-AA--I	222	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpNS--XR-AA--P	215	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
RV-6-----	166	vokalizovaná předložka, 6. pád
Vf-----A--P	158	infinitiv, afirmativ, perfektum
Vf-----A--I	156	infinitiv, afirmativ, imperfektum
RR-7-----	150	předložka, 7. pád
VB-P--1P-AA--I	143	sloveso, 1. os. pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNMS1----A----	134	podst. jm., maskul. animatum, 1. pád sg., afirmativ

Opět vidíme, že slovo *šťěstí* je velice často ohraničeno interpunkcí, vztažným zájmenem nebo souřadící spojkou. Větný celek tedy ukončuje, popř. je součástí několikanásobného větného

členu. Opakovaně se také nachází za předložkou s vazbou na 6. pád. Na rozdíl od výskytu na první pozici vlevo, kdy byl první slovesný tvar v přičestí minulém, nachází se na pozici vpravo slovesný tvar v přítomnosti. Z hlediska frekvence dále následuje předložka se 4. pádem a příslovce. Možná nečekaně se pak vyskytuje číslo psané číslicí.

Korpus pro prvních deset nejfrekventovanějších výskytů nabízí např. tyto příklady:

1. interpunkce všeobecně: ...Bylo to pro Nomádu vlastně obrovské štěstí, protože se to stalo....
2. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ...naším štěstím ale je, že tu není armáda...
3. předložka, 6. pád: ...mé štěstí je štěstím v naší zemi: ...hovoří o opětovém štěstí v případě Argentiny...
4. sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum: ...O štěstí může mluvit exmistr světa Karpov...
5. předložka, 4. pád: ...Včera jsme měli štěstí na Turky...
6. příslovce: ...měl dost štěstí na chudé holky...
7. číslo psané číslicemi: ...proti Belgii se štěstím 1:0...
8. reflexivní zájmeno ve 4. pádě: ...jejich štěstí se však stalo neštěstím...
9. předložka, 2. pád: ...štěstí bez tebe je jen blouzněním...
10. spojka podřadící: ...když se na něj snese štěstí jako Harpyje...

3.2.2. Šťastný

Jak už jsem uvedla v úvodu této kapitoly, součástí mé práce s ČNK nebylo pouze sledovat lemma *štěstí*, jeho frekvenční údaje, morfologické charakteristiky sousedních pozic atd., ale stejné analýzy jsem provedla také s lemmatem *šťastný*. Rozhodla jsem se tak proto, že věcné významy slov spolu bezprostředně souvisí a koneckonců i některé otázky v mém dotazníku s tímto slovem operují, např. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který je *šťastný*? Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se slova *štěstí/být šťastný* objevují?

V ČNK SYN 2006 pub se lemma *šťastný* vyskytuje 34. 873x, což je vyšší frekvence než u lemmatu *štěstí* 30. 314x. Následující tabulka TAB 6 ukazuje, v jakých tvarech se slovo šťastný objevuje nečastěji.

TAB 6

šťastný - morfologické údaje

tag:	##	vždy přídavné jméno
AAMS1----1A----	4467	maskulinum animatum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS1----1A----	2975	femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS1----1A----	2259	maskulinum inanimatum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS1----1N----	1572	femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAIS4----1A----	1277	maskulinum inanimatum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS4----1A----	1082	femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AANS1----1A----	972	neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS1----1N----	957	maskulinum inanimatum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAMP1----1A----	956	maskulinum animatum, 1. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFS4----1N----	889	femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFS7----1N----	835	femininum, 7. pád sg., 1. stupeň, negace
AANS1----1N----	827	neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAMS1----1N----	743	maskulinum animatum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAIS4----1N----	659	maskulinum inanimatum, 4. pád sg., 1. stupeň, negace
AAIS7----1A----	632	maskulinum inanimatum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AANS4----1N----	527	neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, negace
AANS4----1A----	515	neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAMP1----1N----	508	maskulinum animatum, 1. pád pl., 1. stupeň, negace
AAFS2----1N----	480	femininum, 2. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFS7----1A----	436	femininum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
ACMP----A----	422	jmenný tvar, maskulinum animatum, pl., afirmativ
ACYS----A----	414	jmenný tvar, maskulinum, sg., afirmativ
AAMP2----1A----	357	maskulinum animatum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAMP1----2A----	355	maskulinum animatum, 1. pád pl., 2. stupeň, afirmativ
AAMS2----1A----	317	maskulinum animatum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFP2----1A----	314	femininum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFS6----1N----	292	femininum, 6. pád sg., 1. stupeň, negace
AANP2----1A----	275	neutrum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAIS2----1A----	267	maskulinum inanimatum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS2----1A----	256	femininum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS7----1N----	249	maskulinum inanimatum, 7. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFP1----1A----	249	femininum, 1. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFP2----1N----	221	femininum, 2. pád pl., 1. stupeň, negace
AAIP1----1A----	219	maskulinum inanimatum, 1. pád pl. 1. stupeň, afirmativ
AAIP2----1A----	216	maskulinum inanimatum, 2. pád pl. 1. stupeň, afirmativ
AAFP4----1A----	192	femininum, 4. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAMS7----1A----	180	maskulinum animatum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS6----1N----	179	maskulinum inanimatum, 6. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFS6----1A----	178	femininum, 6. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AANS2----1A----	171	neutrum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ

Jak z tabulky vyplývá, nejfrekventovanější užití tohoto slova je v 1. pádě sg. Děje se tak převážně proto, že adjektivum *šťastný* bývá často nominálním členem verbonominálního predikátu. Kromě 1. pádu se často vyskytuje 4. a 7. pád (tvar 7. pádu může být také součástí verbonominálního predikátu). Velice zvláštní je, že v tabulce, která byla v této podobě vytvořena jednou z frekvenčních operací, se ani jednou nevyskytuje užití slova *šťastný* ve 3.

pádě. Další zajímavost vidím ve využití převážně 1. stupně - 2. stupeň byl využit pouze 1x. Oproti *šťěstí* se adjektivum *šťastný* vyskytuje poměrně často v negaci, čili jako *nešťastný*.

Také u adjektiva *šťastný* jsem sledovala, která lemmata se nejčastěji vyskytují v jeho těsné blízkosti. Více než syntaktické vztahy mě zajímaly nejčastější kolokace. Ty sleduji jednotlivě podle kritéria slovních druhů. V ukázce TAB 7 uvádím prvních 20 kolokací na první pozici zleva.

Ukázka TAB 7

šťastný -1	
lemma:	##
být	2246
.	1132
ten	504
a	504
losování	395
,	375
za	269
velmi	201
tak	198
"	182
s	128
v	121
na	106
o	103
on	99
jeho	92
se	87
mít	86
z	84
ale	81

Jak se potvrdilo, následuje adjektivum *šťastný* nejčastěji po verbu *být*. Také velice často začíná nový větný celek. Po zájmenu a spojce souřadící se objevuje substantivum *losování*, což je zřejmě způsobeno vysokým výskytem slovního spojení losování Šťastných deset (soutěž v loterii). Kromě spojek, předložek a zájmen se v první dvacítce nejfrekventovanějších lemmat objevuje verbum *mít* a příslovce *velmi*. Tyto frekvenční údaje jsem sledovala do minimálně 3 výskytů v korpuse a celou tabulku TAB 7 příkládám v příloze.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími verby: být, mít, cítit, učinit, říci, přát, prožívat, udělat, bývat, přijít, budít, říkat, činit, stát, rozhodnout, popřát, žít. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají verba *prohlásit, sehrát, dodat, připadat, poznamenat, skončit, dostat, moci,*

svítit, znamenat, být, prožít, zdát, dělat, objevit, tvrdit, připomínat, vyhrát, začít, zůstat, dát. S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou *vypadat, stávat, způsobit, zemřít, vyjít, ukázat, vstřelit, vysvětlit, poslat, vést, myslit, patřit, sedět, přiznat, použít, nastat, najít, představovat, vylosovat, komentovat, zabít, vysvětlovat*.

Je pochopitelné, že s těmito verby netvoří adjektivum *šťastný* ve většině případů syntaktické dvojice. Po adjektivu zpravidla následuje substantivum, které se váže k predikátu. (říkat šťastná slova, popřát šťastný den).

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími adverbii: velmi, příliš, málo, velice, dost, nepříliš, opravdu, poněkud, zrovna, smírně, strašně, stejně, právě, hrozně, ještě, mnohem, úplně, skutečně, docela, dokonale, hodně, spíše, zase, vlastně, poměrně, trochu, zřejmě, spolu, nikdy, mimořádně, zcela, tam, šťastně. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají adverbia *uvěřitelně, hluboce, naprosto, prostě, tedy, zároveň, teď, obyčejně, daleko, vůbec, výslovně, navíc, pravděpodobně, upřímně, stále, zdánlivě, konečně, neskonalé, především, krajně, opět, vysloveně, určitě, přinejmenším, někdy, nyní.* S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou *zatraceně, věčně, relativně, pořád, často, dokonce, dvojnásobně, kdy, obzvláště, zjevně, proč, doslova, téměř, bláznivě, tentokrát, vyloženě, pochybně, doopravdy, nejprve, nanejvýš, zvláště, vskutku, hlavně, nějak, výjimečně, nijak, trvale.*

Adjektivum se v momentě, kdy před ním stojí adverbium, velice často stává dominujícím členem v této syntaktické dvojici.

Na první pozici zprava, jak vidíme z ukázky tabulky TAB 8, se pochopitelně velice často vyskytují substantiva, která tvoří spolu s adjektivem *šťastný* syntaktickou dvojici. V tomto kongruenčním syntagmatu je adjektivum dominantním členem, především atributem shodným. Další slovní druhy se vyskytují minimálně a stejně jako u některých předcházejících frekvenčních údajů je na první pozici zprava interpunkční znaménko. Adjektivum tak velice často ukončuje větný celek. Může být také součástí několikanásobného větného členu. Je překvapivé, že na 3. pozici nejfrekventovanějšího výrazu je číslovka deset. Opět to zřejmě souvisí se hrou Šťastných deset.

Ukázka TAB 8

šťastný +1	
lemma:	##
,	2256
.	1615

deset	699
den	648
a	606
náhoda	402
10	252
být	214
člověk	186
?	160
konec	159
z	123
!	118
cesta	117
láska	108
manželství	107
ruka	103
život	96
-	90
řešení	89

Jistě bude zajímavé sledovat alespoň několik prvních substantiv, která se v tabulce vyskytla.

Kdo nebo co všechno může být šťastný/é?

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími substantivy: *den, náhoda, člověk, konec, cesta, láska, manželství, ruka, život, řešení, chvíle, událost, rodina, hvězda, gól, budoucnost, shoda, žena, rok, způsob, nápad, období, číslo, úsměv, dětství, doba, střelec, okamžik, odolnost, výherce, osud, dítě, otec, majitel, krok, porážka, rozhodnutí, návrat, pád, matka, zápas, tah, princ, zítřek, vítězství, branka, volba, vítěz, rodič, utkání, formulace, domov, výraz, dívka....*

To, jaké slovní druhy a tvary se vyskytují na první pozici zleva a zprava, nám opět ukáží následující tabulky TAB 9, 10, jejichž plná verze bude v příloze (zde jen ukázky prvních 20 výskytů). Tyto frekvenční údaje zobrazují tagy na oněch pozicích.

Morfologické údaje prvního lemmatu zleva jsou následující:

Ukázka TAB 9

šťastný - tag -1

tag:	##	
Z-----	4579	interpunkce všeobecně
Db-----	3339	příslovce
RR-4-----	1701	předložka, 4. pád
J^-----	1617	vztažné zájmeno, spojka souřadící
Dg-----1A----	1522	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
VB-S--1P-AA--I	1428	sloveso, 1. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNMS1----A----	1400	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád sg., afirmativ
VB-S--3P-AA--I	1187	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpYS--XR-AA--P	841	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum

RR--6-----	740	předložka, 6. pád
VpYS---XR-AA---I	704	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os.,sg., afirmativ, aktivum, imperfekt.
C-----	610	číslo psané číslicemi
NNFS1----A----	490	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
J-----	484	spojka podřadicí
PDNS1-----	465	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
Vf-----A---I	418	infinitiv, afirmativ, imperfektum
VpQW---XR-AA---I	397	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirmat., aktiv., imperf.
RR--2-----	381	předložka, 2. pád
RV--7-----	378	předložka vokalizovaná, 7. pád
VB-P---3P-AA---I	359	sloveso, 3. os.pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
TT-----	333	částice

Tím se potvrzuje nejčastější výskyt interpunkce, vztažného zájmena nebo souřadící spojky a příslovce. Nejběžnější předložkové spojení se ukazuje se 4. pádem a také se 6. pádem. Frekvenčně nejvyšší verbum bývá v přítomnosti, ale hojný je také výskyt přičestí minulého. Substantiva na pozici první zleva jsou nejčastěji v 1. pádě. Kupodivu se opět vyskytuje s vysokou frekvencí číslice.

Pro názornost uvedu příklady z korpusu k prvním deseti nejfrekventovanějším slovním tvarům.

1. interpunkce všeobecně: ...ó, šťastná léta s troskami vzpomínek...
2. příslovce: ...nebylo rovněž příliš šťastné, že se k mužstvu vrátil...
3. předložka, 4. pád: ...připravil pro šťastného majitele zájezdu na Havaj hodně těžké okamžiky...
4. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ...znám spoustu bohatých a šťastných lidí...
5. příslovce, 1. stupeň, afirmativ: ...to je nemírně šťastný příklad...
6. sloveso, 1.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum: ...a byl jsem šťastný....
7. podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád sg., afirmativ: ...Ing. Pavel Šťastný, Stavební závod Příbram.
8. sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum: ...řekl, že je šťastný...
9. sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os.,sg., afirmativ, aktivum, perfektum: ...s Karlem Kulou sehrál nešťastný zápas...
10. předložka, 6. pád: ...při šťastné konjunkci hvězd lze uskutečnit i takový malý zázrak...

Další ukázka tabulky sleduje tagy na první pozici zprava.

Ukázka TAB 10

šťastný - tag +1

tag:	##	
Z-----	10643	interpunkce všeobecně

NNFS1----A----	2061	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
NNMS1----A----	1704	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS4----A----	1685	podst. jm., femininum, 4. pád. sg., afirmativ
J^-----	1587	vztažné zájmeno, spojka souřadící
NNIS4----A----	1562	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. sg., afirmativ
NNIS1----A----	1539	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS7----A----	1230	podst. jm., femininum, 7. pád. sg., afirmativ
NNIS7----A----	787	podst. jm., maskulinum inanimatum, 7. pád. sg., afirmativ
NNNS1----A----	687	podst. jm., neutrum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS2----A----	568	podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ
NNNS4----A----	530	podst. jm., neutrum, 4. pád. sg., afirmativ
NNFS6----A----	415	podst. jm., femininum, 6. pád. sg., afirmativ
RR--2-----	384	předložka, 2. pád
NNFP2----A----	381	podst. jm., femininum, 2. pád. pl., afirmativ
NNMP1----A----	349	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád. pl., afirmativ
NNIS2----A----	281	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. sg., afirmativ
NNFS3----A----	259	podst. jm., femininum, 3. pád. sg., afirmativ
C=-----	256	číslo psané číslicemi
VB-S---3P-AA---I	249	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum

Již výše bylo uvedeno, že na první pozici zprava jsou nejčastěji substantiva. Podle tagů vidíme, že se nejvíce vyskytují v 1., 4. a 7. pádě, nejčastěji v singuláru. I v této tabulce je ovšem nejfrekventovanější následující pozice obsazena interpunkcí. Kromě substantiv se v první dvacítce objevuje pouze vztažné zájmeno nebo spojka souřadící, předložka s 2. pádem, číslice a sloveso v přítomnosti.

Z korpusu vybírám následující příklady prvních deseti nejfrekventovanějších tvarů.

1. interpunkce všeobecně: ...nebyl šťastný, neboť ho nikdo nemiloval...
2. podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ: ...jsme jedna velká šťastná rodina...
3. podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád. sg., afirmativ: ...šťastný majitel věnoval policistům jeden telefonní záznamník...
4. podst. jm., femininum, 4. pád. sg., afirmativ: ...se věřilo obecně na šťastnou hvězdu...
5. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ...se u nás lidé dočkají šťastného a spokojeného života...
6. podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. sg., afirmativ: ...za nepříliš šťastný tah pokládám zařazení...
7. podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ: ...to je nesmírně šťastný příklad...
8. podst. jm., femininum, 7. pád. sg., afirmativ: ...nebudu moci počítat ani se šťastnou náhodou...

9. podst. jm., maskulinum inanimatum, 7. pád. sg., afirmativ: ...a se šťastným koncem pro Američany...

10. podst. jm., neutrum, 1. pád. sg., afirmativ: ...šťastné setkání sociálního citu s vírou umožnilo Wolkrovi...

3.2.3. Bolest

V ČNK SYN 2006 pub se lemma *bolest* vyskytuje 14 920x a lemma *bolet* 6 821x.

Následující tabulka TAB 11 ukazuje, v jakých tvarech se *bolest* vyskytuje. 1. sloupec obsahuje značky v korpusu užívané pro popis morfologických údajů. 2. sloupec udává počet výskytů a do 3. sloupce jsem slovy popsala značky sloupce prvního.

TAB 11

bolest - morfologické údaje

lag:	##	vždy podst. jméno, femininum, afirmativ
NNFS4----A----	2419	4. pád, sg.
NNFS1----A----	2280	1. pád, sg.
NNFS2----A----	2067	2. pád, sg.
NNFP1----A----	1597	1. pád, pl.
NNFP4----A----	1452	4. pád, pl.
NNFS7----A----	1249	7. pád, sg.
NNFP7----A----	1101	7. pád, pl.
NNFP2----A----	636	2. pád pl.
NNFS6----A----	567	6. pád, sg.
NNFP3----A----	552	3. pád pl.
NNFP6----A----	538	6. pád, pl.
NNFS3----A----	461	3. pád, sg.
NNFP7----A--6-	1	7. pád pl., hovorový tvar

Tabulka ukazuje, že *bolest* se nejčastěji vyskytuje ve 4., 1. a 2. singuláru. Ani výskyt plurálních tvarů není zanedbatelný, především v 1. a 4. pádě. Velmi nízkou frekvenci má tvar 3. pádu jak v singuláru, tak v plurálu.

Podle konkordancí se slovo *bolest* vyskytuje v následujících **syntaktických funkcích**:

(příklady jsou z ČNK a opět jsou pouze ilustrativní)

Objekt - nejčastěji v akuzativu

pocítují to jako bolest; mají bolesti; ucítil bolesti; měl jsem bolesti; nemohl vydržet bolest;
 prožívá bolesti; cítím bolest;

- v genitivu

dotknout se bolesti; zbavit se bolesti; je pln bolesti; pomáhají od bolesti;

- v instrumentálu

trpěl bolestmi; jsou provázené bolestí; prodírají se bolestmi;

Subjekt

bolest přetrvávala; na klisnu přiházejí bolesti; objeví se bolesti; člověka může stihnout bolest; postihly ji bolesti; z nervů vznikala bolest; bolest obvykle odezní; bolest ničí schopnost;

Nominální část verbonominálního predikátu

sdílená bolest je poloviční bolest; byly to bolesti; největší bolestí je nedostatek prostor; odchod je bolestí;

Atribut

příčina bolesti; pocit bolesti; provázené vystřelováním bolesti do stehna; hranice bolesti; pozorování vlastních bolestí;

Adverbiále

ztuhlí bolestí; zmučený bolestí; umírat v bolestech; užívejte při bolestech hlavy; byl převezen se silnými bolestmi; okleští se jen s bolestí;

Na základě frekvenčních údajů, které uvádějí kolokaci lemmatu *bolest*, jsem zjistila četnost výskytů z první pozice zleva a četnost první pozice zprava. (TAB 12, 13). Frekvenční údaje jsem sledovala do minimálně 3 výskytů v korpuse, stejně jako štěstí.

První pozice zleva mohla stejně jako u předchozího sledování lemmatu *štěstí* ukázat, v jakých syntagmatech se slovo *bolest* nejčastěji vyskytuje, resp. se kterými verby tvoří nejčastěji rekční (cítí bolesti, trpí bolestí) nebo kongruenční syntagma (trápí ho bolesti, odezněly bolesti). V případě spojení pozorovaných adjektiv v první pozici zleva se jedná o kongruenční syntagmata (porodní bolesti, velká bolest). Substantiva v téže pozici vytvářejí se slovem *bolest* rekční syntagmata (2. pád bezpředložkový) (pocit bolesti).

Jak už jsem zmínila v souvislosti s lemmatem *štěstí*, mezi dominované a dominující členy často vstupují předložky nebo další větné členy, a proto není z této frekvenční distribuce zcela možné všechny syntaktické vztahy postihnout.

Ukázka TAB 12

bolest -1	
lemma:	##
,	528
a	436
.	366
s	235
na	163
být	151
proti	144
velký	135
ten	119

v	119
porodní	101
jeho	91
svůj	89
se	82
i	72
silný	68
cítit	61
prudký	61

Jak tabulka ukazuje, následuje lemma *bolest* nejčastěji po čárce, spojení *a* a po tečce. Stojí tedy nejčastěji na konci větného celku, nebo je součástí několikanásobného větného členu. Je zajímavé, že pokud srovnáme stejné frekvenční údaje *bolest -1* a *štěstí -1* (tedy první pozice zleva od daných lemmat), neshledáváme zde mnoho podobného, ačkoli se na první pohled zdá, že by zde určitá shoda mohla panovat. Vždyť se jedná o substantiva. V případě lemmatu *štěstí* jsou na prvních pozicích verba a jména (*mít, ten, být, peklo, velký, kolo*). S výskytem první pozice zleva od lemmatu *bolest* vidíme podobu pouze ve frekvenci verba *být*, později se také objevuje adjektivum *velký* a zájmeno *ten*.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími verby: *být, cítit, trpět, působit, mít, způsobit, pociťovat, trápit, tišit, zbavit, pocítit, zmírnit, snášet, křičet, tlumit, způsobovat, sykat, vyvolávat, objevovat, vykřiknout, řvát, moci*. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají verba *projedovat, překonávat, objevit, překonat, vnímat, projevit, provázet, prožívat, potlačovat, přijít, odstraňovat, ozvat, ucítit, syknout, mívat, vyvolat, přemáhat, potlačit, bývat, mírnit*. S frekvencí 4 a 3 výskytů jsou *naplnit, dělat, zařvat, syčet, utišit, začínat, snižovat, utišovat, poznat, snížit, zůstat, omdlít, výt, zkroutit, přepadnout, ztlumit, šílet, zmírňovat, slzet, přivodit, dostat, přinášet, zkrivit, udávat, léčit, plakat, naříkat, hojit, ulevovat, zaúpět, začít, zasténat, zhoršovat, dát*.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími adjektivy: *velký, porodní, silný, prudký, chronický, krutý, snesitelný, palčivý, ostrý, strašný, úporný, vlastní, fyzický, bodavý, lidský, trpící, svalový, hluboký, plný, tupý, hrozný, smírný, menstruační, malý, tichý, řezavý, strašlivý, křečovitý, náhlý, příjemný, starý, těžký, trvalý, revmatický, lehký, vnitřní, cizí, stejný, častý, tlakový, osobní, známý, nádorový, akutní, zkrivený, tišící*. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají adjektiva *mírný, břišní, výrazný, intenzivní, určitý, tělesný, skutečný, mučivý, veliký, špatný, ukrutný, píchavý, pálivý, pronikavý, přetrvávající, různý, tenzní, neuropatický, tlumící, šílený, neuralgický, nový, další, svíravý, slabý, obrovský, značný, představitelný, zbytečný*.

občasný, děsný, výslovný, anginózní, prožitý, stálý, klidový, kloubní, duševní. S frekvencí 4 a 3 výskyty jsou způsobený, věčný, přiměřený, citový, drobný, onkologický, dlouhodobý, šubavý, životní, zmírňující, vysvětlitelný, somatický, vyléčitelný, hlavní, viscerální, pulzující, sužovaný, letitý, narůstající, nezměrný, trhavý, pocíťovaný, vlekly, charakteristický, dávný, počáteční, ustavičný, opravdový, ranní, očekávaný, společenský, utišitelný, němý, mnohý, sladký, ustálý, utišující, typický, obnovený, stažený, celkový, neurotický, konečný, noční, pooperační, žaludeční, jiný, difúzní.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími substantivy: pocit, léčba, vnímání, terapie, zmírnění, práh, příčina, ticho, výkřik, typ, potlačení, záchvat, utišení. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají substantiva intenzita, výraz, jedinec, bolest, překonání, zdroj, hlava, tlumení, člověk, cena, slza, téma, zub, oko, odškodňování, rok, prožitek, kontrola, stín, vymizení. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají zmírňování, týden, většina, míra, záchvěv, vznik, utlumení, příznak, případ, ústup, překonávání, lože, projev, nápor, hranice, tvář, brána, cesta, vyloučení, místo, čas, hodina, úleva, zážitek, lokalizace, snížení, nával, dráha, zvládnutí, receptor, patologie, odstraňování, chvíle, odstranění, výzkum, odškodnění, blesk, představa, pacient, vlna, měření.

Tabulka TAB 13 předkládá frekvenčně seřazená lemmata na první pozici zprava od lemmatu *bolest*. Podle ukázky této tabulky lze vysledovat, že se na prvních pozicích opět vyskytuje interpunkce. Ta se v první dvacítce nejfrekventovanějších lemmat ukazuje ještě několikrát, a jak již bylo poznamenáno, je to signál toho, že slovo *bolest* se velice často objevuje na konci větných celků, popř. je součástí několikanásobného větného členu. Spojka *a* a předložka *v* dosahuje také vysoké frekvence. Tato předložka (stejně jako další) napovídá, že po ní následuje jméno, s nímž tvoří dominující člen *bolest* adjunkční vztah (*bolest v noze*). Mezi první substantiva patří označení částí těla, kde se s bolestí setkáváme. S největší pravděpodobností se tak jedná o vztah rekční, kdy po substantivu *bolest* následuje další substantivum (*bolest hlavy*). Stejně jako u substantiva *štěstí* zaznamenáváme vysokou frekvenci verba *být*. To vstupuje spolu se substantivem *bolest* do vztahu kongruenčního, jestliže následuje po subjektu *bolest* (*bolest je součástí života*).

Ukázka TAB 13

bolest +1	
Lemma :	##
.	1400
.	1048

a	747
v	676
hlava	643
být	263
záda	135
se	122
na	101
při	91
břicho	85
z	79
-	56
zub	55
(53
kloub	49
i	47
"	45
)	44
?	44
:	42

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími verby: *být, moci, mít, cítit, zmizet, ustoupit*. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají verba *vznikat, polevit, bývat, přejít, muset, vědět, způsobit, pomínout, zůstat, přestat, chtít, vzpomínat, zemřít, hledat, vydržet, přijít, začínat, přicházet, umírat, překonat, ztratit, vystřelovat*. S frekvencí 4 a 3 výskyty *působit, ustupovat, stávat, zůstávat, slábnout, rodit, trpět, omezit, pocházet, zesilovat, ustávat, přestávat, trvat, tlumit, patřit, růst, projít, přemoci, dělat, jít, bránit, vrátit, povolit, vést, vyvolávat, začít, nosit, omdlít, přinést*.

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími substantivy: *hlava, záda, břicho, zub, kloub, páteř, sval, žaludek, svět, noha, láska, třísko*. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají substantiva *člověk, srdce, oko, tělo, ruka, ucho, achillovka, kost, duše, rameno*. S frekvencí 4 a 3 výskyty *kyčel, žlučník, matka, krk, mozek, tvář, břicho, Praha, chlapec, lékař, ledvina, živoi, nerv, dítě, dospívání*.

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími předložkami: *v, na, při, z, nad, po, za, s, k, bez, pod, do*. Ostatní mají frekvenci nižší než 10. Tvar *se* se vyskytuje na prvních místech v tomto frekvenčním řazení, ale není jisté, zda se nejedná spíš o zvrtné zájmeno.

Aby přehled frekvenčních údajů byl co možná nejúplnější, stejně jako v případě lemmatu *štěstí* sleduji i u lemmatu *bolest* tagy (morfologické informace o tvarech) na první

pozici zleva a první pozici zprava. Kompletní tabulku tagů nejčastějších výskytů zleva a zprava (tvořenou vždy do frekvence 30) příkládám jako TAB 14, 15.

Stejně jako u předchozí TAB 4 a 5 je první sloupec tvořen korpusovými značkami pro morfologické hodnoty, druhý sloupec udává frekvenci a ve třetím sloupci přepisují slovně značky prvního sloupce.

Ukázka TAB 14

tag:	##	
Z:-----	1854	interpunkce všeobecně
J^-----	1136	vztažné zájmeno, spojka souřadící
RR--6-----	736	předložka, 6. pád
RR--3-----	693	předložka, 3. pád
RR--4-----	584	předložka, 4. pád
VB-S---3P-AA---I	569	sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
AAFS1---1A----	510	příd. jm., femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS4---1A----	453	příd. jm., femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
RR--7-----	430	předložka, 7. pád
AAFP4---1A----	379	příd. jm., femininum, 4. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
VB-P---3P-AA---I	339	sloveso, 3.os.pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
RR--2-----	336	předložka, 2. pád
AAFP1---1A----	324	příd. jm., femininum, 1. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFS7---1A----	262	příd. jm., femininum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFP7---1A----	261	příd. jm., femininum, 7. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
Db-----	253	příslovce
Vf-----A---I	250	infinitiv, afirmativ, imperfektum
AAFS2---1A----	231	příd. jm., femininum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
J-----	194	spojka podřadící
Vf-----A---P	190	infinitiv, afirmativ, perfektum
AAFP2---1A----	184	příd. jm., femininum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
P7-X4-----	172	zájmeno reflexivní, 4. pád, libovolné číslo

Před substantivem *bolest* se na první pozici zleva vyskytuje nejčastěji interpunkce, vztažné zájmeno nebo spojka souřadící. Toto není nic nového. Dokonce při srovnání stejných údajů u lemmatu *štěstí* nacházíme shodu navíc i na třetí pozici, kde se objevuje předložka se 6. pádem. Před lemmatem *bolest* je dále nejčastěji předložka se 3. a se 6. pádem. Hned za nimi nacházíme slovesný tvar, který je opět shodný s prvním slovesným tvarem před substantivem *štěstí* (sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum). Dále následuje hojný výskyt adjektivních tvarů.

Z ČNK nyní vybírám konkrétní příklady prvních deseti výskytů na první pozici zleva.

1. interpunkce všeobecně: ...vyhýbat se riziku, bolesti a náhlým změnám...
2. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ...v krvi se mísí všechny skvosty, ale i bolesti slovanství...

3. předložka, 6. pád: ...porod v bolestech, či dítě nechtěné...
4. předložka, 3. pád: ...u léků proti bolestem a vitamínů bude platová spoluúčast...
5. předložka, 4. pád: ...si stěžoval na bolest v koleně...
6. sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum: ...to se projevuje bolestmi hlavy...
7. příd. jm., femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ: ...to byla celkem nepodstatná, bezvýznamná bolest...
8. příd. jm., femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ: ...cítil pravděpodobně velkou bolest...
9. předložka, 7. pád: ...jen s bolestí Finové okleští svoji neutralitu...
10. příd. jm., femininum, 4. pád pl., 1. stupeň, afirmativ: ...Dány stále ještě sužují nejrůznější bolesti...

Další ukázka tabulky sleduje tagy na první pozici zprava.

Ukázka TAB 15

bolest - tag +1

tag:	##	
Z:-----	4152	interpunkce všeobecně
NNFS2----A----	1833	podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ
RR--6-----	1506	předložka, 6. pád
J^-----	1404	vztažné zájmeno, spojka souřadící
NNNP2----A----	747	podst. jm., neutrum, 2. pád. pl., afirmativ
VB-S---3P-AA--I	418	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNIP2----A----	396	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád pl., afirmativ
NNNS2----A----	385	podst. jm., neutrum, 2. pád. sg., afirmativ
Db-----	248	příslovce
P7-X4-----	230	reflexivní zájmeno ve 4. pádě, libovolný rod
NNIS2----A----	227	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád sg., afirmativ
RR--2-----	189	předložka, 2. pád
RR--7-----	153	předložka, 7. pád
AAFS2----1A----	139	příd. jm., femininum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS2----1A----	121	příd. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
VB-P---3P-AA--I	112	sloveso, 3. os. pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNFP2----A----	108	podst. jm., femininum, 2. pád. pl., afirmativ
VB-S---3P-AA--P	96	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, perfektum
VpYS---XR-AA--P	93	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
VpQW---XR-AA--I	91	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., imperf.
RV--6-----	86	předložka vokalizovaná, 6. pád
Dg-----1A----	86	příslovce, 1. stupeň, afirmativ

Na první pozici za substantivem *bolest* je nejfrekventovanější výskyt interpunkčního znaménka. Hned po něm ale následuje substantivum, což jasně směřuje k tomu, co již bylo

uvedeno výše. *Bolest* je zde pravděpodobně dominující člen dalšího substantiva v syntaktickém vztahu rekce. Předložka se 6. pádem také naznačuje dominující postavení substantiva *bolest*, tentokrát ve vztahu adjunkčním. Nejvýše postavené verbum z hlediska frekvence je ve tvaru *prezentu*, stejně jako další dva tvary *verba*. Poměrně vysoko stojí tvary *substantiv*, *příslovce* a *reflexivní zájmeno*.

Podívejme se nyní na konkrétní příklady z korpusu, jež budou dokladem prvních deseti tvarů na pozici první zprava.

1. interpunkce všeobecně: ...*touha* dotknout se *bolesti*, *míst*, která jsou nejcitlivější...
2. podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ: ...*na* *bolesti* hlavy *nerovového* původu *platí* připravit si *směs*...
3. předložka, 6. pád: ...*má* dosud *bolesti* po svém zranění *hrudníku*...
4. vztazné zájmeno, spojka souřadící: ...*zmírnit* *bolest* a *dopravit* ho včas k odbornému vyšetření...
5. podst. jm., neutrum, 2. pád. pl., afirmativ: ...*nejsem* už *schopen* *překonávat* *neustálé* *bolesti* *zad*...
6. sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum: ...*naší* největší *bolestí* je však *nedostatek* *prostor*...
7. podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád pl., afirmativ: ...*má* *zbavit* *mučivých* *bolestí* *zubů*...
8. podst. jm., neutrum, 2. pád. sg., afirmativ: ...*trpěl* *bolestmi* *kolena*...
9. příslovce: ...*bolesti* zase *rostly*...
10. reflexivní zájmeno ve 4. pádě, libovolný rod: ...*s* *jakou* *bolestí* se *zarývají* do *evropských* *srdcí*...

3.2.4. Bolet

Stejně jako při posuzování lemmatu *šťěstí* jsem přidala informace o lemmatu *šťastný*, doplnila jsem i tuto druhou část korpusové práce o data vztahující se k lemmatu *bolet*. Verbum *bolet* a substantivum *bolest* ve své podstatě odkazují k témuž věcnému významu, tudíž je pochopitelné, že jej posuzují společně. Nakonec i v dotazníku, který jsem rozdala studentům, byly otázky týkající se verba *bolet*: Jak asi vypadá a co dělá člověk, kterého něco *bolí*? Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují?: *bolest/bolet*.

Oproti lemmatu *bolest*, které se v ČNK vyskytlo 14. 920x, zaznamenáváme výskyt lemmatu *bolet* pouze 6. 821x. Ještě jednou pro srovnání uvádím výskyt lemmatu štěstí – 30. 314x a lemmatu šťastný – 34. 873x. Pochopitelně nelze porovnávat tyto údaje mezi verbem a adjektivem, nicméně vidíme, že obě substantiva mají výrazně rozdílnou frekvenci. Výskyt substantiva *štěstí* je dvojnásobný než výskyt substantiva *bolest*.

A v jakých tvarech se lemma *bolet* vyskytuje nejčastěji? To nám ukazuje tabulka TAB 16, v jejímž prvním sloupci vidíme značky pro morfologické údaje, ve druhém sloupci frekvenci a do třetího sloupce slovně vpisují morfologické údaje o tvaru.

TAB 16

bolet - morfologické údaje

lag:	##	vždy sloveso, imperfektum
VB-S---3P-AA---I	2842	3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum
Vf-----A---I	1016	infinitiv, afirmativ
VB-S---3P-NA---I	610	3. os. sg., prez., negativ, aktivum
VpNS---XR-AA---I	558	příčestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum,
VB-P---3P-AA---I	451	3. os. pl., prez., afirmativ, aktivum
VpQW---XR-AA---I	445	příč. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv.,
VpTP---XR-AA---I	228	příč. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv.
VpNS---XR-NA---I	184	příčestí min., neutrum, libovolná os., sg., negativ, aktivum,
VpYS---XR-AA---I	139	příčestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum
Vi-S---2--N---I	111	tvar rozkazovacího zp., 2. os. sg., negati, aktivum
VpQW---XR-NA---I	106	příč. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negativ., aktiv.
VpTP---XR-NA---I	39	příč. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., negace, aktiv.
Vb-P---3P-NA---I	31	3. os. pl., prez., negace, aktivum
VpYS---XR-NA---I	25	příčestí min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum
VsYS---XX-AP---I	13	pasív. příčestí, maskul., libovolná os., sg., afirmativ, pasivum
VsQW---XX-AP---I	11	pasív. příčestí, fem. sg. nebo neutr. pl., libovolná os., afirm., pasív.
VsMP---XX-AP---I	5	pasív. příčestí, maskul. animatum, libovolná os., afirm., pasív.
Vf-----A--2I	4	infinitiv, afirmativ, řídká varianta
VpMP---XR-AA---I	2	příčestí min., maskul. animatum, libovolná os., pl., afirmativ, aktivum
VsTP---XX-AP---I	1	pasív. příč., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., pasív.

Frekvence jasně ukazuje na výrazné postavení tvaru 3. os. sg., prez. Velice často se také vyskytuje tvar infinitivní. V tomto případě se jedná o spojení infinitivu s modálním nebo fázovým slovesem (přestat bolet), o tvar futura (bude bolet) nebo kondicionálu (přestal by bolet). Hned na třetí pozici se objevuje tvar v negaci. Po několika tvarech v příčestí minulém vidíme tvar imperativu v negaci. Příčestí pasivní má frekvenčně řídké zastoupení.

Jaká je kolokace lemmatu *bolet* zleva naznačuje ukázka TAB 17 (celá v příloze)

Ukázka TAB 17

bolet -1	
Lemma:	##

já	317
ten	316
on	203
,	153
.	153
a	107
"	80
být	69
začít	52
ty	49
hlava	38
tolik	35
který	35
srdce	30
nic	30
více	30
moc	27
přestat	26
tak	25
hrozně	24
něco	23
co	23
strašně	22

Nejfrekventovanější výskyt před verbem *bolet* mají zájmena. Nápadně stejných výsledků dosahuje zájmeno osobní *já* a zájmeno ukazovací *ten*. Dalším je pak zájmeno osobní *on*. Po interpunkčních znaménkách a spojce *a* se objevují první verba *být* a hned po něm *začít*. Verbem *být* je nejčastěji ve tvaru futura nebo kondicionálu, jak bylo uvedeno v předchozí morfologické analýze tvarů lemmatu *bolet*. V první dvacíce se objevují substantiva označující části těla. Ta spolu s verbem tvoří nejčastěji kongruenční syntagma. Také adverbia jsou častou kolokací.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími substantivy: hlava, srdce, noha, záda, člověk, tělo.

Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají substantiva *oko, hlad, kotník, ruka, rána, břicho, koleno*. S frekvencí 4, 3 a 2 výskyty jsou *zub, rok, láska, házená, pacient, prst, žena, reforma, kloub, práce, demokracie, světlo, chůze, kus, nejistota, táta, loučení, zápas, žaludek, nožička, smrt, dluh, maminka, život, čas, fotbal*.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími verby: být, začít, přestat, moci, muset, začínat, mít.

S frekvencí 4, 3 a 2 výskyty *smět, přestávat, dokázat*.

Na první pozici zleva jsou nejčastějšími adverbii: *více, moc, hrozně, strašně, ještě, už, také, trochu, někdy, hodně, dost, příliš, stále*. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají adverbia *velmi, vždycky, často, málo, pěkně, opravdu, občas, teď, pořádně, velice, pořád, pekelně*. S frekvencí 4, 3 a 2 výskytů jsou *téměř, skoro, skutečně, snesitelně, pochopitelně, krutě, silně, děsně, tam, obvykle, strašlivě, neustále, stejně, příšerně, šíleně, hned, furt, vlastně, smírně, nijak, ukrutně, dosud, dlouho, prostě, zase, úporně, přece*.

První pozice za lemmatem *bolet* odhaluje interpunkční znaménka. TAB 18 (v plné verzi v příloze) dále ukazuje, že často po tomto verbu následuje substantivum označující část těla, popř. předložka, která se následně pojí se jménem. Ve srovnání s první pozicí zleva se ukazuje, že k verbu se připojují substantiva častěji zprava. Dominující člen v kongruenčním vztahu leží tedy před dominovaným členem. Na první pozici zprava se hojně vyskytují zájmena osobní a ukazovací. Od frekvence 20 se také objevují adverbia, ale zdaleka nedosahují takového množství jako v případě první pozice zleva.

Ukázka TAB 18

bolet +1	
lemma :	##
.	555
,	538
hlava	201
já	187
a	125
ten	98
on	89
noha	78
?	60
v	57
ty	54
-	39
žáda	39
!	37
zub	33
ruka	29
být	29
břicho	26
oko	20
celý	20
vice	20
"	18
žaludek	18
od	16

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími substantivy: *hlava, noha, záda, zub, ruka, břicho, oko, žaludek, koleno, srdce*. Nižší frekvenci (pod 10 výskytů) mají substantiva *kost, kloub, rameno, ucho, sval*. S frekvencí 4, 3 a 2 výskyty jsou *duše, prst, kyčel, břicho, čelist, kotník, třísla, krk, stehno, žlučník, zadek, Praha, lýtko, dásněň, pusa, loket, nárt, zrada, játra, ploutýnka, dušička, páteř, šlacha*.

Na první pozici zprava jsou nejčastějšími předložkami: *v, od, za, na, při*. Ostatní mají frekvenci pod 10.

Právě jsme se seznámili s kolokacemi lemmatu *bolet*. Podívejme se nyní na tagy (morfologické informace) těchto lemmat. Nejprve první pozice zleva (TAB 19).

Ukázka TAB 19

bolet - tag -1

tag:	##	
Z:-----	1047	interpunkce všeobecně
Db-----	987	příslovce
PDNS1-----	521	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
Dg-----1A----	505	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
PH-S4--1-----	466	krátké tvary osobních zájmen, 4. pád sg., 1. os.
JA-----	323	vztahné zájmeno, spojka souřadící
PHZS4--3-----	195	krátké tvary osobních zájmen, ne femininum, 4. pád sg., 3. os.
NNFS1----A----	193	podst. jm., femininum, 1. pád sg., afirmativ
VB-S---3F-AA---I	106	sloveso, 3.os.sg., futurum, afirmativ, aktivum, imperfektum
NNNS1----A----	102	podst. jm., neutrum, 1. pád. sg., afirmativ
NNIS1----A----	93	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNMS4----A----	80	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád. sg., afirmativ
PPXP4--3-----	72	zájmeno osobní, libovolný rod, 4. pád pl., 3. os.
PPFS4--3-----	62	zájmeno osobní, femininum, 4. pád sg., 3. os.
VB-S---3P-AA---I	60	sloveso, 3.os.sg.,préz., afirmativ, aktivum, imperfektum
TT-----	59	částice
VpQW---XR-AA---P	58	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., perf.
PW-1-----	52	zájmeno záporné, 1. pád
NNFS2----A----	51	podst. jm., femininum, 2. pád sg., afirmativ

Tato ukázka TAB 19 shrnuje některé poznatky, které jsem popsala výše. Jako i v jiných případech kolokací se na prvním místě zleva setkáváme s interpunkcí. Ani velice frekventovaný výskyt adverbí a zájmen nás nepřekvapí (viz ukázka TAB 17). Nejfrekventovanější tvar substantiva je v 1. pádě, což signalizuje jeho funkci subjektu. První tvar verba v této tabulce je futurum. S největší pravděpodobností se jedná právě o verbum *být* (viz TAB 17).

Opět vyberu z ČNK konkrétní příklady k první desítce nejfrekventovanějších tvarů na první pozici zleva.

1. interpunkce všeobecně: ...pracovat samostatně co nejdříve. Bolelo mě to ze všech nejvíc...
2. příslovce: ...to bude ještě moc bolet...
3. zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.: ...asi ji to bolelo, protože se...
4. příslovce, 1. stupeň, afirmativ: ...zpočátku nás často bolela hlava...
5. krátké tvary osobních zájmen, 4. pád sg., 1. os.: ...nesnesitelně mě bolela obě ramena...
6. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ..., ale bolelo mě břicho...
7. krátké tvary osobních zájmen, ne femininum, 4. pád sg., 3. os.: ...jako kdyby ho bolely zuby...
8. podst. jm., femininum, 1. pád sg., afirmativ: ...skutečně mě hlava bolet nebude...
9. sloveso, 3.os.sg., futurum, afirmativ, aktivum, imperfektum: ...hlava pochopitelně bude bolet leckoho...
10. podst. jm., neutrum, 1. pád. sg., afirmativ: ...často srdce bolí k nevydržení...

Kolokace na první pozici zprava jsme sledovali z hlediska lemmat. V tabulce TAB 20 se nám ukazuje frekvenční uspořádání podle tagů těchto lemmat.

Ukázka TAB 20

bolet - tag +1

tag:	##	
Z-----	2941	interpunkce všeobecně
NNFS1----A----	524	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
PH-S4--1-----	380	krátké tvary osobních zájmen, 4. pád sg., 1. os.
J^-----	336	vztažné zájmeno, spojka souřadící
Db-----	166	příslovce
PDNS1-----	159	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
NNNP1----A----	137	podst. jm., neutrum, 1. pád pl., afirmativ
NNFP4----A----	134	podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ
NNFP1----A----	131	podst. jm., femininum, 1. pád. pl., afirmativ
NNNS1----A----	130	podst. jm., neutrum, 1. pád sg., afirmativ
NNNP4----A----	124	podst. jm., femininum, 4. pád pl., afirmativ
RR-6-----	120	předložka, 6. pád
PHZS4--3-----	112	krátké tvary osobních zájmen, ne femininum, 4. pád sg., 3. os.
NNIS1----A----	79	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNIS4----A----	70	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. sg., afirmativ
Dg-----1A----	69	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
NNIP1----A----	68	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. pl., afirmativ
PP-P4--2-----	63	zájmeno osobní, 4. pád pl., 2. os.
NNNS4----A----	63	podst. jm., neutrum, 4. pád sg., afirmativ
RR-2-----	51	předložka, 2. pád
PDNS4-----	50	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.

Situace se opět opakuje. Nejčastěji se zprava vyskytuje interpunkce. A to dokonce téměř dvakrát častěji než zleva (srov. TAB 19). Z hlediska frekvence se ale výrazně dříve ukazuje

spojení se substantivem, konkrétně v 1. pádě. To jen potvrzuje výše uvedené tvrzení o častějším postavení subjektu zprava. I za verbem bolest se velice často objevují zájmena a příslovce. Nejfrekventovanější předložky jsou ty, jež se pojí se 6. pádem.

Z ČNK vybírám příklady k prvním deseti tvarům na první pozici zprava.

1. interpunkce všeobecně: ...bolet nás nemohou. Bolet nás musí něco jiného...
2. podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ: ...včera mě bolela achillovka...
3. krátké tvary osobních zájmen, 4. pád sg., 1. os.: ...ale bolelo mě břicho...
4. vztažné zájmeno, spojka souřadící: ...at³ to bolí nebo ne...
5. příslovce: ...protože jeho bolí právě světlo...
6. zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.: ...nebolelo to, ale příjemné to nebylo...
7. podst. jm., neutrum, 1. pád pl., afirmativ: ...přijde, že ho bolí záda...
8. podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ: ...trochu z toho bolí ruce...
9. podst. jm., femininum, 1. pád. pl., afirmativ: ...strašně mě bolely ruce...
10. podst. jm., neutrum, 1. pád sg., afirmativ: ...často mě bolelo břicho...

Tato kapitola měla přinést jiný pohled na slova *štěstí*, *šťastný*, *bolest*, *bolest*, než předchozí části mé práce. Pozornost se nyní soustředila především na frekvenční údaje, na kolokace a syntaktické vztahy, do kterých tato slova vstupují. Korpus nabízí několik možností, jak se slovy, lemmaty a tagy pracovat. Samozřejmě mi neposkytl možnost automatického sledování např. syntaktických funkcí. Nicméně ČNK slouží jako výchozí materiál pro získání různých informací, které pomáhají určit postavení pojmů *štěstí* a *bolest* v jazykovém obraze světa.

Na základě mnoha konkordancí z ČNK jsem se pokusila vymezit nejobvyklejší tematické oblasti, v nichž se dané pojmy často vyskytují (koneckonců toto vymezení úzce souvisí se stanovením metaforických principů přenosu významu – viz dále).

Štěstí/šťastný zařazují především do okruhu pocitů: *mít pocit štěstí*, *cítit štěstí*, *mít radost a štěstí*; *naplňovat štěstím*, *prožívat štěstí*; *přání štěstí*, *slza štěstí*, *iluze štěstí*, *stav štěstí*, *prožitek štěstí*; *šťastná láska*.

Dále pak do tematických oblastí:

1. lidé a život: *štěstí lidské*, *životní*, *pozemské*, *osobní*, *soukromé*; *štěstí života*, *štěstí člověka*; *prožívat štěstí*; *šťastný člověk*, *život*, *svět*, *lidé*, *žena*.
2. rodina: *štěstí manželské*, *rodinné*, *domácí*, *mateřské*, *dětské*; *štěstí otce*; *šťastné dětství*.
3. akce: *štěstí zkoušet*, *pokoušet*, *přinést*, *hledat*, *udržet*, *dát*, *opustit*, *dosáhnout*, *odvrátit*, *udělat*; *plakat štěstím*, *jít za štěstím*.

4. hodnota: *štěstí je dokonalé, absolutní, opravdové, pravdivé, pravé, jediné; štěstí hledat, potřebovat, získat, obětovat, koupit, mít, získat, přát; záruka štěstí, cena štěstí.*
5. čas: *štěstí je věčné, budoucí, nenadálé, prchavé, trvalé, pomíjivé; chvilka štěstí, okamžik štěstí; hodina, den, týden, rok štěstí; šťastný zítřek, šťastná budoucnost, šťastné období; štěstí bývá, skončí, trvá.*

Bolest/bolet primárně stejně jako štěstí/šťastný zařazují do tematické oblasti pocitů: pocit bolesti; vnímat bolest, pociťovat a cítit bolest, slzet bolestí, šilet bolestí, trpět bolestí; bolestný prožitek, citová bolest.

Dále pak stanovuji tyto tematické okruhy:

1. nemoc: *trpět bolestí, mít bolest, tlumit, léčit, hojit bolest; léčba bolesti, terapie proti bolesti, bolest jako příznak nemoci, receptor bolesti; bolest chronická, akutní, pooperační, revmatická, onkologická, somatická, vyléčitelná.*
2. tělo: *bolest hlavy, nohy, zad, zubů, ruky, břicha, žaludku, kolene, srdce...; omdlít bolestí; bolest porodní, fyzická, svalová, křečovitá, duševní.*
3. zvuky: *bolestí křičet, sykat, vykřiknout, řvát, ozvat se, naříkat, zaúpět, zasténat, výt; tišit bolest.*
4. smyslové vnímání: *bolest silná, hluboká, svíravá, tichá, pálivá a palčivá, sladká, bodavá, tupá, řezavá, píchavá, ostrá; vnímání bolesti.*
5. překážka/nepřítel: *tlumit a mírnit bolest, snášet, překonávat, snášet, potlačovat, odstraňovat, přemoci bolest; bránit se bolesti; bolest vystřeluje, ustupuje; bolest je mučivá, zákeřná.*

V další kapitole uvedu několik příkladů z korpusu, v nichž navazuji na analýzu svého výzkumu. Zajímá se budu o to, jak dané pojmy vstupují do metaforických vyjádření.

3.3. Metaforická vyjádření s pojmy *štěstí/šťastný* a *bolest/bolet* nalezená v korpusu

ČNK je vzhledem ke své obsáhlosti reprezentativním vzorkem pro mou analýzu. Velké množství konkordancí mi umožnilo třídit metaforická vyjádření podobným způsobem, jak jsem to činila v případě dotazníkových odpovědí (viz kap. Využití metaforického pojmenování v odpovědích respondentů). Stejně jako dříve využiji teorie G. Lakoffa a M.

Johnsona. Jejich dělení metafory, které přejímám, podpořím příklady získanými na základě analýzy konkordancí (vždy alespoň 800).

Sledujme nyní to, jak je na základě konkrétních příkladů z korpusu využito metafor při konceptualizaci pojmu *štěstí*. Na jakých principech se přenos významu nejčastěji uskutečnil.

1. *orientační metafory*: směr nahoru, pryč, zpátky, dovnitř, vně

- Je to pro ně přímo vrchol štěstí.
- Co pokládá za vrchol pozemského štěstí?
- Plichta s Hradcem Králové byla zase odvráceným štěstím v koncovce.
- Vnitřní klid a štěstí.
- Jako by jí srdéčko chtělo puknout štěstím.
- Takříkajíc překypovala štěstím.
- Málodko také vítězí a dosahuje štěstí.

2. *ontologické metafory*: a, *entity a substance*:

- Bosenská žena měla štěstí a našla útočiště v uprchlickém táboře.
- V prvním případě má štěstí - podívá se do Afriky.
- Zatím mám štěstí na více než dobré pedagogy .
- Popřála hodně štěstí novému premiérovi Johnu Majorovi.
- Je to nedostatek talentu, charakteru či prostě jen štěstí.
- Bulharsko hledá štěstí v sousedním Turecku.
- Štěstí je krásná věc.
- Jen to štěstí nám schází.

b, *hodnota/cennost*:

- Přeji vám štěstí, zdraví a pevnou víru v budoucnost .
- Tibetský dalajláma se týden modlil za štěstí a blaho věřících i ostatních.
- O přežití rozhoduje i štěstí.
- Toužíme po štěstí a harmonii.
- Lidská potřeba štěstí a harmonie.
- Někteří lidé ztrácejí do značné míry nárok na prosté lidské štěstí.

V případě toho, že na štěstí je pohlíženo jako na cennost, zadala jsem do korpusu požadavek vyhledat lemma *štěstí* v blízkosti lemmatu *peníze*. Výsledkem hledání byly následující konkordance:

- Štěstí asi nezávisí na úspěchu ani na penězích.
- Ke štěstí lidem chybějí peníze.

- Štěstí jsou peníze, dokonce na prvním místě .
- Česká rodina dnes ke štěstí potřebuje víc peníze než děti.
- Ženy do 25 let považují za největší štěstí hodně peněz.
- Dá se štěstí pořídit za peníze? V žádném případě .
- Měl veškeré štěstí, které se dá za peníze koupit, a peněz víc, než k tomu potřeboval.
- Zkrátka štěstí rovná se peníze a peníze rovná se důvod k závidění a nenávisti.
- Štěstí ale není v penězích.
- Víím, že si štěstí za peníze nekoupím, můj problém ale je, že je mám.
- Někdy mám pocit, že jediné okamžiky štěstí si mohu vytvořit pouze za pomoci svých peněz.
- Vidím štěstí jen v penězích.
- Nositelem pocitu štěstí nejsou tedy peníze a hmotné statky samy o sobě .

c, světlo:

- Zářil po utkání štěstím.
- Kam si odnášejí světlý zákmit štěstí v ubohém, trpícím sirém svém srdci!

d, personifikace:

- Přálo jim štěstí .
- Obrátilo se k nám i štěstí.
- Zda-li se k němu vrací štěstí, teprve uvidíme .
- Mnohokrát při nás stálo štěstí.
- O přežití rozhoduje štěstí.
- Tentokrát jí nepřálo štěstí.
- Štěstí se nakonec přiklonilo na moji stranu.
- Na Věrku se usměje štěstí.
- Podej štěstí ruku.

e, pohyb po dráze:

- Štěstí bude moci přijít a nastat.
- Štěstí je i vaše cesta životem.

f, cíl cesty:

- Ostravští štěstí nevyšli ani na půl cesty vstříc .
- Hloupý Honza je ten, který ke štěstí přišel.

g, čas:

- Nečekané štěstí je odměřeno na měsíce či pouhé týdny.
- Štěstí je tady a teď.

- Přál jim, aby jejich štěstí bylo méně pomíjivé.

h, fyzikální veličina (má měřitelné vlastnosti):

- Štěstí je velmi křehké.
- Štěstí je prchavé.

g, umělecké dílo:

- Štěstí je mozaika složená z nepatrných malých radostí. - Maurois

3. *strukturní metafory:*

- Manželství by bylo šťastné, kdyby štěstí nebylo zkaleno ztrátou obou dcerek .
(štěstí jako kapalina + ztráta jako nečistota, která kapalinu kalí)

4. *nové metafory:*

- Nabyla přesvědčení, že štěstí je jednoduchou rovnicí (svoboda plus hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele).

Jistě zajímavá jsou také přirovnání, která se v korpusu dají vysledovat. Požadavek při hledání patričních konkordancí byl vyhledat spojení *štěstí jako* a *šťastný jako* (popř. *štěstí je jako*). V korpusu SYN 2006 pub se při tomto požadavku zobrazilo velice málo konkordancí, proto jsem hledala také v korpusu SYN 2006. Mnohá z těchto přirovnání bychom mohli považovat za nové metafory, popř. strukturní metafory.

Následující přirovnání jsou z obou dvou korpusů.

- Děšť pro štěstí jako na objednávku provázel ženicha a nevěstu.
- Dokonce si občas vozí i talismany pro štěstí jako malá děčka.
- Jacka se ale jinak drží štěstí jako kličtě .
- Tvé štěstí je jako dům z karet, nespolehej na ně.
- Štěstí je jako facka. Nikdy nevíte, odkud přiletí.
- Byl náramně šťastný jako malý výpravčí vlaků.
- Po očku jsem se na něj dívala a byla šťastná jako vážka v rose.
- Dovedli být šťastni jako malé děti.
- Když se jich na nic neptám, jsou šťastni jako blechy.
- Je šťastná jako malé dítě.
- Byl šťastný jako kluk.
- Kdo je dnes šťasten jako filek piků?
- Jsem šťastná jako královna na plese.
- Jsem šťastná jako opice.
- Jsem šťastná jako obyčejná malá bleška

- Já bysem byl šťastnej jako malej Jarda.

- Nové album Šťastnej jako trám.

Stejně analýze nyní podrobíme pojem *bolest*. Opět jsem procházela vždy minimálně 800 konkordancí s výskytem lemmatu *bolest*.

1. *orientační metafory*: směr nahoru

- Každou minutou mu bolest stoupala .

- Bolest se stupňovala.

2. *ontologické metafory*: a, entity a substance:

- Touha dotknout se bolesti.

- Po servisu ucítil bolest.

- Vybudovat nekonečný kolos bolesti.

- Často jsem postřehl stopy bolesti.

- Stres a bolest polevují.

b, boj/zbraň:

- Zbavit se mučivých bolestí zubů.

- Vystřelovaly mu bolesti do nohy.

- Ostrá bolest nemůže být nikdy nic víc než přechodná.

- Bolest vystřelující jak neviditelné šípy.

- Málokdo čekal, že tyčkařka, která bojuje s bolestí, v kvalifikaci uspěje.

- Trpěl tou nejtrýznivější bolestí.

c, fyzikální veličina:

- Bolest je jediná síla, která tu vzniká.

- Stěžuje si na silné bolesti ramene.

- Sdělená bolest je, jak známo, poloviční bolest.

- To je naše veliká bolest.

- Tlaková až pálivá bolest za hrudní kostí.

d, oheň:

- Skrze plamen bolesti se očišťuje.

- Doprovodným jevem byla pálivá bolest dolních končetin.

- Má se snažit nemyslet na spalující bolest v kolenech a loktech.

- Přírodu prožehnutá bolestí jako bleskem vše osvětlujícím.

e, personifikace:

- Bolesti zase rostly a vyvrcholily 22 . prosince.

- Stres a bolest polevují.

- Překoná bolesti, které ho sužují.
- Trápily ho bolesti páteře.
- Ponižované děti trápí bolesti hlavy či břicha.
- Bolest zmizela.

f, časově ohraničená:

- Bolest přetrvávala.
- Projevila se naše stará bolest.
- Obklopovalo nás moře minulé i přítomné bolesti
- Každou minutou mu bolest stoupala .
- Nakonec bolest pomine.

g, překážka:

- Překoná bolesti, které ho sužují.
- Dokáže překonat bolest nad ztrátou životního partnera.
- Je žádoucí vyhnout se bolesti a utrpení.

h, entita vnímaná smysly:

- Ucítil bolest, která postupně gradovala.
- Za jeho rouhavými slovy slyšíme však bolest.
- Nechybí silně negativní zabarvení a příchut' bolesti.

3. *strukturní metafory:*

- Často jsem postřehl stopy bolesti a křeče.
(stopy jako pozůstatky + bolest jako personifikovaná substance, která stopy zanechává)
- Ustrojený jedinec, vodivá anténa lidské bolesti .
(vodivá anténa – přístroj + bolest jako něco/veličina, co se dá zachytit pomocí této antény)

4. *nové metafory:* můžeme za ně považovat také výše uvedené metafory strukturní.

- Bolest jako žhavá rudá nit stehovala marxistický oděv, do něhož náš národ navlékli .

Z korpusů SYN 200 pub a SYN 2000 jsem také vybrala některá přirovnání, která se k pojmu *bolest/ bolet* vztahují. I mezi nimi lze nalézt některé nové metafory.

- Velké ledové kapky bolely jako kroupy.
- Balónky praskají a bolí jako duše.
- Hlava ji bolí jako střep!
- Bolí jako čert.
- Nohy bolely jako blázen.

- Žáda mě bolí jako prase.
- Šok, který skrýval, ho musel bolet jako vřed .
- Noha bolí jako ďábel.
- Prokop se zahryzl do podušky, aby neřval bolestí jako zvíře.
- Jackem projela náhlá bolest jako bodnutí nožem.
- Skákali bolestí jako hříbátka, úpěli a byli tak zpitomělí.
- Chci, abyste uměli snášet bolesti jako chlupci ve Spartě.
- Řval jsem bolestí jako tur.
- Bolest jako trám.

SHRNUTÍ:

Tyto příklady nalezené v korpusech se příliš neliší od těch, které se mi podařilo získat z odpovědí v dotaznících. Jelikož počet respondentů (101) a počet sledovaných konkordancí (minimálně 800 ke každému lemmatu) je podle mého názoru patřičně reprezentativní, můžeme předpokládat, že pojmy *šťěstí* a *bolest* jsou v našem jazykovém obraze světa skutečně vnímány přes výše uvedené principy metaforického přenosu významu. Samozřejmě nepředpokládám, že jejich výčet je konečný, nicméně se domnívám, že tyto principy jsou jedny z nejběžnějších.

4. TÉMATA KOGNITIVNÍ LINGVISTIKY VE VÝUCE

4.1. Témata kognitivní lingvistiky v učebnicích českého jazyka pro základní školu a odpovídající ročníky víceletých gymnázií

Pokud sledujeme tematické celky ve výuce českého jazyka, které by více či méně mohly souviset s problematikou kognitivní lingvistiky, nacházíme styčné body v Nauce o významu slov, částečně pak v komunikační a slohové výchově při nácviku popisu a charakteristiky.

Protože je výuka mateřského jazyka pojata cyklicky, opakuje se náplň tematického celku v každém ročníku již od 1. stupně. Žáci se postupně seznamují s některými novými termíny a zdokonalují se v průběhu let v jazykových dovednostech, ale cvičení a úkoly se prakticky nemění. Jejich náročnost se pochopitelně přizpůsobuje věku a nabytým vědomostem, ale princip nácviku zůstává stejný.

Procházela jsem několik učebnic českého jazyka z různých nakladatelství (seznam viz níže) a zjistila, že po obsahové stránce (v rámci témat, která mě zajímala) se výrazně neliší. Jak už jsem uvedla, souvislosti s kognitivní lingvistikou spatřuji především v tematickém celku Nauka o významu slov. Žáci se seznamují se základní kategorizací významu slov. Cvičení jsou zaměřena na určování slov nadřazených a podřazených, na hledání slov souřadných, na vytváření skupin slov podle určitého vlastního kritéria. Příklady těchto typů cvičení jsou např. v učebnici nakladatelství Fraus pro 7. ročník:

Str. 9, cv. 7. *Hledejte významová spojení mezi dvojicemi slov:*

Časopis, čaj, knedlíky, autobus, svetr, štěně, káva, orel, sandály, lípa, židle, talíř, učebnice....

Str. 9, sv. 8. *Zahrajte si se slovy: a, přečtete si následující výběr slov. Rozhodněte, jak by se slova dala rozdělit do tří skupin. Pro každou skupinu vytvořte vhodný název: pes, moře, pracovitost, řeka, krokodýl, píle, opice, orel, kopec, rovina, lenost, kos, jeskyně...*

b, ke každé skupině doplňte čtyři vlastní příklady.

V učebnici nakladatelství SPL – Práce (ve spolupráci s Albrou) Mluvnice pro 9. ročník vychází podobná cvičení z konkrétního úvodního textu v učebnici, např.:

Str. 27, cv. 2 b,: Řekněte nadřazené slovo k souřadným slovům: klopýtat, chvátat, loudat se, šourat se, vzdalovat se, blížit se.

c, Obecná i vlastní jména označující osoby, z nichž některé se účastní děje v textové ukázce, rozdělte na dvě skupiny slov navzájem souřadných: pan Kaplan, profesor Parkhill, vyučující, pedagog, ředitel (školy), student, paní Yanoffská,

V učebnici Procvičujeme, opakujeme pro 9. ročník od téhož nakladatelství nalezneme také úkoly, při nichž žáci musí sami přijít na hledisko třídění.

Str. 19, cv. 3. K slovům alfa – omega vyberte dvojice slov s podobným významovým (spíše logickým) vztahem. Vezměte si na pomoc SSC. Start – cíl, potah – čalounění, vrh – hod, alfa – beta, letadlo – pilot

Str. 20, cv. 6. Ke každému slovu najděte současně slovo významově nadřazené a slovo významově souřadné. (pouze zkrácená verze tabulky tohoto cvičení)

	Nadřaz.	Souř.
kapr	ryba	lín
medvěd		
postel		

Atd...

Str. 19, cv. 2 Ve které dvojici není významový vztah mezi jejími členy stejný jako mezi členy všech ostatních dvojic? upovídaný – nemluvný, veselý – smutný, hezký – krásný, rychlý – pomalý... V tomto případě se jedná o antonyma. Tento vztah, stejně jako vztah synonymní k naší kategorizaci pojmů také významně přispívá.

Autoři učebnice pro 9. ročník z nakladatelství Jinan se snaží žákům při hledání oněch kritérií třídění pomoci již v zadání:

Str. 8, cv. 2. Které významy nepatří do řady označené písmeny? Náповěda: sledujte, zda jde o slova a slovní spojení jednoznačná a mnohознаčná, významový okruh, slova příbuzná, synonyma, antonyma, slova s významem souřadným, nadřazeným a podřazeným, slova neutrální a citově zabarvená, slova spisovná a nespisovná.

V téže učebnici se mi jako v jediné ze všech sledovaných podařilo nalézt v zadání k úkolu slovo „struktura“. Zdá se to až zarážející. Ačkoli je náš pojmový aparát složitě strukturován, žákům to zamlčujeme. Přesto je v té strukturaci velice často cvičíme.

Str. 9, cv. 5 Pokuste se sestavit strukturu pojmenování významově nadřazených a podřazených - vycházejte z jevů svého okolí, ze znalostí svých zájmů a koníčků apod. Vzor: obytná čtvrť – dům – byt – pokoj.

Také nejrozšířenější řada učebnic českého jazyka na našich školách z SPN obsahuje úkoly podobné formy. Např. v učebnici pro 9. ročník najdeme toto zadání:
Str. 34, cv. 1 : *Srovnejte podle nadřazenosti významu slova: poštołka, jestřáb, dravec, káně, sokol, pták ...*

Ve všech zmiňovaných učebnicích se také objevuje výklad slov mnohoznačných a výklad i využití přenášení významu pomocí metafory, metonymie a synekdochy. Úkoly pro žáky plynoucí z této tematiky s naší kategorizací pojmů a uchopováním světa, což je předmětem zkoumání kognitivní lingvistiky, také souvisí (avšak bez přímého teoretického odkazu k této souvislosti). Metafora je dokonce ústředním tématem G. Lakoffa a M. Johnsona, kteří se velkou měrou na rozvoji této jazykovědné discipliny podíleli. V žádné sledované učebnici však nenacházíme metaforu vysvětlenou tak, jak ji popisují tito autoři. V učebních textech se stále setkáváme s přenášením významu jako s jedním ze způsobů obohacování slovní zásoby, popř. je metafora, obzvl. personifikace spojována s uměleckými texty jako jeden z ozvláštňujících prostředků jejich tvorby. Nesečkala jsem se dosud s učebnicí, která by přikládala metafoře schopnost podílet se naší konceptualizaci světa. Metafora zde není spojována se strukturací našeho vnímání. Žáci se setkávají s výkladem metafory umělecké a uživatelské, avšak nikoliv metafory kognitivní.

Podívejme se nyní na to, jaké typy úkolů a cvičení vztahujících se k mnohoznačnosti slova a k přenášení významu se v učebnicích nacházejí. Nakladatelství SPN v učebnici pro 8. ročník uvádí cvičení, kterému předchází krátké poučení o vzniku nových slov. Tento stručný výklad však neužívá ani termínu „mnohoznačnost“, ani termínu „metafora“. Seznamuje žáky pouze s tím, že některá nová pojmenování se získávají ze slov již existujících tak, že slova dostávají nový význam. Jako příklad je uvedeno slovo „ještěrka“.

Str. 16, cv. 3 *Pokuste se s pomocí slovníku určit, které další významy dostala slova: jablko, lopatka, kmen, plášť, bubínek, křídlo, kotouč, pata, schodek.*

Autoři této řady učebnic pro nakladatelství SPN zřejmě počkali s terminologií a podrobnějším výkladem do dalšího ročníku, neboť v učebnici pro 9. ročník se pojmy „mnohoznačná slova“, „metafora“ i „metonymie“ objevují. Následují pak úkoly typu: *uvádějte další významy slov vzniklé metaforou: oko, ucho, jazyk, pata...* (str. 35, cv. 1) nebo *uvádějte další významy slov vzniklé metonymií: stráž, výbor, vláda, zastávka, dobrota...* (str. 36, cv. 3).

Učebnice pro 8. ročník z nakladatelství Jnan také ve stručném pojednání o slovní zásobě (kapitola nazvaná Opakujeme o slovní zásobě) vůbec neoperuje s termínem „metafora“ či „metonymie“. Jako způsob obohacování slovní zásoby mimo jiné uvádí, že k tomu dochází posunem významu slov, kdy některá slova získávají nový význam (bedna –

dřevěný obal, hlava, televize). Nic víc k tomuto jazykovému jevu neuvádí, o principu přenosu se nezmiňuje. Dokonce ani cvičení zde není.

Nicméně stejně jako v případě nakladatelství SPN, seznamuje Jinan žáky s mnohoznačností a metaforou formou výkladu i cvičení v 9. ročníku. V učebnici pak najdeme dokonce cvičení, které přeci jen svou obtížností překračuje úroveň běžných cvičení tohoto zaměření. Na str. 9 se totiž úkol č. 4 neomezuje pouze na vyhledání mnohoznačných slov ve slovníku, ale vybízí žáky k tomu, aby se pokusili zjistit jejich společný základní význam. V tomto momentě se tedy konečně dostáváme k požadavku, aby byl pojmenován princip přenosu významu. Hledáme tak prvky strukturace, nutíme žáky přemýšlet o příčinách přenosu významu, o principech metafor. Jako vzor pro splnění tohoto úkolu autoři učebnice uvádějí slovo „sít“ – rybářská, telefonní, zákaznická. Společný význam pak vysvětlují jako „provázanost, propojenost“. Jednou z autorek této učebnice je Jasňa Šlédrová, která se kognitivní lingvistikou zabývá a právě na tomto cvičení se její pohled na přenosy pojmenování jednoznačně odrazil. Tato učebnice pro 9. ročník je koneckonců právě ta, v níž se jako v jediné objevuje pojem „struktura“ (viz výše).

Učebnice Procvičujeme, opakujeme z nakladatelství SPL – Práce (Albra) pro 9. ročník se často drží tradičního zadání a nabádá žáky, aby s pomocí slovníku vyhledávali slova mnohoznačná a tvořili s nimi věty, v nichž se různost významů potvrdí. Ovšem v případě přenosu významu se autoři této učebnice od běžného požadavku pouhého vyhledávání jevů odklání a také se snaží o to, aby žáci pochopili principy přenosu pojmenování. Nejenže mají ve cv. 35 na str. 25 uvádět další přenesené významy slov, která označují části lidského těla, ale mají také vysvětlit, jak mohly tyto metaforické významy vzniknout. Opět je to krok navíc, který musí žáci ve svém uvažování udělat.

V učebnici nakladatelství SPL – Práce (Albra) pro 9. ročník a v učebnici nakladatelství Fraus pro 7. ročník nacházíme oproti řadě učebnic nakladatelství SPN, Jinan a Prospektrum (ve sledovaných ročnících) jeden podstatný rozdíl ve výkladu mnohoznačných slov. Učebnice SPL – Práce (Albra) a Fraus mají výklad slov mnohoznačných založený právě na souvislosti s přenosem významu – tzn. na výkladu metafor, metonymie a synekdochy. SPN, Jinan a Prospektrum tuto souvislost neuvádí a pojmy „mnohoznačná slova“ a „metafora“ vykládají odděleně.

Učebnice pro 7. ročník z nakladatelství Fraus se stejně jako učebnice pro 9. ročník z SPL – Práce (Albra) věnuje tomu, aby žáci pojmenovali princip přenosu pojmenování. Na str. 11, cv. 2 a 3 formou doplňování do tabulky požaduje po žácích, aby postihli v případě metafor vnější podobnost, v případě metonymie vztah. Cvičení se tak stávají pro žáky

náročnější, ale pro pochopení principu a významu metafory a metonymie důležitější.

Pro názornost zde uvedu příklad z obou tabulek (cv. 2 a cv.3)

slovo	základní význam	přenesený význam	vnější podobnost
<i>jazyk</i>	<i>orgán v dutině ústní</i>	<i>jazyk v botě</i>	
<i>knoflík</i>			<i>tvar, funkce</i>

slovo	základní význam	přenesený význam	vztah
<i>neděle</i>	<i>den v týdnu</i>	<i>celý týden</i>	
<i>manšestr</i>	<i>město ve Vel. Brit.</i>	<i>název látky</i>	<i>původ</i>

Práce s metaforou se také promítá do cvičení slohových. V učebnicích však není uvedeno nic o tom, že právě metafory nám pomáhají poznat a chápat svět a vyjadřovat se především o abstraktních pojmech. O její konceptuální funkci se učebnice nezmiňují. S metaforou se často setkáváme v zadáních plynoucích z konkrétního úvodního textu. Žáci mají najít metaforu a pokus se ji vysvětlit. Ve většině případů se jedná o texty umělecké, popř. o průpravná cvičení k nácvičce líčení a charakteristiky. Metafora, zvláště pak personifikace je zde spíše chápána jako umělecký prostředek, jako projev autorovy vyjadřovací kreativity.

Příklady takovýchto úkolů:

- Učebnice pro 8. ročník, 2. díl z nakladatelství Prospektrum. Str. 49, cv. 2 *Najděte personifikaci (zosobnění) a hledejte další básnické obrazy.*

Str. 52, cv. 13 *Vyhledejte v textu metafory, přirovnání, personifikace, epiteta.*

- Nakladatelství SPN, učebnice pro 9. ročník, str. 138, cv. 8 *Co znamená věta: ovzduší pro nás začínalo být opravdu dusné?*

- Učebnice pro 8. ročník z nakladatelství Jinan, str. 112, cv. 4 *Objevte v textu personifikaci a metaforu?*

Zadání *Dovedete vysvětlit poměrně rozsáhlou metaforu užitou v souvětí – Z řad před nimi zazněla symfonie souhlasu, protkaná zděšeným sténáním a zoufalým úpěním.?* nalezneme v učebnici pro 9. ročník z nakladatelství SPL – Práce (Albra). Podobné zadání se objevuje v učebnici pro 8. ročník na str. 17, cv. d, od téhož nakladatelství. Autoři učebnice vyzývají žáky k tomu, aby objasnili, proč je v textu užito metafory „posel nebeský“ pro označení „meteoritu“. Žáci se mají pokusit najít významovou spojitost obou výrazů.

Opět poněkud zúžený pohled na metaforu přináší výkladová část v učebnici pro 7. ročník z nakladatelství Fraus. Metafora a metonymie jsou tu označeny jako příležitostná

(aktualizovaná) pojmenování v literatuře, především v poezii, kdy jejich hlavním úkolem je vytvářet působivá díla. Na příkladu básně A. Sovy žáci mají příklady obrazného (metaforického) vyjádření vyhledat. Tato učebnice zařazuje téma metafory a personifikace také do kapitoly Líčení.

Trochu jiné cvičení nabízí autoři učebnice pro 6. ročník z nakladatelství Fraus v průpravném cvičení k nácvičku popisu osoby. Na str. 118 je cv. 7, které se skládá z několika bodů. Jednak mají žáci popsat děti s určitými přezdívkami (Kytička, Lasička, Tyčka, Ježek...) a pak, což je z pohledu přenášení významu podstatné, říci, podle čeho přezdívky vznikají.

Dalším tematickým okruhem, na něž by se dalo přenášení významu aplikovat, je frazeologie. Ta se ve všech sledovaných učebnicích pravidelně vyskytuje. Kromě toho, že poučení o rčení, sousloví, přísloví atd. je součástí tematického celku Nauka o významech slov, velice často se s užíváním frazeologismů setkáváme ve slohových průpravných cvičeních. Jedná se hlavně o nácvičku charakteristiky, popisu a líčení, občas při vypravování. Práce především s příslovími a přirovnáními má praktický charakter. Většinou jsou žáci vyzváni k objasnění toho kterého přísloví, doplňují vynechanou část ustáleného slovního spojení, tvoří vhodná přirovnání, nebo na základě určitého frazeologismu vymýšlí konkrétní situace a na základě přirovnání se pokouší osobu charakterizovat ve vlastním souvislém textu. Ačkoli se většina přirovnání zakládá na metafoře či metonymii, není na žáky kladen požadavek, aby daný princip přenosu postihli a objasnili. Prísloví jsou sice cenným materiálem pro výskyt metafor, ale z toho úhlu pohledu se s nimi nepracuje. V učebnicích jde především o to, umět přísloví a přirovnání vhodně použít a zapojit účelně do textu. Což pochopitelně také není málo.

V učebnici nakladatelství Fraus pro 7. ročník se jako v jedné z mála učebnic vyskytuje krátká informace o tom, že stejně jako některá sousloví mají obrazný význam také další ustálené víceslovné výrazy – rčení, přísloví, pořekadla. Po té následuje na str. 16 cv. 6: *Vysvětlete význam rčení: Cítil pevnou půdu pod nohama. Nemá to hlavu ani patu. Patří do starého železa. Je jako pára nad hrncem, Sněhl by jí modré z nebe....*

Jako tvořivé a pro žáky poměrně náročné se jeví další cvičení z této učebnice. Pokud by nezůstalo pouze u formulace zadání “vyjádřete pomocí...“, ale následoval by pak rozhovor podněcený otázkou „proč?“, byl by učiněn další krok k pochopení principu přenosu významů a snad i částečné naznačení toho, jakou konceptuální funkci metafora zastává. Zadání cv. 8 na str 16: *Vyjádřete pomocí rčení, přísloví nebo jiných ustálených obrátů, např. přirovnání, že je někdo pilný, chytrý, zbabělý, bezcharakterní, zbytečný....*

Souvislost mezi frazeologií a přenášením významu také uvádí učebnice z nakladatelství Jinan pro 8. ročník, a sice v zadání ke cv. 10 na str. 11: *Uvádějte další příklady z české frazeologie, které jsou založeny na přenesení významu. Nakreslete obrázky k následujícím rčením tak, aby vyzněly stejně vtípně jako předchozí ukázka: Má obě ruce levé. Jedl vtípnou kaši. Hodil flintu do žita. Vzpomenete si ještě na některá další rčení?*

Jak je z této analýzy několika učebnic patrné, vytyčená témata se v učebnicích běžně vyskytují, ale pouze v omezené míře je ve cvičeních zohledněna podstata konceptuální funkce metafor. Také o strukturaci pojmů může velice bystrý žák sice něco vytušit, ale explicitní pojednání a důkazy se mu nenabízejí. Nemyslím si, že by bylo nutné žáky na základní škole a na odpovídajících stupních víceletých gymnázií teoreticky poučit o principech kategorizace a o konceptuální metafoře. Ale domnívám se, že hledání souvislostí, podobností a kritérií třídění by mělo být součástí tradičních vyhledávacích cvičení. Žáci by měli umět své myšlenky formulovat, pojmenovat ony souvislosti a vztahy. Nezůstávat jen na povrchu jevu, ale pokusit se také o hlubší analýzu problému.

Pro dokreslení toho, jak jsou sledovaná témata pojata v různých učebnicích českého jazyka, provedla jsem také analýzu, byť v menším rozsahu, **učebnic českého jazyka pro střední stupeň vzdělávání**. K dispozici jsem měla ucelenou řadu učebnic Český jazyk pro gymnázia z nakladatelství SPN a učebnic Českého jazyka pro SOŠ také z SPN.

V učebnici pro 1. ročník SOŠ se vyskytlo v souvislosti s výše uvedenými tématy pouze stručné poučení o vztazích mezi slovy (autoři vysvětlují termíny víceznačná slova, metafora, metonymie atd.) Učebnice pro další ročníky z této řady nepřinášejí nic, co by s kognitivní lingvistikou souviselo.

V učebnicích pro gymnázia z SPN, konkrétně v učebnici pro 4. ročník, najdeme zmínku o metafoře v oddíle Jazykové prostředky útvarů uměleckého stylu. Metafora je tu uvedena jako jeden z tropů (obrazných pojmenování). V této učebnici je také na několika málo stranách kapitola o obecné jazykovědě. V jejím rámci se na str. 10 objevuje odstavec nazvaný Jazyk a myšlení, v němž je řečeno pouze to, že podle dnešní lingvistiky nelze jazyk a myšlení ztotožnit, přesto jazyk s myšlením opravdu úzce souvisí.

Český jazyk pro 2. ročník gymnázií z SPN obsahuje mimo jiné jednak kapitolu Druhy pojmenování podle významu a jednak kapitolu Přenášení pojmenování, obraznost. Zvláště první z obou jmenovaných kapitol přináší ve své výkladové části poměrně hlubší seznámení s tím, jaká je podstata přenášeného pojmenování, přičemž se setkáme s dosud neuváděnými

termíny – *výchozí* a *cílové pojmenování*. Ve druhé z těchto kapitol autoři neopomněli zdůraznit, že i obrazná pojmenování mohou být *lexikalizovaná*. Věnují se také motivaci a funkci přenášení pojmenování. Funkce bohužel uvádějí pouze dvě: a, ekonomičnost jazyka b, obraznost. Kognitivní funkce metafory explicitně vyjádřena není ani zde.

Použité učebnice:

ČECHOVÁ, M. a kol.: *Český jazyk pro 1.-4. ročník středních odborných škol (ucelená řada učebnic)*. 1. vyd. Praha: SPN, 2002 – 2003.

KOSTEČKA, J.: *Český jazyk pro 1.-4. ročník gymnázií (ucelená řada učebnic)*. 1. vyd. Praha: SPN, 2000 – 2003.

KRAUSOVÁ, Z., TERŠOVÁ, R.: *Český jazyk 6*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2003. 136 s. ISBN 80-7238-206-3.

KRAUSOVÁ, Z., TERŠOVÁ, R.: *Český jazyk 7*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2004. 136 s. ISBN 80-7238-320-5.

KVÍTKOVÁ, N., HELCLOVÁ, I.: *Český jazyk 8*, 2. díl. 1. vyd. Praha: Prospektrum, 1996. 72 s. ISBN 80-7175-009-3.

MILLEROVÁ, O.: *Český jazyk pro 8. ročník – Mluvnice*. 1. vyd. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. ALBRA, 2000. 128 s. ISBN 80-86287-28-9.

MILLEROVÁ, O.: *Český jazyk pro 9. ročník – Mluvnice*. 1. vyd. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. ALBRA, 2001. 132 s. ISBN 80-86287-39-4.

MILLEROVÁ, O. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník – Procvičujeme, opakujeme*. 1. vyd. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. ALBRA, 2001. 132 s. ISBN 80-86287-41-6.

STYBLÍK, V. a kol.: *Český jazyk pro 8. ročník*. 1. vyd. Praha: SPN, 1998. 192 s. ISBN 80-85937-92-1.

STYBLÍK, V. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník*. 1. vyd. Praha: SPN, 1996. 184 s. ISBN 80-85937-35-2.

ULIČNÝ, O. a kol.: *Český jazyk pro 8. ročník*. 1. vyd. Praha: Jinan, 2000. 158 s.

ULIČNÝ, O. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník*. 1. vyd. Praha: Jinan, 2001. 159 s.

4.2. Počítá Rámcový vzdělávací program pro gymnázia s poznatky kognitivní lingvistiky?

Rámcový vzdělávací program (RVP) je jedním z kurikulárních dokumentů a vymezuje závazné rámce pro vzdělávání v jednotlivých etapách (předškolní, základní a střední vzdělávání). Podle RVP si pak každá škola vytváří svůj Školní vzdělávací program (ŠVP). Podle něhož se vzdělávání ve škole uskutečňuje.

Svou pozornost nyní zaměřím na RVP pro gymnázia (RVP G). Právě od gymnázií, především gymnázií humanitně zaměřených a zaměřených na živé jazyky, bych očekávala, že do svého ŠVP zařadí témata kognitivní lingvistiky a budou se jim věnovat v takové míře, jakou si tento lingvistický obor zaslouží. Navíc se domnívám, že bádání na poli kognitivní lingvistiky jsou natolik zajímavá a vycházejí z našeho dennodenního kontaktu s jazykem a s poznáváním světa prostřednictvím jazyka, že zapracování konkrétních témat této jazykovědné disciplíny je nutné a pro studenty inspirující a obohacující.

Pochopitelně je v kompetenci gymnázia, co do svého ŠVP zahrne. Nicméně při zpracování ŠVP musí vycházet z principů RVP pro gymnázia. Ty jsou následující:

„Principy Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia

- je určen pro tvorbu ŠVP na čtyřletých gymnáziích a vyšším stupni víceletých gymnázií;
- stanovuje základní vzdělávací úroveň pro všechny absolventy gymnázií, kterou musí škola respektovat ve svém školním vzdělávacím programu;
- specifikuje úroveň klíčových kompetencí, jíž by měli žáci na konci vzdělávání na gymnázium dosáhnout;
- vymezuje závazný vzdělávací obsah – očekávané výstupy a učivo;
- zařazuje jako závaznou součást vzdělávání průřezová témata s výrazně formativními funkcemi;
- podporuje komplexní přístup k realizaci vzdělávacího obsahu, včetně možnosti jeho vhodného propojování, a předpokládá volbu různých vzdělávacích postupů, různých metod a forem výuky ve shodě s individuálními potřebami žáků;
- umožňuje modifikaci vzdělávacího obsahu pro vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a žáků mimořádně nadaných. RVP G je otevřený dokument, který bude v určitých časových etapách inovován podle měnících se potřeb společnosti, zkušeností učitelů se ŠVP i podle měnících se potřeb a zájmů žáků.“ (RVP, 2007, s. 6)

Cíli vzdělávání, které RVP stanovuje, se škola při tvorbě svého ŠVP musí řídit. Jak vyplývá z RVP, „Vzděláváním ve čtyřletých gymnáziích a na vyšším stupni víceletých gymnázií se usiluje o naplnění těchto cílů:

- vybavit žáky klíčovými kompetencemi na úrovni, kterou předpokládá RVP G;
 - vybavit žáky širokým vzdělanostním základem na úrovni, kterou popisuje RVP G;
 - připravit žáky k celoživotnímu učení, profesnímu, občanskému i osobnímu uplatnění.“
- (RVP, 2007, s. 8)

Není tedy možné, aby škola některé klíčové kompetence ve svém vzdělávání nenaplňovala, stejně jako nemůže opomenout žádnou vzdělávací oblast RVP vymezenou. Klíčové kompetence tvoří komplex vědomostí, dovedností, schopností, postupů a hodnot, které jsou pro osobní rozvoj jedince důležité a které mu umožní aktivní zapojení do společnosti a uplatnění v životě. Na čtyřletých gymnáziích a na vyšším stupni víceletých gymnázií by si žák měl osvojit

- kompetenci k učení,
- kompetenci k řešení problémů,
- kompetenci komunikativní,
- kompetenci sociální a personální,
- kompetenci občanskou,
- kompetenci k podnikavosti.

Tyto kompetence jsou v RVP pomocí aktivních sloves podrobně popsány. Pro předmět český jazyka a literatura je primární naplňování kompetence komunikativní. Předmět jako takový spadá spolu s cizími jazyky do vzdělávací oblasti Jazyka a jazyková komunikace. 137

Pokud budeme vycházet z charakteristiky vzdělávací oblasti tak, jak ji stanovuje RVP, můžeme směle zařadit témata kognitivní lingvistiky do obsahu vzdělávání. „Význam vzdělávací oblasti spočívá především v rozšiřování vědomého užívání jazyka jako základního nástroje pro rozvíjení abstraktního myšlení a v prohlubování vyjadřovacích a komunikačních schopností a dovedností vytvářejících podklad pro všestranné efektivní vzdělávání. Jazykové vyučování umožňuje žákům poznávat duchovní bohatství národa a jeho tradice. Žáci se postupně učí ovládnout nejen jazyk sám, ale především principy jeho užívání v různých komunikačních situacích (a to v mluvené i písemné podobě). Jazykové a stylizační schopnosti a dovednosti a jim odpovídající komunikační kompetence žáci rozvíjejí pod vedením učitele...“ (RVP, 2007, s. 12).

Jestliže ovšem postupujeme podle stanovených očekávaných výstupů vzdělávací oblasti Jazyka a jazyková komunikace, pole působnosti se nám poněkud zužuje. Zvláště pak při konkretizaci učiva. Zde se setkáváme s tematickým celkem a jeho učivem, který známe již ze základní školy: Slovní zásoba, sémantika a tvoření slov – jednotky slovní zásoby (včetně frazeologických); významové vztahy mezi slovy; rozšiřování slovní zásoby; způsoby tvoření slov. Na gymnáziích se pak nově otevírá širší prostor pro tematický celek Obecné poučení o jazyku a řeči, v němž mimo jiné nacházíme, na rozdíl od učiva na základní škole, téma Myšlení a jazyk. Domnívám se, že právě tato oblast skýtá možnost zapojit do vzdělávání na gymnáziích některé prvky poznání, jež nám přináší kognitivní lingvistika.

I když tvorba ŠVP zůstává v kompetenci škol, z praxe víme, že nepřítelem číslo jedna je čas. Učiva stále zůstává mnoho, přitom požadavky na kvalitu výuky, na naplňování kompetencí a na využití získaných dovedností a vědomostí v praxi se neustále zvyšuje. Jak tedy k tomu všemu přidat ještě témata kognitivní lingvistiky?

Určité východisko spatřuji v dobře promyšleném učebním plánu s disponibilními hodinami. Ty by měly sloužit především pro realizaci průřezových témat a pro posílení časové dotace jednotlivých předmětů, čímž pomáhají vytvořit profilaci školy. Další možnost jejich využití je zavedení nových nebo volitelných předmětů, které svým obsahem navazují na povinné předměty v učebním plánu. A právě zde vidím možnost realizovat výběrové semináře, cvičení nebo projekty, v nichž budou studenti moci hlouběji poznávat oblasti zkoumání kognitivní lingvistiky.

Rámcový učební plán ve své konstrukci mimo jiné vymezuje celkovou minimální časovou dotaci pro jednotlivé vzdělávací oblasti a zároveň doporučuje realizaci volitelných předmětů až ve 3. a ve 4. ročníku čtyřletého gymnázia. V další kapitole se proto pokusím jednak navrhnout několik lekcí z kognitivní lingvistiky pro volitelný předmět, nazvaný pracovně *Jazykový seminář*, a jednak vytvořit návrh projektu *Co je to jazykový obraz světa?*

4.3. Poznatky kognitivní lingvistiky jako součást učiva na gymnáziích

4.3.1. Lekce z kognitivní lingvistiky nejen pro volitelný předmět - Jazykový seminář

Ještě než přikročím k některým námětům pro takový seminář, je nutné uvést předpoklady pro realizaci takové výuky. Vycházím z toho, že výběrové semináře jsou nejčastěji organizovány pro poloviční počet studentů. I já tedy předpokládám, že se lekcí kognitivní lingvistiky účastní cca 15 studentů kvarty nebo kvinty (podle toho, do kterého ročníku je předmět podle učebního plánu začleněn). Nemyslím si, že by bylo nutné naplnit tento seminář v celém školním roce učivem z tematického okruhu Myšlení a jazyk, kam témata kognitivní lingvistiky zařazují. Nicméně předkládám čtyři lekce a několik samostatných metod a úkolů, které by pro naplnění tohoto semináře mohly být přínosné. Navrhované lekce jsou koncipovány do dvouhodinových bloků, neboť volitelné předměty, obzvláště semináře, jsou pro svou obsahovou náročnost a pro svůj cíl důkladně se seznámit s

danou problematikou realizovány v blocích, byť většinou pouze jednou za 14 dní. Ostatní aktivity, které nejsou přímo součástí lekce, lze zařadit kdykoli do výuky, popř. je možné je dále rozpracovat, hodnotit atd.

Také není důležité, aby se všechny níže uvedené metody, formy, úkoly a skupinové práce odehrávaly pouze v Jazykovém semináři. Všechny lze uskutečnit v rámci běžných hodin českého jazyka, dokonce se domnívám, že u většiny z nich není ani nutné, aby je plnili pouze studenti gymnázia. Jistě by si s vypracováním věděli rady i žáci základních škol, i když je pochopitelné, že bychom čas a počet zadaných příkladů museli vzhledem k věku upravit. Nemůžeme také očekávat takovou kvalitu výsledků, jakou předpokládáme u studentů vyšších ročníků gymnázia. Ale pokud jsou řešení úkolů vystavěna na jazykovém citu, kreativitě, jazykových znalostech, zkušenostech a na patřičných myšlenkových operacích, žádné řešení nemůže být zcela chybné. Hlavním cílem tedy není ani tak správnost řešení jako to, jak o jazyce přemýšlet, jak se o něm vyjadřovat, jak pomocí jazyka uchopit svět a myšlenky. A tyto dovednosti můžeme cíleně zdokonalovat už u žáků základních škol.

Následující seznam metod a lekcí proto budu považovat spíše za jakýsi zásobník aktivit, který slouží k rozvíjení komunikačních dovedností a k pochopení toho, jak náš jazyk odráží náš obraz světa.

Jednotlivé lekce jsou rozpracovány do fází E – U – R (evokace, uvědomění si, reflexe) s použitím interních materiálů pro kurzy RWCT – Čtením a psaním ke kritickému myšlení (Steelová, L. J. a kol, 2007). V podstatě se jedná 1. (E) o navození tématu, motivaci – 2. (U) vlastní práci, při níž si uvědomíme význam informací, něco vytváříme a poznáváme – 3. (R) zpětnou vazbu, shrnutí, vyvození závěru, znovuuvědomění si nabytých informací. Uvedený čas u jednotlivých fází je pouze orientační a je jen na vyučujícím, zda navrhovanou lekcí využije celou, či si z ní vezme pouze některé konkrétní aktivity.

Většina aktivit je plánována pro skupiny. Tato organizační forma výuky je vhodná především pro to, aby studenti své názory vhodně formulovali, sdíleli v menší skupině, kde je možná okamžitá reflexe v poměrně „bezpečném“ prostředí, uměli si navzájem naslouchat a dále rozvíjeli své klíčové kompetence k řešení problému, komunikativní, sociální atd.

1. lekce – Téma: Sestavení slovníkového hesla abstraktního pojmu

čas: 2 x 45 minut

pomůcky: kartičky se slovy, papír (sešit), čisté kartičky, Slovník spisovné češtiny

popis lekce: fáze – 1. evokace – aktivita Tajné slovo – 30 minut

2. uvědomění – vytvoření vlastního slovníkového hesla – 20 minut

3. reflexe – konfrontace se slovníkem – 15 minut

– prezentace skupinové práce – 15 minut

4. možnost ilustrace k heslu a zveřejnění výsledků – 10 minut

1. Tajné slovo:

Každý student (možno i ve dvojici) si vylosuje lísteček, na němž je napsané nějaké abstraktní substantivum. Na samostatný papír sepíše alespoň 3 výpovědi nebo informace (indicie), které se slova týkají (věcný i mluvnický význam, užití v textu...) a řekne je ostatním. Ti mají za úkol výchozí slovo odhalit. Kdo tajné slovo odhalí, může pokračovat v aktivitě a čte indicie ke svému tajnému slovu. Pokud se hádanku nedaří rozluštit, musí student své indicie opravit. Znamená to totiž, že informace o slově nebyly zcela správné, nebo vhodné. Po opravě se opět zapojí do hry.

Učitel může studentům ukázat příklad, jak takové indicie tvořit:

- Př. indicií ke *štěstí*:
1. substantivum neutrum, vzor stavení
 2. pocit blaha a spokojenosti
 3. za peníze si ho nekoupíš
 4. podkova, čtyřlístek

Př. zadaných slov: *štěstí, smutek, bída, svoboda, hněv, konflikt, nebezpečí, láska, bolest, nuda, lež, pomluva, přátelství, nevěra, svědomí, urážka...*

2. Tvorba slovníkového hesla

Studenti se snaží sestavit slovníková hesla šesti daných abstraktních pojmů a následně je konfrontují se slovníkem. Tento úkol rozdělíme do následujících kroků.

a, Student si z nabídky vybere 3 výrazy a snaží se je formulovat jako slovníkové heslo. Každé jím takto vytvořené heslo bude na samostatné kartičce. Nabídka: *počasí, rozum, pile, důvěra, kontrola, hloubka.*

b, Shromáždíme kartičky vždy se stejnými hesly. Vznikne tedy maximálně 6 skupin (některé slovo nemuselo být studenty vybráno).

c, Studenty rozdělíme do skupin a v těch spolupracují na ideálním slovníkovém hesle konkrétního slova. Vychází přitom z informací na kartičkách (třídí, srovnávají, hodnotí, znovu formulují...) Společně vytvoří jednu konečnou verzi slovníkového hesla.

3. Reflexe

d, Své vytvořené heslo porovnají s heslem ve slovníku (např. SSČ)

e, Výsledky své práce skupina prezentuje před ostatními.

4. Ilustrace, zveřejnění

Pokud někdo má zájem, může některou kartičku s heslem opatřit ilustrací. Ilustrace je dobrovolná součást lekce, protože ne každý má potřebu se výtvarně vyjadřovat a není cílem naší výuky studenty nutit do výtvarných činností (příklad této výtvarné aktivity uvádím v příloze č. 5). Dále je možné pro srovnání umístit na viditelné místo vedle sebe výsledek práce skupiny a informace obsažené ve slovníku.

2. lekce - Téma: Vlastní tvorba textů podle zadaného tématu – slohové cvičení

čas: 2 x 45 minut

pomůcky: sešit, barevná tužka

popis lekce: fáze –

1. evokace – představení témat -10 minut
2. uvědomění – vlastní psaní – 35 minut
3. reflexe – vzájemná prezentace –15 minut
4. uvědomění – hledání metafor a přirovnání – 10 minut
5. reflexe – prezentace a diskuse nad funkcí metafor – 15 min

1. Témata:

Student má před sebou 5 témat. 5 minut může o svých dojmech z nich hovořit se spolužákem (důležitý je moment sdílení bez hodnocení). Dalších 5 minut si vybírá v tichosti téma, o němž by chtěl psát. Může si poznamenat klíčová slova.

a, *Štěstí bojuje s bolestí.*

b, *Lásku nechytíš v letu.*

c, *Co je dnem a co nocí mého života.*

d, *Proč má lež krátké nohy.*

e, *... a tak šel / běžel / letěl / pádil čas.*

2. Vlastní psaní - koncept

Slohový postup a útvar lze individuálně zvolit, doporučený rozsah je dvě A4 strany. Z formálního hlediska by text neměl obsahovat jazykové chyby, slohové nedostatky a měl by se držet tématu. V každém případě by měl být čitelný.

3. Vzájemná prezentace

Studenti si mohou své práce navzájem číst (ve dvojici, trojici, před třídou...), mezi sebou si je neformálně mohou hodnotit

4. Hledání metafor a přirovnání

Pak si vezmou barevnou tužku a ve svých textech označí pasáže, v nichž užili metaforu nebo přirovnání. Spolužáka mohou využít ke konzultaci.

5. Funkce metafory

Výsledky hledání si opět navzájem sdělí, popř. se navzájem doplní. Ve skupině se pokusí postihnou funkci metafory ve svých textech. (Konceptuální funkci metafory mohou pochopitelně formulovat vlastními slovy). Výsledky svých úvah sdělí ostatním.

3. lekce - Téma: Princip metafory

čas: 2 x 45 minut, 5. fáze pravděpodobně v další hodině

pomůcky: nakopírovaná tabulka, powerpointová prezentace Vlak „Život“ (v příloze disertační práce v tištěné podobě)

- popis lekce: fáze –
1. evokace – prezentace Vlak „Život“ – 15 minut
 2. uvědomění – Metaforický přenos významu – 25 minut
 3. reflexe – principy metafory – 20 minut
 4. uvědomění – vlastní pokusy o tvorbu metaforického textu – 25 min
 5. reflexe – prezentace výsledků práce v další hodině

1. Prezentace Vlak „Život“

Vyučující studentům připraví buď powerpointovou prezentaci Vlak „Život“, nebo jednotlivé obrázky prezentace vytiskne a okopíruje. Po zhlédnutí následuje krátká diskuse o dojmech, které z prezentace studenti mají, co je zaujalo apod... Mělo by se dospět k tomu, že vlak je v tomto případě metafora pro život.

2. Metaforický přenos významu

Každý student dostane nakopírované tabulky se cvičením. Hledá k zadanému principu metaforického přenosu významu vhodný objekt a poté tvoří alespoň dvě výpovědi, ve kterých svůj příklad doloží. Podle vzoru doplní tabulku. Druhá tabulka slouží pro vlastní nápady či další příklady k již uvedeným principům

Úkol:
Podle vzoru doplňte tabulku. Hledejte objekt podle zadaného metaforického principu a tvořte jako doklad vašeho rozhodnutí alespoň dvě výpovědi.

objekt		princip	výpovědi
život	je	vlak	Narodíme se do určitého místa stejně jako nastoupíme s místenkou do vlaku. Potkáváme lidi v životě i ve vlaku.
věta	je	strom	Její slova jsou větve. I věta může být holá, nebo košatá.

		Věta je součástí textu stejně, jako je strom součástí lesa.
	je	cesta
	je	síla
	je	jídlo
	je	boj

Další možnosti:

<i>objekt</i>		<i>princip</i>	<i>výpovědi</i>
	je		
	je		
	je		
	je		
	je		

3. Principy metafor

Studenti utvoří dvojice či trojice a porovnají výsledky své samostatné práce. Posoudí, do jaké míry se jim podařilo úkol splnit a shrnou konkrétní příklady svých metafor podle jednotlivých principů. Výsledky skupina prezentuje. Lze např. vytvořit přehledný plakát.

4. Vlastní pokusy o tvorbu metaforického textu

Studenti si vyberou z průpravného cvičení vhodnou metaforu (nebo si vymyslí novou) a pokusí se napsat souvislý text na toto vybrané téma. Inspirují se např. úvodním textem Vlak „Život“.

5. Prezentace vlastních textů

Prezentace vlastních textů proběhne pravděpodobně v dalších hodinách. Studenti mají možnost doma téma počítačově zpracovat, doplnit ilustracemi apod.

4. lekce - Téma: Symboly

čas: 2x 45 minut

pomůcky: kartičky se symboly, SSČ, nakopírované tabulky do dvojice, sešit (papír)

- popis lekce: fáze -
1. evokace – známé symboly a znaky – 20 minut
 2. uvědomění – symbolika – doplnění tabulky – 20 minut
 3. reflexe – porovnání vyřešených tabulek – 20 minut
 4. výroba plakátů – 20 minut

1. známé symboly a znaky

a, učitel rozmístí po třídě kartičky s následujícími deseti obrázky:

? ☺ @ Σ \geq ♀ 🎵 \$ % ©

b, studenti prochází třídou, obrázky si zaznamenají do svého sešitu a připiší jejich význam, popř. kdy jich užíváme, a zkusí pro ně vymyslet nadřazené slovo (*znak, symbol*)

c, poté hledají slovo *znak* a slovo *symbol* ve slovníku. Jaký je jejich význam? Liší se?

d, Studenti kreslí další symboly, které znají, na tabuli, ostatní přiřazují význam.

- za pomoci této úvodní aktivity si studenti uvědomí, že symboly vznikají na základě konvence. Jejich tvoření souvisí často s metaforizací, kdy se pro abstraktní pojem využije pojmenování konkrétní.

2. symbolika

Učitel rozdává studentům do dvojice následující tabulku se zadáním. Je na nich, aby postihli onen metaforizující princip (sloupec – proč), jinak symbol nebude funkční.

Úkol:

Pokuste se přijít na to, pro které abstraktní pojmy by dané objekty mohly být symboly - co by mohly symbolizovat a proč? Pracujte ve dvojicích.

symbol	čeho?	proč?
oko		
slunce		
palma		
barevný motýl		

kniha		
myš		
svíčka		
hodiny		
lod'		
polštář		
hnědá barva		
žlutá barva		

3. porovnání výsledků

Studenti vytvoří skupiny – ideálně po 3 dvojicích a porovnají své tabulky. Každá skupina pak ostatním sdělí, ve kterých případech se výklad jejich symbolů shodoval, popř. proč ke shodě nedošlo (chybná metaforizace, málo konvenčního úzu, příliš individuality... nejasnost zadání, nechut' pracovat...)

4. výroba plakátů

V původní dvojici se studenti pokusí navrhnout schematické znázornění symbolů z tabulky. Ke kresbě připiší čeho je to symbol.

4.3.2. Samostatné náměty a metody pro výuku

1. Sémantické okruhy

Studenti vypisují výrazy a slovní spojení, které by patřily do níže uvedené sémantického okruhu. Cílem tohoto cvičení je uvědomit si některé mechanismy naší kategorizace světa.

Př. sémantických okruhů: *stáří, práce, umění, vztek, morálka, láska.*

Každý okruh má vlastní papír (arch, plakát), studenti se libovolně pohybují po třídě a své nápady na archy zaznamenají. Na jednom archu se pak objeví pojmy, které do tohoto sémantického okruhu různí studenti zahrnuli. O jednotlivých sémantických okruzích lze pak diskutovat, popř. je upravovat, dále třídit a hierarchizovat podle navržených hledisek

Pozn. jako další krok lze naplánovat identifikaci metaforických vyjádření v jednotlivých sémantických okruzích a pokusit se vysvětlit, na jakém principu bylo metafory využito, v čem studenti shledávají podobnost a proč jí bylo využito.

2. Hledání prototypu

Nejprve se studenti pokusí objasnit význam pojmu prototyp. Poté samostatně vymýšlejí /vymysleť/ prototyp daných kategorií a připraví si pro své tvrzení vysvětlení.

Zadané kategorie: *automobily, domy, květiny, jídlo, barvy, dny v týdnu, měsíce, číslice, osoby*

Ostatní studenti mohou vyjádřit svůj ne/souhlas, popř. mít námitky. Platí ovšem zásada „posledního slova“, které má daný student. Po vyslechnutí námitek může svůj názor změnit, ale nemusí. Studenti však musí respektovat jeho „poslední slovo“ a dále se k tomu nevyjadřovat.

Vzor: prototypem kategorie „ptáci“ je kos, protože má všechny atributy ptáka: snáší vejce, má peří, zobák, létá ...

3. Vennovy diagramy

Jedná se o grafický záznam společných a rozdílných znaků dvou a více jevů. V tomto zadání hned tři pojmů najednou, což je velice obtížné. Studenti hledají průniky – co mají pojmy společné. Není vždy nutné, aby se našel společný průnik všech tří pojmů najednou. Výsledkem by mělo být odhalení principů přenosu metaforických pojmenování. Hned v úvodu lze studentům poradit, aby se zaměřili na konkrétní výpovědi s těmito výrazy a nehledali formální kritéria. Shodné prvky vpisují přímo do diagramu, popř. kolem něj.

A, *bolest, zboží, zbraň*

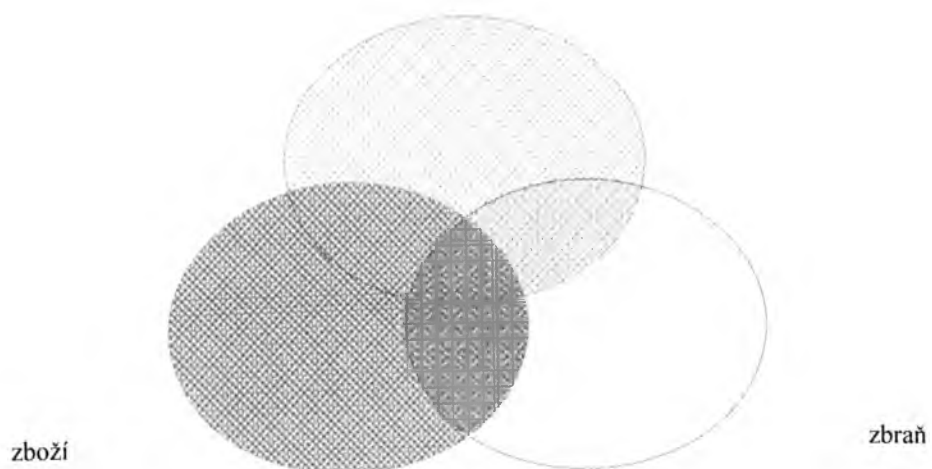
B, *šťěstí, čas, cesta*

Př. průniku - bolest a zboží – od bolesti nám pomohou koupené léky

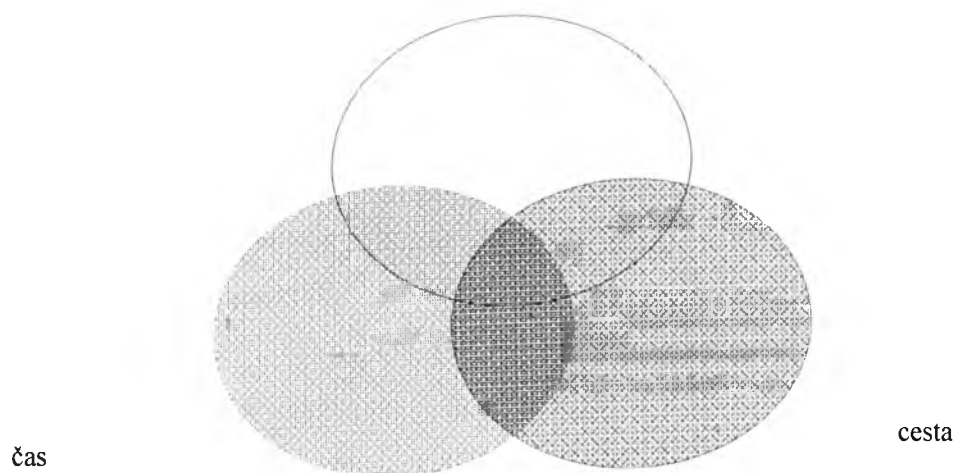
zbraň a zboží – pořídíš je za peníze

bolest a zbraň – nepříjemně útočí

bolest

šťěstí

4. Charakteristika

V krátké charakteristice (rozsah max. 10 řádků A4) se studenti snaží objasnit, co uvedené vlastnosti osob znamenají (co mají společné s užitým metaforickým pojmenováním). Každý

student si vybere z nabídky jednu popisovanou skutečnost. Po dopsání charakteristiky se utvoří skupinky podle toho, které zadání si kdo vybral. Ve skupině se texty přečtou a diskutuje se nad vhodným, či nevhodným objasněním vlastnosti i metafory.

- A, Lukáš je maják.
- B, Věra přiznala zaječí úmysly.
- C, Zdena na svá křivá slova doplatila.
- D, Kamil je motor.
- E, Petra je zvyklá na zacházení v bílých rukavičkách.
- F, Monika je čistá studánka.
- G, Josef je teprve na začátku cesty.

5. Pětilístek

Pětilístek je pětiřádková „básnička“, která po pisateli vyžaduje, aby shrnul informace a názory do výrazů, které vystihují (popisují) námět. Vybírá tak nejpřesnější pojmenování podstaty námětu.

1. řádka je jednoslovné téma, námět (obvykle substantivum)
2. řádka je dvouslovný popis námětu, jeho podstatných vlastností, jak je vidí pisatel (odpověď na otázku, jaký je námět?)
3. řádka je sestavena ze tří slov vyjadřujících dějovou složku námětu – tedy co dělá nebo co se s ním děje.
4. řádka je věta o čtyřech slovech, která se vztahuje k námětu (nebo neslovesné vyjádření)
5. řádka je jednoslovné synonymum, které rekapituluje podstatu námětu. Může to být také metafora, symbol, asociace apod.

schéma:

př. *Včela*
pilná *medonosná*
létá *snáší* *bzučí*
Bodavý *hmyz* *opylující* *květy*
Mája

V rámci naší tematiky z oblasti kognitivní lingvistiky se jeví jako vhodné náměty: *metafora, prototyp, myšlení, jazyk, struktura...* a abstrakta nejrůznějších sémantických oblastí.

6. Myšlenková mapa

Studenti si napíší doprostřed velkého listu papíru slovo. Od něj pak paprskovitě zaznamenávají výrazy, které se k danému slovu vztahují. Ty pak mohou dále rozvíjet a čarami naznačovat souvislosti mezi nimi. Zapisuje se vše, dokud nevyprší čas, nebo se téma nevyčerpá. Myšlenková mapa částečně naznačuje strukturu našeho pojmového systému.

(schéma myšlenkové mapy v příloze disertační práce)

Jako vhodná témata vycházející z tematického okruhu *Myšlení a jazyk* jsou např. nadřazené pojmy: *barvy, pocity, prostory, smysly, vlastnosti*. Dále abstraktní slova: *hudba, vděk, svědomí, síla, slovo, čas, úsměv*. Ale i některá vhodná konkrétní pojmenování: *slza, ruka, hodinky, dveře*.

7. Volné psaní

Tato metoda je jednou z činností, během níž studenti sepisují vše, co vědí, nebo si myslí, že vědí, o daném tématu. Dokonce mohou klást sami sobě otázky, aniž by na ně znali odpověď. Tato metoda dovoluje vytvářet souvislý text bez formálních požadavků na stylistické zásady a jazykovou správnost. Nejde o slohové cvičení, ale o třídění myšlenek, o jejich zaznamenávání pomocí nepřerušovaného psaní. Student musí psát po celou dobu vše, co ho k tématu napadá, ovšem kvůli usouvztažňování myšlenek a jejich formulaci nesmí psát v bodech. Nevrací se k napsanému, neopravuje se. Může využívat pomocné věty (např. *Co bych ještě tak mohl napsat?*), ale musí se vždy k tématu vrátit. Volné psaní nám pomáhá objevovat nové myšlenky, nečekané nápady a souvislosti.

Z didaktického hlediska je vhodné metodu zařazovat v úvodu hodiny, tedy ve fázi evokační, nebo v závěru probíraného tématu, kdy chceme shrnout hlavní informace. Z hlediska našeho tematického okruhu *Myšlení a jazyk* je tato metoda sama o sobě úkolem a předmětem zkoumání. Volné psaní je totiž důležitější v procesu a své realizaci, než abychom hodnotili výsledek. Ať už se zamýšlíme nad kterýmkoli tématem, volné psaní stejně jako myšlenková mapa sleduje tok našich myšlenek, odhaluje strukturu našeho pojmového aparátu.

8. Tvoření metafor (převzato z Fischer, R.: Učíme děti myslet a učit se. 2. vyd. Praha: Portál,

2004. 172 s. ISBN 80-7178-966-6.)

Vymyslete na tyto otázky co nejvíce odpovědí. Žádná odpověď není správná ani nesprávná.

1. Jaké odpovědi na tyto hádanky dokážete najít:

Proč je léto jako most?

Které zvíře je jako gumička?

Která barva je nejrychlejší?

2. Vytvořte sami další metaforické hádanky tak, že spojíte dvě zdánlivě nesouvisející myšlenky.

3. Vytvořte metafory (či analogie) o sobě samém.

Jaké jídlo jste?

Jaký kus nábytku jste?

Jaké zvíře jste?

4. Vymyslete si ještě jiné kategorie a vytvořte další metafory.

5. Vytvořte o sobě další metafory:

Jako co je vaše mysl/váš mozek?

Jako co je váš život?

4.3.3. Projektové vyučování ve vyšších ročnících gymnázia

Podstatou projektové výuky je zcela jiné uspořádání učební látky za pomoci různých metod a aktivit, než je ve většině škol běžné. Přitom se ale nejedná o žádný bezúčelný experiment, nebo pouze o nějaké zpestření výuky. Je to přímá výuková činnost konkrétního obsahu, který vychází ze školního vzdělávacího programu školy. Studenti při projektovém vyučování neprochází tradičním výkladem, neprocvičují na několika úkolech probíranou látkou, neověřují se jejich nabyté vědomosti a dovednosti formou testů či zkoušení. Ale „mají s pomocí vyučujícího řešit určitý úkol komplexního charakteru (projekt), který buď přímo vychází z praktických potřeb, nebo je alespoň s praxí úzce spojený. Předložený úkol musí být pro žáky zajímavý a významný, aby se s jeho řešením identifikovali, aby jej přijali za svůj a jako takový jej se zájmem řešili.“ (Kalous, 2002, s. 299)

Projekt svou povahou vyžaduje upravené časové rozvržení výuky. Zvláště v případě, že se jedná o projekt většího rozsahu, na kterém musí žáci pracovat ve škole i doma, jsou nuceni využívat různé zdroje informací, kombinovat individuální práci s prací ve skupině apod. Samozřejmě lze realizovat i menší projekty v rámci jedné hodiny, eventuálně dvou

vyučovacích hodin, což daný rozvrh hodin neovlivní. Některé projekty spojují současně více předmětů, jiné se odehrávají v rámci jednoho vyučovacího předmětu. Mohou být také tvořeny převážně pro uskutečnění průřezových témat.

Co je ale společné všem projektům je to, že projekt je sám o sobě motivem pro práci žáků, přispívá k individualizaci výuky a umožňuje vnitřní diferenciaci. (Kalous, 2002). Během jeho realizace jsou naplňovány všechny klíčové kompetence a činnost spěje k jasnému cíli a předem danému výstupu. Ten je hodnocen podle závazných kritérií a patřičně prezentován.

Na základě vlastních zkušeností s projektovým vyučováním a na základě kurzu, který jsem na toto téma absolvovala, vytvořím nyní návrh projektu pro vyšší ročníky gymnázia. Ten ve své náplni bude zahrnovat učivo spadající do předmětu český jazyk a literatura a v jednom bodě se uplatní mezipředmětový vztah se vzdělávací oblastí Umění a kultura, konkrétně s výtvarným oborem. Projekt rozpracuji nejen z obsahového hlediska se zaměřením na bádání v oblasti kognitivní lingvistiky, ale splním také formální požadavky na tvorbu projektu – popíši cíle, klíčové kompetence, kritéria hodnocení, časový plán, organizační formy atd...

PROJEKT „CO JE TO JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA?“

Komu je projekt určen: studentům 3. a 4. ročníku gymnázia

Doba trvání: 1 den ve škole + samostatná práce studentů mimo výuku + 2 vyučovací hodiny na prezentaci

Kde se projekt uskuteční: ve třídě, v počítačové učebně, v knihovně, ve studovně, doma ...

Pomůcky: - psací potřeby, poznámkový blok, nakopírovaný výchozí odborný text, archy papíru (podle počtu skupin)

- pomůcky pro výtvarnou činnost – malbu a koláž – tempery, obrázky z časopisů apod., lepidlo, nůžky, čtvrtky nebo archy papíru, fixy
- pro zpracování informací přístup na PC a desky s kroužkovou vazbou
- při samostatné činnosti slovníky, encyklopedie, jazykové příručky
- při hodnocení – namnožené dotazníky sebehodnocení

Cíl:

- Studenti se na teoretické úrovni seznámí s bádáním v oblasti kognitivní lingvistiky, což z hlediska RVP spadá do vzdělávací oblasti Jazyk a jazyková komunikace, do tematického okruhu Myšlení a jazyk v učivu Obecné poučení o jazyku a řeči.

- Vhodnou formou studenti získají nové informace o lingvistických zkoumáních jazykového obrazu světa.
- Vlastní badatelskou činností se student pokusí stanovit jazykový obraz světa jednoho abstraktního pojmu na základě kognitivní analýzy.
- Student pracuje s různými informačními zdroji a učí se jich účelně využívat pro svou práci.
- Z hlediska požadavků na vzdělávání projekt naplní všechny klíčové kompetence, takže se žáci v těchto kompetencích zdokonalí.

Naplnění klíčových kompetencí (podle RVP)

- Kompetence k učení – své učení a pracovní činnosti si student sám plánuje podle zadaného časového harmonogramu; kriticky přistupuje ke zdrojům informací a účelně je zpracovává; volí si strategie učení, které se mu zdají vzhledem k zadanému úkolu nejvýhodnější; vysvětluje a obhajuje průběh a výsledky své práce; získané informace chápe včetně souvislostí a umí je vysvětlit; identifikuje vlastní chybu a snaží se ji napravit; přijímá zpětnou vazbu i kritiku.
- Kompetence k řešení problému – student rozpozná problém, objasní jeho podstatu a rozčlení ho na části; vytváří hypotézy na základě dostupných informací a navrhuje postupné kroky za využití konkrétních efektivních metod; při řešení úkolu postupuje systematicky; zvažuje klady a zápory jednotlivých variant řešení; kriticky interpretuje získané poznatky a formuluje závěry; posoudí, zda jeho řešení dávají smysl a zda splnil úkol.
- Kompetence komunikativní – student využívá různé prostředky komunikace – verbální, neverbální, grafické znázornění informací; formuluje hlavní myšlenky textu s využitím příslušné terminologie; využívá různé komunikační zdroje pro získání informací; vyjadřuje se jasně, srozumitelně a přiměřeně tomu, co a jak chce sdělit; prezentuje vhodně svou práci; informace uspořádá logicky podle souvislostí; naslouchá ostatním, případně jim pokládá doplňující otázky; dodržuje pravidla diskuse.
- Kompetence sociální a personální – student si stanovuje s ohledem na své schopnosti cíle a priority; aktivně spolupracuje při dosahování společných cílů; je zodpovědný za plnění svých úkolů; je tolerantní k ostatním účastníkům projektu a projevuje úctu k jejich práci; přispívá k dobrým mezilidským vztahům a je ochoten v rámci svých možností pomoci; vyhodnocuje práci svou i práci ve skupině.

- Kompetence občanská – informovaně zvažuje vztahy mezi svými zájmy a zájmy skupiny; respektuje různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních; k plnění svých povinností přistupuje zodpovědně a tvořivě.
- Kompetence k podnikavosti – student si novými poznatky rozšiřuje osobní i odborný potenciál; uplatňuje vlastní iniciativu; reálně odhadne své možnosti v daných podmínkách; usiluje o dosažení cílů a průběžně reviduje a kriticky hodnotí dosažené výsledky; motivuje se k dosažení lepších výsledků; pracuje podle návodu, ale přináší i vlastní nápady; při prezentaci výsledků použije různé způsoby sdělení; obhajuje svou práci a požaduje její hodnocení.

Forma práce: studenti pracují samostatně i ve skupinách, některé fáze projektu jsou vedeny frontálně. Studenti si sami určí, které úkoly seminární práce realizují ve škole a které mimo školu (doma, v knihovně)

Vědomostní předpoklady: projekt není vhodné zařazovat bez minimální terminologické přípravy studentů. Ti by měli mít základní povědomí o předmětu studia kognitivní lingvistiky. Pokud tomu tak není, je na vyučujícím, jak doplní odborný text vlastním výkladem tak, aby studenti získali potřebné prvotní informace.

Výstup: Studenti ve skupině jako výsledek své činnosti prezentují před ostatními jedno výtvarné dílo a jednu práci souhrnného charakteru (seminární práce opatřená deskami s kroužkovou vazbou), která bude obsahovat informace získané na základě jejich lingvistického bádání. K této práci lze navíc vytvořit plakát, jež přehlednou formou ve zkrácené verzi bude informovat o výsledcích úkolu (plakát není součástí hodnocení)

Hodnocení: Hodnocení studentů proběhne formou bodového systému na těchto úrovních:

1. sebehodnocení studenta formou dotazníku (max. počet bodů 5)
2. hodnocení obsahu seminární práce po odborné stránce (max. počet bodů 15)
3. hodnocení formálního zpracování seminární práce – formální náležitosti, struktura a přehlednost, jazyková a stylistická správnost, dodržení termínu odevzdání, bibliografická citace (max. počet bodů 10)
4. hodnocení toho, jak se student zapojil do společné práce s odborným textem (max. počet 10 bodů)
5. hodnocení výtvarné práce (max. počet bodů 10)
6. forma prezentace (max. počet bodů 5)

* získané body lze převést na klasifikační stupně, popř. kredity (dle klasifikačního řádu školy).

Realizace projektu:

S využitím interních materiálů pro kurzy RWCT – Čtením a psaním ke kritickému myšlení.

1. **přípravná fáze**
2. **hlavní fáze**
 - a, **brainstorming**
 - b, **práce s odborným textem – metoda I.N.S.E.R.T. a návrat k úvodnímu brainstormingu**
 - c, **rozdělení do skupin**
 - d, **myšlenková mapa**
 - e, **zadání úkolů seminární práce**
 - f, **výtvarné činnosti**
 - g, **práce mimo školu**
3. **prezentace výsledků**
4. **hodnocení**

PŘÍPRAVNÁ FÁZE PROJEKTU

Vyučující musí studenty předem informovat o tom, kdy, kde, jak a proč bude projekt probíhat. Seznámí je s podmínkami práce, nutnými pomůckami, výstupem projektu a hodnocením projektu. Protože projekt vyžaduje změnu v rozvrhu třídy i vyučujícího, je nutné domluvit organizaci dne s vedením školy a s kolegy.

HLAVNÍ FÁZE PROJEKTU – aktivity ve škole a zadání úkolů seminární práce

1. **brainstorming** – společně sepíšeme, co si představujeme pod pojmem „Jazykový obraz světa“. Nápady nehodnotíme, nekomentujeme, pouze shromažďujeme. Později se k nim můžeme vrátit.

2. **práce s odborným textem** – studenti dostanou text, z něhož pomocí metody I.N.S.E.R.T. získají nové informace a porozumí textu. Informace třídí do tabulky. Text je připraven podle statí Ireny Vaňkové (Vaňková, I.: *Obraz světa v mateřském jazyce*. In: Vaňková, I. (ed.): *Obraz světa v jazyce*. Sborník příspěvků z XVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski, FF UK, Praha 2. – 4. 5. 2000. FF UK, Praha, 2001, s. 19 – 28. ISBN 80-7308-005-2. a Vaňková, I. a kol.: *Co na srdci, to na jazyku*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 343 s. ISBN 80-246-0919-3)

popis metody: I.N.S.E.R.T. je zkratka anglického „interactive noting system for effective reading and thinking“. Pomocí systému značek zaznamenávaných na okraji textu studenti aktivně sledují text. Značky jsou: „fajfka“ ✓, plus +, mínus - a otazník ?. „Fajfky“ ✓ se užívá v případě, že to, co je v textu obsaženo, potvrzuje mé dosavadní mínění. Plus užijeme tehdy, je-li pro nás informace nová. Jestliže je informace v textu v rozporu s tím, co jsem si doposud mysleli nebo jsme věděli, uděláme na okraj mínus. Otazník užijeme, nerozumíme-li informaci, nebo bychom se o tom chtěli dovědět něco víc (podle interních materiálů pro kurzy RWCT – Čtením a psaním ke kritickému myšlení).

2.1. text si pečlivě přečtete a používejte značky metody I.N.S.E.R.T.

Jazykový obraz světa

Pojem **jazykový obraz světa** se stal v 80. letech 20. století centrálním pojmem polské kognitivní lingvistiky. Američtí kognitivisté pro něj používají spíše formulaci „konceptualizace světa obsažená v jazyce“ a ruští jazykovědci zase hovoří o „naivním obrazu světa“.

V každém případě se jedná o to, že nám jazyk odhaluje příslušné **kognitivní struktury** (složitě uspořádání pojmů sloužící k poznávání). Zjišťujeme, jak naše společenství danou věc chápe, co jí přisuzuje, jak ji hodnotí. Svět k nám přichází a stává se nám srozumitelným prostřednictvím mateřského jazyka.

Tento pohled na jazyk vychází již z Humboldtovy teorie o jazyce z 19. století. **Humboldt** předpokládá, že v každém přirozeném jazyce je uložen specifický pohled na svět, způsob jeho myšlení a prožívání; že jazyk je obrazem světa, sdíleným v rámci daného jazykového společenství (národa) – a představuje jeho kolektivní zkušenost, jeho ducha.

Každý jazyk se tak stává specifickou **interpretací světa** – často se mluví o brylích mateřského jazyka. Například srovnání indiánského jazyka hopi s jazyky indoevropskými ukázalo na zcela odlišné chápání času. Chceme-li porovnávat různé jazykové obrazy světa, musíme vzít v úvahu jak **rozdílnost** mezi nimi (svědčící o různých sociálních a kulturních podmínkách a zkušenostech daného společenství), tak i to, co je naopak **univerzální**. Obrazy světa jsou totiž podle četných výzkumů vzájemně podobné právě v tom, jak jsou naše hluboké struktury ukotveny do světa.

Pokud tedy jde o jazykový obraz světa, dalo by se říci, že vyrůstá z takových **tělesných a tělesně-prostorových struktur**, jež jsou univerzálně platné. Na tyto struktury se pak nabaluje řada dalších elementů různé povahy, které jsou více či méně specifické a mohou sémantickou strukturu různých jazyků od sebe vzdalovat.

Tato tělesnost souvisí s tím, že jazyk je svou povahou **antropocentrický**. Představuje obraz světa tak, jak se jeví člověku, jak svět člověk využívá. O tom, že je pro jazykové uchopení světa důležitá **tělesná zkušenost** člověka svědčí např. jednotky míry jako *loket, stopa, palec, krok* odvozené z proporcí lidského těla, nebo **lexikalizované metafory** *ucho džbánu, hrdlo lahve, krk houslí*. Taktéž *běží* nejen člověk, ale i čas, *sedí* nejen lidé, ale sedí nám i šaty apod. Další projevy antropocentrismu a metaforizace sledujeme např. ve frazeologismech. Chceme-li někoho povzbudit, řekneme: *nevěš hlavu*. Také chápání času můžeme vyjádřit na základě našeho **umístění v prostoru**: *už je to za mnou, ještě to mám před sebou...*

Smyslem stanovení jazykového obrazu světa je tedy postižení **konceptualizace**. Ta je chápána jako proces strukturace znalostí a vznik různých struktur reprezentace znalostí. **Konceptuální systém** je pak systém mínění a znalostí o světě, který odráží zkušenost člověka.

Podívejme se na konkrétní příklad. Sedmiletá holčička nakreslila obrázek ženské postavy a tu nazvala *Štěstí*. Tato postava má červené šaty a žluté vlasy. Části těla jsou vybarvené oranžově. Pusa je velká, červená a rozesmátá, oči má žena modré. V ruce drží veliký jasně zelený čtyřlístek a na šatech má namalovaného Kašpárka. Takový obrázek výrazně poukazuje na to, jaké způsoby konceptualizace světa má dané společenství, k němuž autorka obrázku náleží. Jak toto společenství vidí, vnímá a chápe realitu.

Kromě typického atributu štěstí – čtyřlístku, je pro nás štěstí barevné, přičemž barvou radosti je červená. Jedna z možných konceptualizací štěstí v češtině je, že jde o živou bytost (*Štěstěna – Fortuna*), která je *krásná*, ale *vrtkavá*. Může se na nás *usmát*, můžeme ji *chytit za pačesy*, nebo nás může *potkat*. Toto vše je uloženo někde hlouběji pod jazykovými strukturami, ale v jazyce se to pak vždy objeví. Zde v metaforách.

2.2. ve dvojici či trojici prodiskutujte informace získané z textu.

2.3. do tabulky doplňte nejpodstatnější informace.

Tabulka

✓	+	-	?

2.4. opět si ve skupině porovnejte zápisy v tabulce. Navzájem si zkuste nejasné pasáže objasnit.

2.5. nevyjasněné otázky pomůže vyřešit učitel.

2.6. návrat k brainstormingu – porovnání výchozích domněnek s novými informacemi z textu

3. rozdělení studentů do skupin

Učitel rozdělí studenty do 4 skupin max. po 5 studentech. Je-li třída více početná, bude dobré, když učitel zadá ještě páté téma a vytvoří se pět skupin.

4. myšlenková mapa

Každá skupina dostane arch papíru a na něj vytvoří myšlenkovou mapu podle tématu. Tématem jsou abstrakta: *radost, život, mládí, láska*. Skupiny se tedy liší výchozím tématem, které zůstane skupině vlastní po celou dobu trvání projektu.

5. zadání úkolů seminární práce

Studenti se sami pokusí formulovat, jaké údaje by se daly k zadanému pojmu shromáždit. Výsledkem by měl být pokus o stanovení jazykového obrazu světa daného pojmu (*radost, život, mládí, láska*). Nápady se zaznamenávají na tabuli a může z nich pak vzejít další úkol. Nicméně závazné úkoly v této kognitivní analýze jsou:

1. objasněte etymologii slova
2. popište morfologické vlastnosti slova

3. objasněte význam slova na základě alespoň dvou výkladových slovníků. Lze také užít internetové encyklopedie
 4. vyhledejte slova příbuzná – odvozeniny, popř. složeniny
 5. vypište synonyma a antonyma
 6. zařaďte význam slova do hierarchické řady slov nadřazených, souřadných a podřazených
 7. vypište frazeologismy, v nichž se slova vyskytují
 8. vymyslete věty, v nichž bude dané slovo pokaždé v jiném pádě
 9. pokuste se o symboliku – najděte nebo vymyslete vhodné symboly k pojmu
 10. pečlivě uvádějte prameny získaných informací – bibliografická citace
- Řešení těchto úkolů bude náplní seminární práce, s jejíž strukturou a hodnocením byli studenti seznámeni v přípravné fázi.

6. výtvarné činnosti

Skupina pracuje na výtvarném ztvárnění svého tématu. Z výtvarných technik použije techniku malby nebo kresby, zaměří se na abstraktní umění. Také může využít metodu koláže. Pokud se skupina domluví na jiné technice, konzultuje svůj nápad s vyučujícím.

Na svém díle pracuje skupina ve škole. Výsledek výtvarné činnosti je součástí hodnocení projektu.

7. práce mimo školu

Studenti jsou i nadále součástí skupiny, ale v rámci mimoškolní činnosti mohou na projektu pracovat samostatně. Záleží na jejich organizaci a domluvě uvnitř skupiny. Protože je zapotřebí pracovat s jazykovými příručkami a slovníky, navštíví studenti pravděpodobně knihovny a studovny. Také záleží na nich, kdo a jak vytvoří shrnující podobu seminární práce.

PREZENTACE VÝSLEDKŮ

V určený den se studenti shromáždí a před celou třídou prezentují výsledky svého projektového bádání. Seznámí ostatní se svým tématem, se seminární prací, výtvarným dílem. Pokusí se formulovat obtíže při plnění úkolů, popř. jejich řešení. Je na členech skupiny, jak svou prezentaci pojmu. Využít mohou také vlastního plakátu, který však není povinnou součástí projektu.

HODNOCENÍ

Hodnocení práce jednotlivce i skupiny je na vyučujícím. Student navíc vyplní sebehodnotící dotazník, který bude reflektovat jeho práci na projektu. Bodové hodnocení (viz výše) je pouze návrh a je dobré se držet při hodnocení tradic školy. Student by měl být včas informován o tom, jak učitel jeho práci ohodnotil.

Dotazník:

Hodnocení projektu „Co je to jazykový obraz světa?“

Jméno:

Datum:

Odpovězte na otázky:

- Co se vám podařilo?
- Co vám dělalo největší problémy?
- Co je pro Vás největším přínosem projektu?
- Jak jste se podílel(a) na práci ve skupině?
- Co byste příště na svém přístupu a práci změnil(a)?
- Kolik bodů si za práci na projektu přisuzujete? (min. 1 bod – max. 5 bodů)

Uvedené lekce, samostatné metody i projekt by měly pomoci začlenit témata kognitivní lingvistiky do výuky českého jazyka (především na gymnáziu v tematické oblasti Myšlení a jazyk) tak, aby se studenti s danou problematikou seznámili nejen po stránce teoretické, ale především aby sami na sobě vyzkoušeli, jak náš jazyk souvisí s naším myšlením.

Závěr

Ve své disertační práci jsem se zaměřila jednak na **postižení jazykového obrazu pojmů štěstí a bolest v českém jazykovém obraze světa, jednak na možnost začlenění témat kognitivní lingvistiky do výuky českého jazyka.**

Nejprve jsem charakterizovala kognitivní lingvistiku v souvislosti s psycholingvistikou, neurolingvistikou i teorií umělé inteligence. V této teoretické části se dotýkám problematiky kognitivního relativismu ve srovnání s kognitivním universalismem, přičemž vycházím především z práce Ireny Vaňkové *Co na srdci, to na jazyku* (Vaňková a kol., 2005). Jako zastánci kognitivního relativismu jsou zde citováni polští badatelé a jejich práce a jako příklad hledání univerzálií popisují výzkum týkající se konceptualizace barev, který provedli např. Američané B. Berlin a P. Kay. Jako významný oponent výsledku tohoto výzkumu vystupuje A. Wierzbicka, která naopak tvrdí, že barva nepatří k univerzálním lidským konceptům.

Ve stručnosti jsem se dále zabývala ruskou větví kognitivní lingvistiky. Větší pozornost jsem však věnovala polské tradici a shrnula vlastnosti jazykového obrazu světa tak, jak je stanovil J. Kajfosz. Jedná se o heterogenost, dynamičnost, výběrovost, axiologičnost, integrálnost, kontextuálnost a transcendentnost. Definic jazykového obrazu světa a pohledů na něj je několik. V jedné definici se zdůrazňuje interpretace skutečnosti, v jiné způsob rozčlenění světa a vidění jednotlivých součástí, v další způsob existence (jevení) světa. Irena Vaňková sama podává následující popis: „K strukturám přirozeného světa lze proniknout prostřednictvím jazyka: mnohé podstatné se nám otevře, prozkoumáme-li jazykový obraz světa. Přirozený svět je totiž se svým jazykovým obrazem velmi těsně spjat. Jazykový obraz světa (zejména v aspektu tzv. naivního vědomí o světě, srov. Apresjan, 1995) - má, stručně řečeno, 1. zkušenostní povahu (odvíjí se od subjektivity, směřující k smyslu), 2. tělesně-prostorový (a antropocentrický) základ a 3. metaforicko-metonymický charakter.“ (Vaňková a kol., 2005, s. 195).

Protože se kognitivní věda zabývá také tím, jak se ukotvenost v tělesné zkušenosti a ukotvenost na základě smyslového vnímání projevuje v jazyce, zařadila jsem do teoretické části své práce podkapitolu s názvem Smyslové vnímání. Ta nastiňuje konceptualizaci smyslů v našem jazykovém obraze světa, která je úzce spjata s konceptualizací tělesnosti, s vnímáním emocí, a dokonce i s intelektuálními aktivitami, jak ve své analýze dokládá I. Vaňková (Vaňková a kol., 2005).

Studiem různých jazyků se ukázalo, že různá uspořádanost světa s sebou může nést různou interpretaci světa. Touto problematikou kategorizace světa a jejích principů se zabývá J. Lakoff ve své knize *Ženy, oheň a nebezpečné věci* (Lakoff, 2006) a také R. Grzegoreykowa, která se studiu kategorií věnovala. Principem, na jehož základě jsou kategorie budovány, je schéma centrum - periférie, přičemž v samotném centru se nachází reprezentativní exemplář. Tento prototyp se svými vlastnostmi je pak východiskem pro posuzování ostatních členů dané kategorie. Takový pohled na povahu kategorií zavádí E. Roschová a na ni pak navazuje i J. Lakoff.

A protože je pro mou práci teorie J. Lakoffa (a také M. Johnsona) stěžejní, věnovala jsem se v disertační práci také základním pojmům sémantiky, se kterými G. Lakoff operuje. Jedná se o termíny idealizovaný kognitivní model (IKM), básová struktura, metonymické modely, metafory, svazkování IKM a radiální struktury. Nesmíme zapomenout ani pojem vtělesnění, který je pro Lakoffův zkušenostní realismus, neboli experientialismus, zásadní.

V návaznosti na Lakoffovu teorii se má pozornost obrátila na metaforu. Všimla jsem si vývoje názorů na metaforu od antické rétoriky až po přístup právě kognitivní lingvistiky a sledovala, jak se metafora stala součástí psychologických bádání (konkrétně kognitivní psychologie, což popisuje V. Chrz ve svých statích). Naznačen je rovněž přístup neobehavioristů a neogestaltistů. Dále jsem metaforu hodnotila z hlediska uměleckého, literárního, kde bývá označována za určitou formu uměleckého obrazu.

Velice důležitá je pro mou práci teorie George Lakoffa a Marka Johnsona, kterou popsali v knize *Metafory, kterými žijeme* (Lakoff, Johnson, 2002). Metafory dělí do několika základních skupin: metafory orientační, ontologické, strukturní a nové (aktuální). Ve své disertační práci jsem se tohoto třídění držela a metafory mnou identifikované jak ve výzkumu, tak korpusu jsem popisovala právě z hlediska tohoto dělení. Současně jsem hodnotila metaforu z hlediska její funkce v odborných a publicistických textech a také to, jak souvisí s kritickými komunikačními situacemi.

Značnou část disertační práce tvoří kapitola o samotném výzkumu, který jsem prováděla v květnu 2007 na víceletém Gymnáziu Naš Alejí v Praze 6 na Petřinách. Shrnuji zde výsledky dotazníkového šetření, jehož cílem bylo vhodně formulovanými otázkami zjistit, v jakých souvislostech studenti o pojmech *štěstí* a *bolest* uvažují, jak se o nich vyjadřují. Jednotlivé odpovědi jsem vyhodnotila a pokusila se stanovit principy přenosu metafory, které se v odpovědích vyskytovaly. Všechny odpovědi a jejich interpretace tak slouží jako materiál pro stanovení jazykového obrazu světa těchto pojmů, pro stanovení jejich prototypů.

Z výzkumu mimo jiné vyplynulo, že konceptuální metafory tvořené staršími studenty jsou nejen četnější, ale také jsou založeny na více principech, jsou dokonalejší a přesnější a svou funkcí, popisovat význam nějaké entity prostřednictvím významu jiné, naplňují lépe. Rozhodující je tedy nejen kreativita a fantazie, ale také úroveň myšlenkových operací, vyjadřovací schopnosti, dovednosti a životní zkušenost.

Další údaje, které je k popisu českého jazykového obrazu potřebné mít, jsem shrnula v kapitole 3. Jako součást této kognitivní analýzy interpretuji množství údajů, především frekvenčních a syntaktických, jež jsem získala o slovech *štěstí/šťastný* a *bolest/bolet* z Českého národního korpusu. Sleduji vždy v jakých tvarech a jak často se dané lemma vyskytuje a v jakých syntaktických funkcích nejčastěji vystupuje. Další frekvenční údaje se týkají lemmat, která stojí na první pozici zleva a na první pozici zprava. Tyto pozice jsem také pozorovala z hlediska tagů, čili gramatických informací o lemmatu na té které pozici. Všechny frekvenční údaje jsem zpracovala do tabulek, jež jsou k práci přiloženy.

Součástí práce s ČNK bylo také vyhledávání metaforických vyjádření. Procházením konkordancí se mi podařilo množství metafor identifikovat a rozřídít. Výsledkem tohoto pozorování bylo zjištění, že tyto příklady nalezené v korpusech se příliš neliší od těch, které se mi podařilo získat z odpovědí v dotaznících. V případě pojmu *štěstí* se jedná o metafory jednak orientační naznačující směr nahoru, pryč, zpátky apod., jednak ontologické, kterých byl zaznamenán nejvyšší počet. Mezi ně patří metafory entit a substancí, hodnoty/cennosti, světla, personifikace, pohybu po dráze, cíle cesty, času, fyzikální veličiny, uměleckého díla. Metafory strukturní a nové jsem nacházela minimálně. V případě pojmu *bolest* se vyskytly metafory orientační spojené nejčastěji se směrem nahoru. Ontologických metafor bylo opět nejvíce a podařilo se mi stanovit tyto skupiny: entity a substance, boj/zbraň, fyzikální veličina, oheň, personifikace, časově ohraničená substance, překážka, entita vnímaná smysly. Strukturní a nové metafory jsem určila pouze ve dvou případech. Ovšem jak v případě pojmu *štěstí*, tak v případě pojmu *bolest* jsem z korpusu shromáždila některá přirovnání, jež bychom za nové metafory mohli také v mnoha případech považovat.

Závěrečná kapitola mapuje současnou školskou praxi v souvislosti s tématy kognitivní lingvistiky. Analýzou učebnic českého jazyka jsem dospěla k názoru, že poměrně značná část obsahu tematického celku *Nauka o významu slov* a jeho zpracování v učebnicích do jisté míry tato témata odráží. Jedná se především o slova mnohoznačná, způsoby tvoření slov pomocí přenosu významu, hierarchizace významů slov - slova nadřazená, podřazená, souřadná. V tom bych spatřovala jakýsi pokus poučit žáky o způsobu strukturace našeho pojmového aparátu a záměrně tuto strukturu zdokonalovat. Mnohá cvičení ale zůstávají na povrchu problému a

nenutí žáky přemýšlet o tom, proč to tak je, jaké jsou souvislosti apod. Některá cvičení se věnují metafoře, ale nikdy nebývá prezentována její konceptuální funkce.

Závěrem své disertační práce popisují několik lekcí z kognitivní lingvistiky, které by bylo vhodné realizovat ve vyšších ročnících gymnázia v rámci tematického celku Obecné poučení o jazyce - Myšlení a jazyk. Kromě těchto lekcí, jejichž úkolem je cíleně se zamýšlet nad procesem konceptualizace, nad principy kategorizace, nad metaforami, symboly a jejich významy, popisují také několik metod, pomocí nichž lze tohoto cíle také dosáhnout. Ucelenou koncepci pak vidím v navrhovaném projektu *Co je to vlastně jazykový obraz světa?*, kde by se studenti seznámili s tímto pojmem kognitivní lingvistiky a pokusili se formou projektového vyučování o kognitivní analýzu jednoho zadaného abstraktního pojmu. Sami by si tak vyzkoušeli badatelskou činnost.

Svou disertační prací jsem chtěla přispět ke stanovení jazykového obrazu pojmu *štěstí* a *bolest* v rámci českého jazykového obrazu světa a zároveň zpracováním konkrétních výukových lekcí a popisem několika metod ukázat, jak lze témata kognitivní lingvistiky realizovat ve výuce mateřského jazyka.

SUMMARY

In my doctoral thesis, I focused on both capturing the linguistic picture of the notions *štěstí* (happiness) and *bolest* (pain) in the Czech linguistic picture of the world, and also on the possibility of incorporating cognitive linguistics topics into Czech language teaching.

First of all, I described the notion of cognitive linguistics in connection with psycholinguistics, neurolinguistics, and the theory of artificial intelligence. In this theoretical part, I touch on the problem of cognitive relativism compared to cognitive universalism, based, in particular, on Irena Vaňková's book *Co na srdci, to na jazyku* (Vaňková et al., 2005). I also briefly dealt with the Russian branch of cognitive linguistics. However, a greater attention was paid to the Polish tradition, and to the summary of linguistic picture features.

There are several definitions of the linguistic picture of the world: an interpretation of reality is pointed out in one, the way of segmenting the world, and viewing individual parts in another, the way of existence (appearing) of the world in the third. Irena Vaňková gives the following description: "It is possible to penetrate the natural world structures by means of language: quite a few essential things will open to us if the linguistic picture of the world is explored because the natural world is very tightly linked with its linguistic picture. The linguistic picture of the world (especially in the aspect of the so-called naive view of the world, see Apresjan, 1995) has, in short, 1. experiential character (leading from subjectivity towards the meaning), 2. body-space (and anthropocentric) foundation, and 3. metaphoric-metonymic character." (Vaňková et al., 2005, p. 195).

The study of various languages showed that the different world orderliness can bring the different interpretation of the world. The issue of the world categorisation and its principles are dealt with by J. Lakoff in the book *Women, Fire, and Dangerous Things* (Lakoff, *Ženy, oheň a nebezpečné věci*, 2006), and also by R. Grzegorzczkova. The essential principle for building categories is the centre – periphery schema; the representative exemplar is found in the very centre. The prototype with its features is the base for assessing the other members of the given category. This view on the nature of categories is introduced by E. Rosch.

Because of the great importance of J. Lakoff's (and also M. Johnson's) theory, I addressed basic notions of semantics that are used by G. Lakoff. The terms are the following: idealised cognitive model (ICM), base structure, metonymic models, metaphors, ICM clustering, and radial structures. There is also the term embodiment, which is essential for Lakoff's experiential realism or experientialism.

In connection with Lakoff's theory, I turned my attention to metaphor. I followed the development of views on metaphor since classical rhetoric to a cognitive linguistics approach, and observed how metaphor became a part of psychological studies (cognitive psychology in particular, which is described by V. Chrz in his works). The neobehaviorist and neogestaltist approach is also mentioned. Furthermore, metaphor was rated from the literal point of view, where it is classified as a certain form of an artistic picture.

In their book *Metaphors We Live By* (Lakoff, Johnson, *Metafora, kterými žijeme*, 2002), G. Lakoff and M. Johnson divide metaphors into several basic groups: orientational, ontological, structural, and new metaphors. I used this classification in my thesis, and described metaphors identified both in the research, and in the corpus from this point of view.

The chapter on the research itself makes a substantial part of my thesis. The research was carried out at the secondary school Gymnázium Nad Alejí in Prague 6-Petřiny in May 2007. The results of a questionnaire whose goal was to find out, by means of well-formulated questions, in which contexts students think of the notions *štěstí* (happiness) and *bolest* (pain), and what they say about them are summed up in the chapter. I tried to define principles of metaphor transfer occurring in the answers. All answers and their interpretation serve as a material for determining the linguistic world picture of the notions.

The research, among others, showed the following: conceptual metaphors created by older students are not only more frequent, but they are also based on more principles, they are more accomplished, and more accurate, and their function – to describe the meaning of an entity by means of the meaning of another – is fulfilled better. Thus, apart from creativity and imagination, the most important factor is the level of intellectual operations, rhetoric abilities, and life experience.

As a part of cognitive analysis of the given notions, a lot of data on the words *štěstí/šťastný* (happiness/happy) and *bolest/bolet* (pain/to hurt) obtained from the Czech National Corpus are interpreted. Another part of the corpus work was to find metaphorical expressions. It turned out that examples from the corpus do not differ much from the students' answers. In the case of the notion *štěstí*, there are orientational metaphors showing the direction up, away, back, etc., and ontological metaphors, which were the most frequent. Among them, there are metaphors of entities and substances, value, light, personification, path movement, goal of journey, time, physical quantity, and work of art. Structural and new metaphors were found scarcely. In the case of the notion *bolest*, there were orientational metaphors, most often connected with the movement up. Ontological metaphors were again the most frequent, in the following groups: entities and substances, fight/weapon, physical

quantity, fire, personification, time-limited substance, obstacle, and entity perceived by the senses. Structural and new metaphors were indicated only in two cases. Nevertheless, both in the case of the notion *štěstí*, and the notion *bolest*, some similes were collated that could be regarded as new metaphors in many cases.

The last chapter describes the present situation in schools in connection with cognitive linguistics topics. The Czech language textbooks analysis showed that comparatively large part of a content of the thematic unit On the Meaning of Word and its adaptation in textbooks reflects the topic to a certain degree. It concerns polysemous words, ways of word formation by means of meaning shift, word meaning hierarchy – hyperonyms, hyponyms, and paratactic words. I would see this as a certain attempt to teach students about the way how the human notion apparatus is structured, and to improve the structure intentionally. Many exercises, however, remain on the surface of the problem; they do not make students think about it, about connections, etc. Some exercises are on metaphor, but its conceptual function is never noted.

At the end of my thesis, I describe several lessons on cognitive linguistics that could be presented in higher classes of secondary school in the thematic unit The General Information on Language – Thought and Language. Apart from these lessons whose objective is the goal-directed reflection on the conceptualization process, categorization principles, metaphors, and symbols and their meanings, I also describe several methods that help to reach the objective. I would see an integrated concept in the proposed project *What exactly is the linguistic picture of the world?* in which students would become acquainted with this cognitive linguistics notion, and would try to make a cognitive analysis of one assigned abstract notion by means of project learning; they would experience the research themselves.

The goal of my thesis was to contribute to determination of the linguistic picture of the world of the notions *štěstí* and *bolest* in the Czech linguistic picture of the world framework, and at the same time, through creating particular lessons and describing several methods to show how cognitive linguistics topics can be implemented in Czech language classes.

SEZNAM ZKRATEK

b. – bolest

ČNK – Český národní korpus

ESČ – *Encyklopedický slovník češtiny*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny. 2002. 604 s.

ISBN 80-7106-484-X

IKM – idealizovaný kognitivní model, pojem George Lakoffa

RVP – Rámcový vzdělávací program

RVP G – Rámcový vzdělávací program pro gymnázia

SPN – Státní pedagogické nakladatelství

SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého* I. a VI. díl. Praha: Academia, 1989.

SSČ – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2. opr. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1998. 646 s. ISBN 80-200-0493-9.

SŠ – střední škola

š. – štěstí

ŠVP – Školní vzdělávací program

TAB – tabulka

ZŠ – základní škola

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. 1 – nevyplněný dotazník

Příloha č. 2 – TAB 1 – štěstí – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

TAB 2 – štěstí – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

TAB 3 – štěstí – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

TAB 4 – štěstí – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zleva

TAB 5 – štěstí – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zprava

TAB 6 – šťastný – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

TAB 7 – šťastný – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

TAB 8 – šťastný – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

TAB 9 – šťastný – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zleva

TAB 10 – šťastný – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zprava

TAB 11 – bolest – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

TAB 12 – bolest – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

TAB 13 – bolest – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

TAB 14 – bolest – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zleva

TAB 15 – bolest – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zprava

TAB 16 – bolet – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

TAB 17 – bolet – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

TAB 18 – bolet – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

TAB 19 – bolet – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zleva

TAB 20 – bolet – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici
zprava

Příloha č. 3 – tištěná podoba powerpointové prezentace Vlák „Život“

Příloha č. 4 – schéma myšlenkové mapy

LITERATURA

- ALTMAN, G. T. M.: *Výstup na babylónskou věž: otázky jazyka, mysli a porozumění*. 1. vyd. Praha, Triáda, 2005. 308 s. ISBN 80-86138-70-4.
- ARISTOTELES: *Poetika*. celkem 8. vyd. Praha: Svoboda, 1996. 226 s. ISBN 80-205-0295-5.
- AUSTIN, J. L.: *Jak udělat něco se slovy*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2000. 172 s. ISBN 80-7007-133-8.
- BEČKA, J. V.: *Slovník synonym a frazeologismu*. 3. vyd. Praha: Novinář, 1982. 463 s.
- BEČKA, J. V.: Metafora ve větě. *Naše řeč*, 1971, 54, č.1, s. 1–14.
- BEDNAŘÍKOVÁ, I.: Pedagogický výzkum: reflexe společenských potřeb a očekávání?. *Pedagogika*, 2005, č. 4. s. 391–394.
- BINAR, L.: Obraz metafory v publicistickém komunikátu. In: Tichý M. (ed.): *Sborník prací filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě*. 3. řada jazykovědná. Slezská univerzita v Opavě, Opava, 2003, s. 78–81. ISBN 80-7248-188-6.
- BLATNÁ, R.: K sémantice slova barva. In: Vaňková, I. (ed.): *Obraz světa v jazyce. Sborník příspěvků z XVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski, FF UK, Praha 2. – 4. 5. 2000*. FF UK, Praha, 2001, s. 29–36. ISBN 80-7308-005-2.
- BYČKOVSKÝ, P., KOTÁSEK, J.: Nová teorie klasifikování kognitivních cílů ve vzdělávání: revize Bloomovy taxonomie. *Pedagogika*, 2004. č. 3. s. 227–242.
- ČERMÁK, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1. *Výrazy slovesné A - P*. 1. vyd. Praha: Academia, 1994. 757 s. ISBN 80-200-0347-9.
- ČERMÁK, F. a kol.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2. *Výrazy slovesné R - Ž*. 1. vyd. Praha: Academia, 1994. 634 s. ISBN 80-200-0428-9.
- ČERMÁK, F., ČERVENÁ V.: *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. 1. vyd. Praha: Academia, 1988. 511 s.
- EHLERS, K.- H.: Vývoj pojmu a metaforiky systému u Jurije N. Tyranova. *Slovo a slovesnost*, 1991, 52, s. 41–50.
- Encyklopedický slovník češtiny*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny. 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.
- FIALKOVÁ, N.: *Kognitivní analýza slova-pojmu arogance. Nepublikovaná rigorózní práce*. Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra českého jazyka a literatury, 2007.
- FILIPEC, J., ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. 1. vyd. Praha: Academia, 1985, 284 s.

FISCHER, R.: *Učíme děti myslet a učit se*. 2. vyd. Praha: Portál, 2004. 172 s.
ISBN 80-7178-966-6.

FRYDRICHOVÁ, M.: Co na srdci, to na jazyku aneb jak naši žáci vnímají obrazný jazyka. *Český jazyk a literatura*, 2001-2002, 52, š. 7-8. s. 169-174.

GRZEGORCZYKOWA, R.: O zkoumání rozdílů v jazykových obrazech světa: Obraz psychicky člověka v prostorových metaforách. In: Vaňková, I. (ed.): *Obraz světa v jazyce. Sborník příspěvků z XVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski, FF UK, Praha 2. – 4. 5. 2000*. FF UK, Praha, 2001, s. 5–18. ISBN 80-7308-005-2.

GRZEGORCZYKOWA, R: Vnímání čichem a jeho označování v polském jazyce. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. FF UK, Praha, 2004, s. 61–73. ISBN 80-7308-072-9.

HLAVSA, Z.: K obraznému vyjadřování v našich novinách. *Naše řeč*, 1964, 47, č. 4, s. 248–249.

HOLASOVÁ, T.: Český jazyk a literatura v pilotní verzi Rámcového programu gymnaziálního vzdělávání. *Český jazyk a literatura*, 2004-2005, 55, č. 1. s. 9–14.

HOFFMANNOVÁ, J.: Metafora v kognitivních procesech a ve vědeckých textech. *Slovo a slovesnost*, 1991, 52, č. 2, s. 144-149.

HRABÁK, J.: *Poetika*. 2. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1977. 361 s.

HRABÁK, J., ŠTĚPÁNEK, V.: *Úvod do teorie literatury*. 1. vyd. Praha: SPN, 1987, 114 s.

CHOMSKY, N.: *Syntaktické struktury*. 1. vyd. Praha: Academia, 1966, Praha. 209 s.

CHOMSKY, N.: *Perspektivy moci*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. 323 s.
ISBN 80-7184-481-8.

CHRZ, V.: Psychologie metafor I: Metafora z hlediska psychologie nevědomí, nebehaviorismu a neogestaltismu. *Československá psychologie*, 1996a, 39, č. 2, s. 103 - 113.

CHRZ, V.: Psychologie metafor II: Metafora z hlediska kognitivní psychologie. *Československá psychologie*, 1996b, 40, č. 3, s. 217-227.

CHRZ, V.: *Metaforická konceptualizace politické problematiky – teze doktorské disertační práce*. Praha: Filosofická fakulta UK, 1998.

CHRZ, V.: *Metafor v politice*. 1. vyd. Praha: Psychologický ústav AV ČR, 1999. s. 169.
ISBN 80-86174 -02-6.

CHRZ, V.: Kognitivní funkce metafor v politice. *Československá psychologie*, 2000, 44, č. 1, s. 11–25.

JANDA, L.: Kognitivní lingvistika. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. FF UK, Praha, 2004, s. 9–58. ISBN 80-7308-072-9.

KALOUS, Z., OBST, O. a kol: *Školní didaktika*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 447 s. ISBN 80-7178-253-X.

Klíčové kompetence v základním vzdělávání. Dotisk 1. vyd.. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007. 74 s. ISBN 978-80-87000-07-6.

KOCEK, J., KOPŘIVOVÁ, M., KUČERA, K. (ed): *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. 1. vyd. Praha: Filosofická fakulta UK – Ústav ČNK, 2000. 159 s. ISBN 80-85899-94-9.

KOCOUREK, R.: Recent Trends in English Term formation. In: *Applications and Implications of Current LSP Research*. M. Brekke et al (eds), Bergen. 1993a, s. 925-931.

KOCOUREK, R.: The status of English Metaphorical Terms. In: *Applications and Implications of Current LSP Research*. M. Brekke et al (eds), Bergen. 1993b. s. 525-531.

KOCOUREK, R.: *Definiční a metaforická otevřenost a extenze*. Předneseno 31. 5. 1993 v KMF. Yearbook of the Circle of Modern Philologists (Prague), 1994, vol. XX. s. 85-101.

KOŘENSKÝ, J.: *Proměny myšlení o řeči*. 1. vyd. Praha: FF UK, 1988. 310 s. ISBN 80-85899-38-8.

KRUPA, V.: *Metaphor in Critical Communicative Situations*. Recueil linguistique de Bratislava 9, Dynamic Tendencies in the Developmet of Language . 1989, s. 34–39.

KRUPA, V.: *Metafora na rozhraní vědeckých disciplin*. 1. vyd. Bratislava: Tatran, 1990, 181 s. ISBN 80-222-0130-8.

KULKA, T.: Jak metafora vytváří své divy. *Filosofický časopis*, 1994, 42, č. 3, s. 403–419.

LAKOFF, G.: *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. 1. vyd. Praha: Triáda, 2006. 656 s. ISBN 80-86138-78-X.

LAKOFF, G., JOHNSON, M.: *Metafory, kterými žijeme*. 1. vyd. Praha: Host, 2002. 282 s. ISBN 80 –7294–07 -6.

LUKEŠ, D.: Poznámka k překladu. In: G. Lakoff: *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. 1. vyd. Praha: Triáda, 2006. s. 583-627. ISBN 80-86138-78-X

MACHOVÁ, S.: Výuka obecných výkladů o jazyce na gymnáziích. *Český jazyk a literatura*, 2000-2001, 21, č.1-2. s. 10–18.

MACHOVÁ, S., ŠVEHLOVÁ, M.: *Sémantika a pragmatika jako lingvistické disciplíny*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. 192 s. ISBN 80-86039-05-6.

MYSLIVEČKOVÁ, R., HUDÁKOVÁ, A., VYSUČEK, P.: Barvy v českém znakovém jazyce. In: Vaňková, I. (ed.): *Obraz světa v jazyce. Sborník příspěvků z XVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski, FF UK, Praha 2. – 4. 5. 2000*. FF UK, Praha, 2001, s. 63 – 78. ISBN 80-7308-005-2.

- NEBESKÁ, I.: *Úvod do psycholingvistiky*. 1. vyd. Jinočany: H+H, 1992. 127 s. ISBN 80-85467-75-5.
- NEBESKÁ, I.: O předpokladech a očekáváníích. *Slovo a slovesnost*, 1999, 60, s. 92-101.
- NEBESKÁ, I.: Univerzália a specifika v kognitivní sémantice. In: Hladká, Z., Karlík, P. (ed.): *Čeština – univerzália a specifika*. Brno: Masarykova univerzita, 1999, s. 77-83. ISBN 80-210-2025-3.
- NEBESKÁ, I.: Některé mentální predikáty. In: Vaňková, I. (ed.): *Obraz světa v jazyce. Sborník příspěvků z XVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski, FF UK, Praha 2. – 4. 5. 2000*. FF UK, Praha, 2001, s. 96-105. ISBN 80-7308-005-2.
- NEBESKÁ, I.: Dva fragmenty obrazu světa českých mluvčích. In: Tichý, M. (ed.): *Sborník prací filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. 3. řada jazykovědná*. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2003, s. 111–118.
- NEBESKÁ, I.: Slova a svět za slovy. In: Šikl, L. a kol. (ed.): *Sborník z konference Kognice 2006*. Praha: Psychologická ústav AV ČR, 2006, s. 124-128. ISBN 80-86174-10-7.
- NEKULA, M.: Metafora a poznání. *Estetika*, 2000, 36, s. 15-25.
- NOVÁK, Z.: *Normy volných párových asociací*. 1. vyd. Praha: Idea servis, 1996. 552 s. ISBN 80-85970-17-1.
- PALA, K., VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*. 3. dopl. vyd. Praha: Lidové noviny, 2000. 479 s. ISBN 80-7106-450-5.
- PAVELKA, J.: *Anatomie metafory*. 1. vyd. Brno: Blok, 1982. 198 s.
- PLACHETKA, J.: *Velká encyklopedie citátů a přísloví*. 1. vydání. Praha: Academia, 1997. 404 s. ISBN 80-200-0602-8.
- POLÁK, M.: Učitel českého jazyka a současná základní škola. *Pedagogika*, 2004, č. 1. s. 89-90.
- PRŮCHA, J.: *Moderní vyučování*. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. 496 s. ISBN 80-7178-170-3.
- PRŮCHA, J.: Pedagogická věda a nové výzvy edukační praxe. *Pedagogika*, 2006, č. 4. s. 307-316.
- PRŮCHA, J.: Rámcové vzdělávací programy: problém vymezení „kompetencí žáků“. *Pedagogika*, 2005, č. 1. s. 26-36.
- Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007. 99 s. ISBN 978-80-87000-11-3.
- REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. Dotisk 1. vyd. Voznice: Leda, 2001. 752 s. ISBN 80-85927-85-3.

- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. 2. opr. a dopl. vyd. Praha: Academia, 1998. 646 s. ISBN 80-200-0493-9.
- Slovník spisovného jazyka českého* I. díl. 2. nezměněné vyd. Praha: Academia, 1989. 608 s.
- Slovník spisovného jazyka českého*. VI díl. 2. nezměněné vyd. Praha: Academia, 1989. 448 s.
- SONTAG, S.: *Nemoc jako metafora. AIDS a jeho metafory*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1997, 171 s. ISBN 80-204-0587-9.
- STACHOVÁ, J.: Metafora podle J. R. Searla a Maxe Blacka. *Slovo a slovesnost*, 1992, 53, s. 283–292.
- STACHOVÁ, J.: *Úloha metafory ve vědeckém poznávání a vyjadřování*. 1. vyd. Praha: Filozofický ústav ČAV, 1990, 151 s. ISBN 80-7007-013-7.
- STEELOVÁ, L. J. a kol.: *Pracovní materiály pro kurzy programu RWCT*. Praha: Kritické myšlení. o.s., 2007. 34 s.
- STRAKOVÁ, J.: Kurikulární reforma z pohledu šetření Kalibro. *Pedagogika*, 2007, č. 1, s. 21-27.
- STRAKOVÁ, V.: K nominační podstatě metafory. *Čs. rusistika*, 1990, 35, č. 4, s. 193-197.
- STRAKOVÁ, V.: Metafora v terminologii. *Časopis pro moderní filologii*, 1992, 74, č. 2, s. 71–76.
- ŠLÉDROVÁ, J.: K sémantice českých rozměrových adjektiv. *Slovo a slovesnost*, 2000, 61, s. 122-136.
- ŠLÉDROVÁ, J.: Kognitivní lingvistika pohledem tří mezinárodních setkání. *Slovo a slovesnost*, 2005, 66, č. 4, s. 317-320.
- ŠMEJKALOVÁ, M.: Co na srdci, to na jazyku jako inspirace pro výuku češtiny. *Český jazyk a literatura*, 2006-2007, 57, č. 1, s. 49-52.
- ŠTĚPÁN, J.: Prožívání jazyka jako motivace při výuce češtiny. *Český jazyk a literatura*, 2007-2008, 58, č. 3, s. 152-154.
- VAŇKOVÁ, I. a kol.: *Co na srdci, to na jazyku*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2005. 343 s. ISBN 80-246-0919-3.
- VAŇKOVÁ, I.: *Nádoba plná řečí*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007, 312 s. ISBN 978-80-246-1122-8.
- VAŇKOVÁ, I.: Kognitivně-kulturní inspirace z Polska. *Slovo a slovesnost*, 1999, 60, s. 214-224.
- VAŇKOVÁ, I.: Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa. *Slovo a slovesnost*, 1999, 60, s. 283-292.

VAŇKOVÁ, I.: Obraz světa v mateřském jazyce. In: Vaňková, I. (ed.): *Obraz světa v jazyce. Sborník příspěvků z XVII. ročníku česko-polské meziuniverzitní konference Univerzita Karlova – Uniwersytet Warszawski, FF UK, Praha 2. – 4. 5. 2000.* FF UK, Praha, 2001, s. 19–28. ISBN 80-7308-005-2.

WASZAKOWA, K.: Žlutá barva v polském a českém jazykovém obrazu světa – hledání prototypového vzoru. In: Saicová Římalová, L. (ed.): *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky.* FF UK, Praha, 2004, s. 75-87. ISBN 80-7308-072-9.

ŽILÁKOVÁ, M.: Jazykový obraz sveta Slovákov v Maďarsku v kontexte bilingvizmu. In.: Patráš, V. (ed.): *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach.* Univerzita Mateja Bela v Banském Bystrici, Banská Bystrica, 2004. s. 397-406. ISBN 80-8055-979-1.

Použité učebnice:

ČECHOVÁ, M. a kol.: *Český jazyk pro 1.-4. ročník středních odborných škol (ucelená řada učebnic).* 1. vyd. Praha: SPN, 2002 – 2003.

KOSTEČKA, J.: *Český jazyk pro 1.-4. ročník gymnázií (ucelená řada učebnic).* 1. vyd. Praha: SPN, 2000 – 2003.

KRAUSOVÁ, Z., TERŠOVÁ, R.: *Český jazyk 6.* 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2003. 136 s. ISBN 80-7238-206-3.

KRAUSOVÁ, Z., TERŠOVÁ, R.: *Český jazyk 7.* 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2004. 136 s. ISBN 80-7238-320-5.

KVÍTKOVÁ, N., HELCLOVÁ, I.: *Český jazyk 8, 2. díl.* 1. vyd. Praha: Prospektrum, 1996. 72 s. ISBN 80-7175-009-3.

MILLEROVÁ, O.: *Český jazyk pro 8. ročník – Mluvnice.* 1. vyd. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. ALBRA, 2000. 128 s. ISBN 80-86287-28-9.

MILLEROVÁ, O.: *Český jazyk pro 9. ročník – Mluvnice.* 1. vyd. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. ALBRA, 2001. 132 s. ISBN 80-86287-39-4.

MILLEROVÁ, O. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník – Procvičujeme, opakujeme.* 1. vyd. Praha: SPL – Práce ve spolupráci s nakl. ALBRA, 2001. 132 s. ISBN 80-86287-41-6.

STYBLÍK, V. a kol.: *Český jazyk pro 8. ročník.* 1. vyd. Praha: SPN, 1998. 192 s. ISBN 80-85937-92-1.

STYBLÍK, V. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník.* 1. vyd. Praha: SPN, 1996. 184 s. ISBN 80-85937-35-2.

ULIČNÝ, O. a kol.: *Český jazyk pro 8. ročník.* 1. vyd. Praha: Jinan, 2000. 158 s.

ULIČNÝ, O. a kol.: *Český jazyk pro 9. ročník.* 1. vyd. Praha: Jinan, 2001. 159 s.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – nevyplněný dotazník (dvě varianty)

Otázky a úkoly pro primu víceletého gymnázia

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova?

a, štěstí –

b, bolest –

2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem

a, štěstí –

b, bolest –

3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají:

a, štěstí –

b, bolest –

4. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který *je šťastný* a kterého něco *bolí*?

a, být šťastný –

b, bolet –

5. Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují?:

a, štěstí/být šťastný –

b, bolest/bolet –

6. Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména:

a, štěstí –

b, bolest –

7. Tvořte vždy alespoň 3 věty s danými slovy - můžete je užívat v různých tvarech (skloňovat):

a, štěstí –

b, bolest –

Otázky a úkoly pro septimu víceletého gymnázia

1. Co se vám vybaví, když si přečtete následující slova?

a, štěstí –

b, bolest –

2. Jak si představujete obraz nebo sochu s názvem

a, štěstí –

b, bolest –

3. Jak byste popsali význam těchto slov? Zkuste vysvětlit, co znamenají:

a, štěstí –

b, bolest –

4. Jak asi vypadá a co dělá člověk, který je šťastný a kterého něco bolí?

a, být šťastný –

b, bolet –

5. Znáte některá ustálená slovní spojení (např. rčení, přirovnání, pořekadla, přísloví), ve kterých se následující slova objevují?:

a, štěstí/být šťastný –

b, bolest/bolet –

6. Pokuste se k daným slovům najít vhodná přídavná jména:

a, štěstí –

b, bolest –

7. Vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci **podmětu**

a, štěstí

b, bolest

8. Vymyslete pro každé slovo 3 věty, ve kterých bude dané slovo ve funkci **předmětu**

a, štěstí

b, bolest

Př

šť
tač
NN
NN
NN
NN
NN
NN
NN
NN
NN

ště
lem
mít
ten
být
pek
vel
kol
a
svů
.
+
hod
s
pro
o
na
k
troc
zkus
tak
víc
jeho
můj
ješt
poci
doko
i
troc
se
za
přát
"
mnoh
já
usmá
on
zkou
jaký
veli
přine
ale
že
lidsk
přiná
obrov
dávka
hleda
po
:
v
tvůj
osobn
tolik
rodin
li
tento
vlast
sport

Příloha č. 2 TAB 1 – štěstí – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

štěstí - morfologické údaje

tag:	##	vždy podst. jméno, neutrum, afirmativ
NNNS4----A----	12317	4. pád sg.
NNNS2----A----	7650	2. pád sg.
NNNS1----A----	6358	1. pád sg.
NNNS7----A----	2178	7. pád sg.
NNNS6----A----	1062	6. pád sg.
NNNS3----A----	700	3. pád sg.
NNNP1----A----	19	1. pád pl.
NNNP2----A----	18	2. pád pl.
NNNP4----A----	12	4. pád pl.

TAB 2 – štěstí – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

štěstí -1	##
lemma:	
mít	782
ten	410
být	385
peklo	322
velký	320
kolo	309
a	245
svůj	244
.	235
,	231
hodně	210
s	195
pro	184
o	171
na	170
k	156
trocha	145
zkusit	125
takový	114
více	113
jeho	109
můj	106
ještě	95
pocit	95
dokonalý	93
i	92
trochu	88
se	87
za	80
přát	77
"	73
mnoho	72
já	66
usmát	62
on	60
zkoušet	60
jaký	56
veliký	51
přinést	51
ale	51
že	49
lidský	48
přinášet	46
obrovský	45
dávka	42
hledat	42
po	40
:	36
v	36
tvůj	36
osobní	29
tolik	28
rodinný	27
li	27
tento	27
vlastně	26
sportovní	26

zářit	26
-	26
slza	26
jediný	25
však	25
také	24
životní	24
jen	22
manželský	21
kousek	20
Máša	20
pozemský	19
samý	19
pokoušet	19
všechno	18
chvíle	18
nosit	18
vlastní	17
střelecký	17
kus	17
skutečný	17
málo	16
opustit	16
chybět	15
opravdový	15
nebo	15
otázka	15
příliš	15
okamžik	15
stát	15
znamenat	14
uvěřitelný	14
podobný	14
jako	13
)	13
žádný	12
člověk	12
pravý	12
ty	12
život	12
potřebný	11
plný	11
plakat	11
domácí	11
cena	11
bez	10
mimořádný	10
věčný	10
malý	10
troška	10
symbol	10
nakonec	9
17.45	9
válečný	9
najít	9
prostě	9

díky	9
budoucí	9
bůh	9
navíc	9
stejný	8
rok	8
vždycky	8
nějaký	8
opravdu	8
jak	8
jenom	8
?	8
tedy	8
přiklonit	8
než	7
září	7
hledání	7
lovecký	7
odvážný	7
vysoký	7
dost	7
popřát	7
místo	7
řetěz	7
nový	7
dosáhnout	7
prostý	7
ohromný	7
moc	7
odvrátit	6
potřebovat	6
ztracený	6
doba	6
potkat	6
smírný	6
třeba	6
tajemství	6
prožívat	6
druhý	6
obyčejný	6
či	6
opouštět	6
fotbalový	6
krátký	6
nedostatek	6
křížovka	6
cítit	6
konečně	6
udělat	6
nad	6
zase	6
jiný	6
asi	5
pršet	5
trvalý	5
týden	5

vůbec	5
naplňovat	5
přinášející	5
17.25	5
nazývat	5
do	5
svět	5
absolutní	5
štěstí	5
rozplakat	5
tenhle	5
podstata	5
porce	5
hodina	5
brečet	5
výslovný	5
pomoci	5
nacházet	5
když	5
čekaný	5
řikat	5
!	5
(5
úplný	5
výjimečný	5
;	5
poznat	5
společný	5
představa	5
docela	5
někdo	5
už	5
zdroj	5
vnitřní	5
zasloužený	5
dát	5
ani	4
chvilka	4
zatracený	4
náramný	4
mezi	4
přítom	4
láska	4
každý	4
rozhodnout	4
překypovat	4
rozhodovat	4
dům	4
čekat	4
kromě	4
zvláštní	4
tentokrát	4
záruka	4
hledající	4
povídka	4
možnost	4
jít	4
opět	4

cesta	4
představovat	4
míra	4
děvenka	4
idylický	4
hra	4
hokejový	4
nalézt	4
obrátit	4
protože	4
rozzářit	4
vždy	4
další	4
pohár	4
strújce	4
materiální	4
konečný	4
u	4
údolí	4
soukromý	4
nalézat	4
iluze	3
zář	3
oko	3
způsob	3
čirý	3
zřejmě	3
působit	3
zkratka	3
jenž	3
den	3
přemíra	3
relativní	3
možný	3
péči	3
bezmezný	3
ne	3
od	3
chovatelský	3
stav	3
vrchol	3
závěr	3
hrozný	3
koncovka	3
prožitek	3
spíše	3
prostor	3
zatím	3
přání	3
Andulino	3
záchvěv	3
pozdě	3
kapku	3
mívat	3
nepřeberný	3
hluboký	3
vytoužený	3
zvonek	3

tady	3
program	3
nenadálý	3
skrovný	3
zrovna	3
strašný	3
tichý	3
určité	3
buď	3
dětský	3
určitý	3
přece	3
definice	3
hmotný	3
záblesk	3
mateřský	3
prchavý	3
pocitovat	3
věc	3
lid	3
snad	3
proměnlivý	3
báječný	3
znovu	3
aby	3
z	3
vlna	3
Lízin	3
pocítit	3
dneska	3

TAB 3 – štěstí – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

štěstí +1	
lemma:	##
,	2839
.	1759
a	642
v	363
být	305
-	234
na	207
(161
se	155
mit	153
?	132
!	118
i	94
"	91

od	10
VIII.45	10
až	10
jít	10
či	10
přinést	10
22.v	9
celý	9
spočívat	9
všechno	9
po	9
můj	9
lze	9
jiný	9

pomyslet	4
nejen	4
hned	4
odvrátit	4
získat	4
mezi	4
vybrat	4
český	4
přežít	4
co	4
čekat	4
Halina	4
uhájit	4
potkat	4

:	84
20.15	75
moci	56
přát	53
jako	52
on	49
při	46
pro	45
z	45
s	44
než	38
do	38
já	36
;	34
bez	30
ten	27
)	27
však	26
nebo	26
strůjce	24
za	21
svůj	20
usmát	19
přijít	19
u	18
	IX.40
jinde	16
jen	15
ani	14
stačit	14
najít	14
	13.V
ty	14
22.15	13
člověk	13
	22.X
stát	12
už	12
ještě	11
	XII.45
18.35	11
že	10
vyváznout	3
naproti	3
zlikvidovat	3
nějaký	3
dokonce	3
jinak	3
Karel	3
tady	3
očekávat	3
lidský	3
první	3
	XII.50
nalézt	3
záda	3
když	3
mileneč	3
obrátit	3
příliš	3
	11
padnout	3
chodit	3
vědět	3
uniknout	3
'	3
foto	3
	1
skoro	3
Američan	3
patřit	3
	11.X
jeden	3
	XI.40
jednotlivec	3
existovat	3
zase	3
sehnat	3

22.00	8
každý	8
dostat	8
tak	8
druhý	8
hledat	8
sám	8
přiklonit	8
koupit	7
19.30	7
	XII.30
domácí	7
podat	7
/	7
otočit	7
k	7
chybět	6
vyhrát	6
15.30	6
jeho	6
vyrazit	6
snad	6
udělat	6
nad	6
o	6
tvůj	6
22.20	5
také	5
potřebovat	5
šťěstí	5
národ	5
málo	5
prý	5
opustit	5
žít	5
zkoušet	5
vidět	5
muset	5
obětovat	5
udržet	5
najednou	5
dát	5

opět	4
Praha	4
dojít	4
znát	4
ČR	4
považovat	4
jak	4
20.00	4
	19.X
trvat	4
kvést	4
	12
duch	4
záviset	4
dítě	4
slyšet	4
úplný	4
poznat	4
	11.V
tento	4
	XI.30
nikdy	4
ale	4
nic	4
hlava	3
velký	3
stejně	3
atd	3
pak	3
zřejmě	3
král	3
přimo	3
10.00	3
likvidovat	3
porazit	3
dělat	3
malý	3
většina	3
doma	3
představovat	3
proměnit	3
přinášet	3

TAB 4 – štěstí – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zleva

štěstí - tag -1

tag	##	
Z-----	1772	interpunkce všeobecně
J^-----	1608	vztažné zájmeno, spojka souřadící
Db-----	1566	příslovce
NNNS2----A----	1429	podst. jm., neutrum, 2. pád sg., afirmativ
AANS4----1A----	1365	příd. jm., neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
PDNS4-----	1170	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.
RR--4-----	1052	předložka, 4. pád
VpYS---XR-AA---I	987	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
AANS1----1A----	935	příd. jm., neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
RV--7-----	886	předložka volaklizovaná, 7. pád
VB-S---3P-AA---I	863	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
Vf-----A---I	754	infinitiv, afirmativ, imperfektum
Dg-----1A----	719	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
VB-S---1P-AA---I	666	sloveso, 1. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
RR--6-----	629	předložka, 6. pád
VpMP---XR-AA---I	561	sloveso, přičestí min., maskul. anim., libovol. os., pl., afirmativ, aktivum, imperfekt.
VpNS---XR-AA---I	547	sloveso, přičestí min., neutrum, libovol. os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
AANS2----1A----	516	příd. jm., neutrum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
NNFS1----A----	503	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS6----A----	493	podst. jm., femininum, 6. pád. sg., afirmativ
Vf-----A---P	455	infinitiv, afirmativ, perfektum
VpNS---XR-AA---P	409	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
VB-P---1P-AA---I	390	sloveso, 1. os. pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNNS1----A----	382	podst. jm., neutrum, 1. pád sg., afirmativ
VpQW---XR-AA---I	379	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., imperf.
RV--3-----	379	předložka volkalizovaná, 3. pád
Dg-----2A----	355	příslovce, 2. stupeň, afirmativ
NNFS7----A----	334	podst. jm., femininum, 7. pád sg., afirmativ
NNIS1----A----	304	podst. jm., maskul. inanimatum, 1. pád sg., afirmativ
NNIS4----A----	296	podst. jm., maskul. inanimatum, 4. pád sg., afirmativ
VB-S---3P-AA---P	271	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, perfektum
PDNS1-----	259	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
P8NS4-----1-	255	zájmeno přívl. "svůj", neutrum, 4. pád sg., varianta - stylový příznak rovnocenný
Dg-----2A---1-	248	příslovce, 2. stupeň, afirmativ, varianta - stylový příznak rovnocenný
VB-P---3P-AA---I	228	sloveso, 3. os. pl., prez., afirm., aktiv., imperf.
AANS7----1A----	223	pří. jm., neutrum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
NNFS4----A----	219	podst. jm., femininum, 4. pád. sg., afirmativ
TT-----	205	částice
AANS6----1A----	202	pří. jm., neutrum, 6. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
P7-X4-----	183	zájmeno reflexivní, libovolné číslo, 4. pád
J-----	181	spojka podřadící
AANS4----2A----	179	pří. jm., neutrum, 4. pád sg., 2. stupeň, afirmativ
PP-P3--1-----	150	zájmeno osobní, 3. pád pl., 1. os.
VpYS---XR-AA---P	139	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
Ca-4-----	129	číslovka neurčitá, 4. pád
RR--7-----	129	předložka, 7. pád
NNNS6----A----	128	podst. jm., maskul. animatum, 6. pád sg., afirmativ
AANS3----1A----	127	pří. jm., neutrum, 3. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
NNMS1----A----	117	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád sg., afirmativ
NNIS6----A----	110	podst. jm., maskulinum inanimatum, 6. pád sg., afirmativ
VB-P---2P-AA---I	107	sloveso, 2. os. pl., prez., afirm., aktiv., imperf.
NNFS2----A----	100	podst. jm., femininum, 2. pád sg., afirmativ
VpYS---XR-NA---I	98	sloveso, přič. min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum, imperfektum
NNFP1----A----	86	podst. jm., femininum, 1. pád pl., afirmativ
RV--6-----	86	předložka vokalizovaná, 6. pád
VpQW---XR-AA---P	82	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirmativ, aktiv., perf.
NNIS2----A----	80	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád sg., afirmativ
VpNS---XR-NA---I	78	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., negace, aktivum, imperfektum
X@-----	74	neznámý slovní tvar
P8ZS2-----	73	zájmeno přívl. "svůj", ne femin., 2. pád sg.
VpMP---XR-NA---I	72	sloveso, přič. min., maskul. animat., libovolná os., pl., negace, aktivum, imperfekt.
VB-S---3P-NA---I	69	sloveso, 3. os. pl., prez., negace, aktivum, imperfektum
NNIP1----A----	68	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád pl., afirmativ
NNIS7----A----	64	podst. jm., maskulinum inanimatum, 7. pád sg., afirmativ
C-----	63	číslo psané číslicemi
NNIP4----A----	59	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád pl., afirmativ
VpTP---XR-AA---I	59	sl., přič. min., maskul. inanim., libov. os., pl., afirm., aktiv., imperfekt.
PDZS2-----	58	zájmeno neurčité, ne femininum, 2. pád. sg.
RR--3-----	56	předložka, 3. pád
PH-S3--1-----	54	krátké tvary osobních zájmen, 3. pád sg., 1. osoba
PSXXXP3-----	52	zájmeno přívlastňovací, libovol. rod, číslo, pád, přívl. rod, 3. os. pl.
PSXXXZS3-----	49	zájmeno přívlastňovací, libovol. rod, číslo, pád, přívl., ne fem., 3. os. sg.

NNNS4----A----	48	podst. jm., maskul. animatum, 4. pád sg., afirmativ
PHZS3-3-----	43	krátké tvary osobních zájmen, 3. pád sg., 3. osoba
NNMP1----A----	41	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád pl., afirmativ
Ca-X-----	41	číslovka neurčitá, libovolný pád
RR-2-----	40	předložka, 2. pád
PPXP3-3-----	40	zájmeno osobní, libovolný rod, 3. pád pl., 3. os.
P8ZS3-----	39	zájmeno přivlastňovací "svůj", ne femin., 3. pád sg.
NNFP4----A----	39	podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ
NNFS3----A----	37	podst. jm., femininum, 3. pád. sg., afirmativ
Ca-1-----	37	číslovka neurčitá, 1. pád
AANS1---2A----	35	pří. jm., neutrum, 1. pád sg., 2. stupeň, afirmativ
NNFP2----A----	30	podst. jm., femininum, 2. pád. pl., afirmativ
NNFP6----A----	30	podst. jm., femininum, 6. pád. pl., afirmativ
AANS1---3A----	30	pří. jm., neutrum, 1. pád sg., 3. stupeň, afirmativ

TAB 5 – štěstí – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zprava

štěstí - tag +1

tag:	##	
Z-----	16264	interpunkce všeobecně
J^-----	2387	vztažné zájmeno, spojka souřadící
RR-6-----	1805	předložka, 6. pád
VB-S---3P-AA---I	793	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
RR-4-----	752	předložka, 4. pád
Db-----	615	příslovce
C-----	577	číslo psané číslicemi
P7-X4-----	453	reflexivní zájmeno ve 4. pádě
RR-2-----	389	předložka, 2. pád
J-----	318	spojka podřadící
VpYS---XR-AA---P	295	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
VpYS---XR-AA---I	250	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpNS---XR-AA---I	222	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpNS---XR-AA---P	215	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
RV-6-----	166	vokalizovaná předložka, 6. pád
Vf-----A---P	158	infinitiv, afirmativ, perfektum
Vf-----A---I	156	infinitiv, afirmativ, imperfektum
RR-7-----	150	předložka, 7. pád
VB-P---1P-AA---I	143	sloveso, 1. os. pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNMS1----A----	134	podst. jm., maskul. animatum, 1. pád sg., afirmativ
VB-S---3P-NA---I	132	sloveso, 3. os. sg., prez., negace, aktivum, imperfektum
VpMP---XR-AA---P	131	sloveso, přičestí min., maskul. anim., libovol. os., pl., afirmativ, aktivum, perfektum
NNFS1----A----	131	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
VpNS---XR-NA---I	127	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., negace, aktivum, imperfektum
Dq-----1A----	111	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
VpMP---XR-AA---I	109	sloveso, přič. min., maskul. anim., libovolná os., pl., afirmativ, aktivum, imperfektum
VB-S---3P-AA---P	109	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, perfektum
VpQW---XR-AA---I	103	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., imperf.
TT-----	98	částice
VpYS---XR-NA---I	98	sloveso, přič. min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum, imperfektum
VpQW---XR-AA---P	96	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negace., aktiv., perf.
VpMP---XR-NA---I	87	sloveso, přič. min., maskul. animat., libovolná os., pl., negace, aktivum, imperfektum
NNIS1----A----	82	podst. jm., maskul. inanimatum, 1. pád sg., afirmativ
P7-X3-----	78	reflexivní zájmeno ve 3. pádě, libovolný rod
VB-P---3P-AA---I	69	sloveso, 3. os. pl., prez., afirmativ, aktivum, imperf.
NNMS2----A----	69	podst. jm., maskulinum animatum, 2. pád. sg., afirmativ
NNFS2----A----	67	podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ
VpQW---XR-NA---I	66	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negace., aktiv., imperf.
VB-S---1P-AA---I	63	sloveso, 1. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperf.
PHZS3-3-----	58	krátké tvary osobních zájmen, nikoli femininum, 3. pád sg., 3. osoba
RR-3-----	57	předložka, 3. pád
AAFS1----1A----	52	příd. jm., femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
VpYS---XR-NA---P	45	sloveso, přič. min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum, perfektum
X@-----	43	neznámý slovní tvar
VpNS---XR-NA---P	43	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., negace, aktivum, perfektum
VpTP---XR-AA---P	43	sloveso, přič. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv., imperf.
AAMS1----1A----	43	příd. jm., maskul. animat., 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
VB-P---3P-NA---I	42	sloveso, 3. os. pl., prez., negace, aktivum, imperfektum
Vc-----I	41	kondicionál slovesa "být", imperfektum
VB-P---3P-AA--1I	40	sloveso, 3. os. pl., prez., afirm., aktiv., varianta - stylový příznak rovnocenný, imperf.
VB-S---3P-NA---P	35	sloveso, 3. os. sg., prez., negace, aktivum, perfektum
VpTP---XR-AA---I	35	sloveso, přič. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv., imperf.
PP-P3-1-----	34	zájmeno osobní, 3. pád. pl., 1. os.
VpYS---XR-AA--1P	34	slov., přič. min., maskul., libo. os., sg., afirm., aktiv., var.-styl. přízn. rovnoc., perf.
NNNS1----A----	34	podst. jm., neutrum, 1. pád sg., afirmativ
NNMP1----A----	31	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád pl., afirmativ
VpQW---XR-NA---P	30	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negace., aktiv., perf.

TAB 6 – šťastný – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

šťastný - morfologické údaje

tag:	##	vždy přídavné jméno
AAMS1----1A----	4467	maskulinum animatum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS1----1A----	2975	femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS1----1A----	2259	maskulinum inanimatum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS1----1N----	1572	femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAIS4----1A----	1277	maskulinum inanimatum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS4----1A----	1082	femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AANS1----1A----	972	neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS1----1N----	957	maskulinum inanimatum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAMP1----1A----	956	maskulinum animatum, 1. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFS4----1N----	889	femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFS7----1N----	835	femininum, 7. pád sg., 1. stupeň, negace
AANS1----1N----	827	neutrum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAMS1----1N----	743	maskulinum animatum, 1. pád sg., 1. stupeň, negace
AAIS4----1N----	659	maskulinum inanimatum, 4. pád sg., 1. stupeň, negace
AAIS7----1A----	632	maskulinum inanimatum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AANS4----1N----	527	neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, negace
AANS4----1A----	515	neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAMP1----1N----	508	maskulinum animatum, 1. pád pl., 1. stupeň, negace
AAFS2----1N----	480	femininum, 2. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFS7----1A----	436	femininum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
ACMP-----A----	422	jmenný tvar, maskulinum animatum, pl., afirmativ
ACYS-----A----	414	jmenný tvar, maskulinum, sg., afirmativ
AAMP2----1A----	357	maskulinum animatum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAMP1----2A----	355	maskulinum animatum, 1. pád pl., 2. stupeň, afirmativ
AAMS2----1A----	317	maskulinum animatum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFP2----1A----	314	femininum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFS6----1N----	292	femininum, 6. pád sg., 1. stupeň, negace
AANP2----1A----	275	neutrum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAIS2----1A----	267	maskulinum inanimatum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS2----1A----	256	femininum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS7----1N----	249	maskulinum inanimatum, 7. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFP1----1A----	249	femininum, 1. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFP2----1N----	221	femininum, 2. pád pl., 1. stupeň, negace
AAIP1----1A----	219	maskulinum inanimatum, 1. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAIP2----1A----	216	maskulinum inanimatum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFP4----1A----	192	femininum, 4. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAMS7----1A----	180	maskulinum animatum, 7. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS6----1N----	179	maskulinum inanimatum, 6. pád sg., 1. stupeň, negace
AAFS6----1A----	178	femininum, 6. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
AANS2----1A----	171	neutrum, 2. pád sg., 1. stupeň, afirmativ

TAB 7 – šťastný – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

šťastný -1	##
lemma:	
být	2246
.	1132
ten	504
a	504
losování	395
,	375
za	269
velmi	201
tak	198
"	182
s	128
v	121
na	106
o	103
on	99
jeho	92
se	87
mít	86
z	84

zrovna	30
onen	29
Peter	29
dva	28
smírně	28
strašně	28
stejně	27
do	26
právě	26
jeden	26
než	25
hrozně	24
ještě	24
18.55	24
mnohem	23
sázející	23
úplně	23
)	23
různý	23

Jaroslav	15
sazka	15
shoda	15
život	15
říkat	15
Pavel	15
zřejmě	14
den	14
spolu	14
příběh	14
ani	13
doba	13
Věra	13
činit	13
tenhle	13
podle	13
19.X	13
Martina	13
Petra	13

ale	81
!	80
po	76
k	76
přiliš	75
-	75
málo	74
svůj	71
můj	69
velice	65
jako	65
:	64
tento	62
já	59
dost	59
i	57
celý	53
cítit	51
moc	47
nepřiliš	46
opravdu	45
19.V	45
že	44
člověk	44
jen	42
(39
18.57	38
učinit	38
řici	37
pro	36
přát	36
poněkud	34
19.53	34
také	32
všechno	31
21.30	31
tady	31
jak	31
svět	9
hluboce	9
naprosto	9
při	9
prostě	9
tolik	9
tedy	9
Boris	9
jaký	8
prohlásit	8
klub	8
zároveň	8
teď	8
sehrát	8
obyčejně	8
dodat	8
daleko	8
23.00	8
vždy	8
jenom	8
?	8
připadat	8
někdo	8
nic	8
žena	7

takový	21
Jan	21
pan	21
však	21
nějaký	21
Miloš	21
František	20
ty	20
prožívat	20
nebo	20
19.VIII	20
Jiří	20
skutečně	20
docela	20
udělat	20
od	19
který	19
bývat	19
dokonale	19
tvůj	19
hodně	18
spíše	18
několik	18
díky	18
zase	18
vztah	18
vlastně	17
poměrně	17
Karel	17
přijít	17
manželství	17
trochu	16
rok	16
chvíle	16
další	16
pak	15
budit	15
minuta	6
zdánlivě	6
proto	6
sám	6
20.50	6
deset	6
konečně	6
Jirka	6
objevit	6
nad	6
obraz	6
18.45	6
tvrdit	6
celkem	6
neskonale	6
pouze	5
22.20	5
především	5
Bohuslav	5
sít	5
krajně	5
album	5
záruka	5
desítka	5
21.25	5

nikdy	13
mimořádně	12
první	12
když	12
stát	12
snad	12
18.59	12
souhra	12
oba	12
asi	11
David	11
rozhodnout	11
zcela	11
pod	11
uvést	11
tam	11
Petr	11
mnoho	11
vidět	11
Milan	11
či	11
nakonec	10
jenž	10
popřát	10
tři	10
druhý	10
žít	10
buď	10
případ	10
přece	10
jakýsi	10
šťastně	10
více	10
způsob	9
mezi	9
uvěřitelně	9
přesto	9
zatraceně	4
velký	4
okolnost	4
22.50	4
názor	4
kolem	4
společnost	4
věčně	4
relativně	4
pořad	4
vypadat	4
stávat	4
často	4
co	4
způsobit	4
řada	4
kromě	4
Antonín	4
řešení	4
li	4
film	4
jistě	4
21.24	4
možnost	4
až	4

Zdeněk	7
poznámenat	7
vůbec	7
jméno	7
skončit	7
dostat	7
Dana	7
kvůli	7
20.00	7
výslovně	7
moci	7
navíc	7
svítit	7
znamenat	6
22.25	6
Vladislav	6
oběť	6
pravděpodobně	6
jediný	6
bejt	6
prožít	6
konec	6
zdat	6
ne	6
21.20	6
dělat	6
Tomáš	6
21.28	6
21.31	6
upřímně	6
Ladislav	6
přání	6
stále	6
23.50	4
obzvláště	4
vést	4
zjevně	4
Vladimír	4
0	4
myslit	4
proč	4
znovu	4
doslova	4
patřit	4
pohled	4
už	4
likér	4
sedět	4
Miroslav	4
tisíc	4
hlava	3
autor	3
téměř	3
poslanec	3
branka	3
14.15	3
způsobený	3
vedení	3
klasický	3
Veronika	3
nicméně	3
přítom	3
přiznat	3

21.35	5
cíl	5
opět	5
cesta	5
výsledek	5
série	5
Marie	5
připomínat	5
prý	5
vysloveně	5
země	5
zatímco	5
osud	5
slovo	5
Donaldův	5
19.VII	5
vyhrát	5
určitě	5
přinejmenším	5
chlap	5
'	5
zvlášť	5
dvojnásob	5
skoro	5
Andrej	5
utkáni	5
začít	5
holka	5
zůstat	5
někdy	5
dát	5
jiný	5
nyní	5
podmínka	3
představovat	3
trápit	3
doopravdy	3
otec	3
nejprve	3
Beckettův	3
nanejvýš	3
vylosovat	3
tělo	3
práce	3
19.00	3
komentovat	3
matka	3
zabít	3
zvláště	3
ó	3
20.55	3
domácí	3
žáda	3
vysvětlovat	3
důsledek	3
měsíc	3
některý	3
politicky	3
23.V	3
Jana	3
23.20	3
23.25	3
vskutku	3

21.42	4
většina	4
zemřít	4
dojít	4
Václav	4
před	4
Ilona	4
vyjít	4
noha	4
místo	4
sice	4
čas	4
ukázat	4
Franta	4
dokonce	4
Pan	4
podstata	4
vstřelit	4
plný	4
duše	4
výběr	4
hra	4
bytost	4
dvojnásobně	4
19.20	4
20.43	4
vysvětlit	4
kdy	4
poslat	4
Martin	4
právo	4
23.45	4
dítě	4

zápas	3
nápad	3
obrázek	3
každý	3
český	3
mnohdy	3
použit	3
Jaroslava	3
bláznivě	3
rodina	3
situace	3
Robert	3
tentokrát	3
následek	3
totiž	3
nikoliv	3
Radek	3
nastat	3
najít	3
koktat	3
21.26	3
malý	3
jistý	3
21.50	3
dlouhý	3
oč	3
vyložené	3
pochybné	3

ulice	3
věc	3
hlavně	3
osobně	3
příklad	3
nějak	3
bratr	3
tý	3
výjimečně	3
společně	3
nijak	3
/	3
Rudolf	3
naděje	3
událost	3
zda	3
los	3
týž	3
kolega	3
slza	3
aby	3
včera	3
u	3
18.40	3
trvale	3

TAB 8 – šťastný – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

šťastný +1	
lemma:	##
,	2256
.	1615
deset	699
den	648
a	606
náhoda	402
	10 252
být	214
člověk	186
?	160
konec	159
z	123
!	118
cesta	117
láska	108
manželství	107
ruka	103
život	96
-	90
řešení	89
v	85
"	83
jako	65
chvíle	61
událost	59
rodina	57
hvězda	55
gól	54
budoucnost	53
)	52
shoda	51
než	48
žena	46
rok	46
se	46

porážka	27
rozhodnutí	27
návrat	25
pád	24
matka	24
zápas	23
tah	23
princ	22
zítřek	22
vítězství	22
;	21
branka	20
na	20
volba	20
nebo	19
vítěz	18
rodič	17
utkáni	17
formulace	16
považovat	16
jak	16
jen	16
domov	15
pár	15
výraz	15
dívka	15
či	15
případ	15
náhodou	15
host	14
země	14
muž	14
Luke	14
prohra	14
planeta	13

kombinace	10
souhra	10
vánoce	10
střela	9
lovec	9
tvor	9
trefa	9
konstelace	9
zásah	9
za	9
však	9
mladý	9
při	9
výrok	9
věk	9
výhra	9
výherkyně	8
Jim	8
tvář	8
po	8
setkání	8
večer	8
plavba	8
čas	8
mileneč	8
zranění	8
starý	8
smrt	8
nálezce	8
moment	7
řizení	7
Arábie	7
vlastní	7
kluk	7
vstup	7

způsob	44
nový	43
(42
i	41
nápad	39
období	39
číslo	38
:	38
úsměv	37
dětství	35
doba	35
střelec	35
okamžik	35
okolnost	34
ten	34
výherce	33
osud	33
dítě	31
s	31
otec	30
majitel	30
krok	29
brankář	6
tým	6
století	6
sám	6
hrdina	6
stát	6
chyba	6
řidič	6
pohled	6
obrat	6
obličej	6
mláďa	6
remíza	6
trenér	6
název	6
vývoj	5
shledání	5
chvilka	5
já	5
postavení	5
město	5
pak	5
mezi	5
vdova	5
celý	5
skupina	5
král	5
každý	5
start	5
třináctka	5
do	5
úděl	5
rozuzlení	5
stav	5
sedmička	5
prohlášení	5
hudba	5
chlapec	5
soužití	5
dobrý	5
počin	5
slovo	5
klient	5
životní	5
maminka	5
dětský	5
princezna	5
děvče	5
velikonoce	5
věc	5
pátek	5
kolega	5
kauza	4
bez	4
poloha	4
Bosna	4

myšlenka	13
pro	13
národ	13
povaha	12
novomanžel	12
situace	12
znamení	12
začátek	12
záležitost	12
ani	11
rodinný	11
až	11
závěr	11
spojení	11
kůň	11
smích	11
příhoda	11
oko	10
on	10
novina	10
hodina	10
domácí	10
pes	4
vynálezce	4
údobí	4
omyl	4
povzdech	4
kouč	4
český	4
účastník	4
vyjádření	4
mužstvo	4
epizoda	4
od	4
Marie	4
věta	4
tři	4
máma	4
kvůli	4
duše	4
historický	4
výběr	4
dopis	4
lidský	4
incident	4
první	4
hráč	4
označit	4
důsledek	4
bývalý	4
varianta	4
soused	4
karta	4
	12
přece	4
devět	4
let	4
'	4
/	4
vyváznutí	4
představa	4
umělec	4
los	4
obyvatel	4
o	4
minulost	4
pacient	4
už	4
sparta	4
nedorozumění	4
srážka	4
ale	4
stvoření	4
loňský	4
střídání	3
ovšem	3
noc	3
asi	3

teč	7
výjimka	7
bytost	7
nehoda	7
chláp	7
dvojice	7
gólman	7
vztah	7
oběť	6
pan	6
americký	6
část	6
vzpomínka	6
společnost	6
vykročení	6
příběh	6
mladík	6
manžel	6
výsledek	6
místo	6
pocit	6
mít	6
havárie	3
obránce	3
držitel	3
pokus	3
zpráva	3
dno	3
pokládat	3
dodnes	3
generace	3
válečný	3
podoba	3
svět	3
student	3
ne	3
region	3
právě	3
zahájení	3
uvést	3
kilometr	3
malý	3
sňatek	3
sen	3
stáří	3
dostat	3
vlastnost	3
sestra	3
tatínek	3
řící	3
třetí	3
pán	3
postup	3
občan	3
maják	3
zakončení	3
mládenec	3
bývat	3
forma	3
nevěsta	3
typ	3
manipulace	3
sezóna	3
útěk	3
krajan	3
zákazník	3
složení	3
moci	3
vystoupení	3
měsíc	3
vnuknutí	3
symbióza	3
kompetence	3
pani	3
židovský	3
když	3
celek	3
dědic	3

vůz	4
barva	4
že	4
snaha	3
vyrovnání	3
soupeř	3
vize	3
průběh	3
příklad	3
bratr	3
fotbalista	3
	2
volební	3
směr	3
společný	3
hlas	3
svazek	3
v	3
slza	3
k	3
nad	3
někde	3
tvůrčí	3
figura	3
učinit	3
tvrdit	3
smrtelník	3
architektonický	3
idea	3
vyrovnávací	3
více	3
oba	3

jedině	3
také	3
poslední	3

spekulace	3
léto	3
osoba	3

TAB 9 – šťastný – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zleva

šťastný - tag -1

tag:	##	
Z:-----	4579	interpunkce všeobecně
Db-----	3339	příslovce
RR-4-----	1701	předložka, 4. pád
J^-----	1617	vztažné zájmeno, spojka souřadící
Dg-----1A----	1522	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
VB-S---1P-AA---I	1428	sloveso, 1.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNMS1----A----	1400	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád sg., afirmativ
VB-S---3P-AA---I	1187	sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpYS---XR-AA---P	841	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
RR-6-----	740	předložka, 6. pád
VpYS---XR-AA---I	704	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfekt.
C=-----	610	číslo psané číslicemi
NNFS1----A----	490	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
J,-----	484	spojka podřadící
PDNS1-----	465	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
Vf-----A---I	418	infinitiv, afirmativ, imperfektum
VpQW---XR-AA---I	397	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirmat., aktiv., imperf.
RR-2-----	381	předložka, 2. pád
RV-7-----	378	předložka voklaizovaná, 7. pád
VB-P---3P-AA---I	359	sloveso, 3. os.pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
TT-----	333	částice
VB-S---3P-NA---I	319	sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, negace, imperfektum
VB-P---1P-AA---I	317	sloveso, 1.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpMP---XR-AA---I	311	sloveso, přičestí.min., maskul. anim., libovol. os., pl., afirmat., aktiv., imperfekt.
VpQW---XR-AA---P	289	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirmat., aktiv., perf.
P7-X4-----	287	zájmeno reflexivní, libovolný rod, 4. pád
NNMS2----A----	284	podst. jm., maskulinum animatum, 2. pád sg., afirmativ
RR-3-----	263	předložka, 3. pád
NNFS4----A----	228	podst. jm., femininum, 4. pád. sg., afirmativ
NNIS1----A----	219	podst. jm., maskul. inanimatum, 1. pád sg., afirmativ
Dg-----2A----	217	příslovce, 2. stupeň, afirmativ
NNFS2----A----	217	podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ
VpNS---XR-AA---I	212	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfekt.
NNIS6----A----	199	podst. jm., maskul. inanimatum, 6. pád sg., afirmativ
NNNS1----A----	195	podst. jm., neutrum, 1. pád sg., afirmativ
NNFS6----A----	184	podst. jm., femininum, 6. pád. sg., afirmativ
RR-7-----	180	předložka, 7. pád
NNFS7----A----	176	podst. jm., femininum, 7. pád. sg., afirmativ
NNIS4----A----	172	podst. jm., maskul. inanimatum, 4. pád sg., afirmativ
Dg-----1N----	152	příslovce, 1. stupeň, negace

NNIS2---A----	146	podst. jm., maskul. inanimatum, 2. pád sg., afirmativ
VpMP---XR-AA---P	143	sloveso, přičestí min., maskul. anim., libovol. os., pl., afirmat., aktiv., perfekt.
PDZS2-----	141	zájmeno neurčité, ne femininum, 2. pád. sg.
PDMP1-----	137	zájmeno neurčité, maskulinum animatum, 1. pád. pl.
Vf-----A---P	136	infinitiv, afirmativ, perfektum
VpNS---XR-NA---I	133	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., negace, aktivum, imperfekt.
NNNS6---A----	118	podst. jm., neutrum, 6. pád sg., afirmativ
RV-6-----	116	předložka vokalizovaná, 6. pád
NNIS7---A----	111	podst. jm., maskul. inanimatum, 7. pád sg., afirmativ
RV-3-----	109	předložka vokalizovaná, 3. pád
VpYS---XR-NA---I	105	sloveso, přič. min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum, imperfektum
PSXXXZS3-----	104	zájmeno přivlastňovací, libovol. rod, číslo, pád, přivl., ne fem., 3. os. sg.
NNNS2---A----	91	podst. jm., neutrum, 2. pád sg., afirmativ
VpNS---XR-AA---P	88	sloveso, přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
PDFS1-----	87	zájmeno ukazovací, femininum. 1. pád sg.
X@-----	84	neznámý slovní tvar
PDYS1-----	82	zájmeno ukazovací, maskulinum, 1. pád sg.
NNMS4---A----	80	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád sg., afirmativ
VpQW---XR-NA---I	78	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negace., aktiv., imperf.
VB-S---3P-AA---P	77	sloveso, 3.os.pl., přez., afirmativ, aktivum, perfektum
VB-P---2P-AA---I	77	sloveso, 2. os.pl., přez., afirm., aktiv., imperf.
VpYS---XR-AA---1P	75	slov., přič. min., mask., libo. os., sg., afirm., aktiv., var.-styl. přízn. rovnoc., perf.
VB-S---1F-AA---I	75	sloveso, 1.os.sg., futurum., afirmativ, aktivum, imperfektum
PDXP2-----	75	zájmeno ukazovací, libovolný rod, 2. pád pl.
NNNS4---A----	74	podst. jm., neutrum, 4. pád sg., afirmativ
Vc-S---1-----I	70	kondicionál slovesa "být", 1. os. sg. imperfektum
P7-X3-----	70	zájmeno reflexivní, 3. pád, libovolné číslo
PDZS7-----	70	zájmeno ukazovací, ne femininum, 7. pád sg.
AAFS1---1A----	65	příd. jm., femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
NNMS7---A----	65	podst. jm., maskulinum animatum, 7. pád sg., afirmativ
PDXP3-----	64	zájmeno ukazovací, libovolný rod, 3. pád pl.
NNFP2---A----	62	podst. jm., femininum, 2. pád. pl., afirmativ
NNMP1---A----	62	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád pl., afirmativ
VB-S---3F-AA---I	60	sloveso, 3.os.sg., futurum., afirmativ, aktivum, imperfektum
RV-2-----	60	předložka vokalizovan, 2. pád
VpTP---XR-AA---I	59	slov., přič. min., mask. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv., imperf.
Vc-----I	55	kondicionál slovesa "být", imperfektum
PSXXXXP3-----	54	zájmeno přivlastňovací, libovol. rod, číslo, pád, přivl., ne fem., 3. os. pl.
NNMP2---A----	53	podst. jm., maskulinum animatum, 2. pád pl., afirmativ
NNMS3---A---1-	52	podst. jm., maskulinum animatum, 3. pád sg., afirmativ, var.-styl. přízn. rovnoc.
VB-P---3P-NA---I	49	sloveso, 3.os.sg., přez., negace, aktivum, imperfektum
PDIS4-----	48	zájmeno ukazovací, maskulinum inanimatum, 4. pád sg.
PP-P4-1-----	48	zájmeno osobní, 4. pád pl., 1. os.
NNNP2---A----	47	podst. jm., neutrum, 2. pád pl., afirmativ
NNFS3---A----	45	podst. jm., femininum, 3. pád. sg., afirmativ
PDFS4-----	44	zájmeno ukazovací, femininum. 4. pád sg.
NNFP1---A----	43	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
PDFS2-----	43	zájmeno ukazovací, femininum. 2. pád sg.
NNMP4---A----	43	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád pl., afirmativ
NNIP4---A----	41	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád pl., afirmativ
NNIP2---A----	41	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád pl., afirmativ
AAIS1---1A----	40	příd. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
NNIP1---A----	40	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád pl., afirmativ
NNFP6---A----	39	podst. jm., femininum, 6. pád. sg., afirmativ
NNNS7---A----	39	podst. jm., neutrum, 7. pád sg., afirmativ
RV-4-----	38	předložka vokalizovaná, 4. pád
PLMP1-----	37	zájmeno neurčité "všechn", "sám", maskul. animatum, 1. pád pl.
Dg-----3A----	37	příslovce, 3. stupeň, afirmativ
PDFP4-----	37	zájmeno ukazovací, femininum. 4. pád spl.
PDFP1-----	34	zájmeno ukazovací, femininum. 1. pád spl.
Dg-----2A---1-	34	příslovce, 2. stupeň, afirmativ, var.-styl. přízn. rovnoc.
NNFP4---A----	33	podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ
AAFS4---1A----	33	příd. jm., femininum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
NNNS3---A----	32	podst. jm., neutrum, 3. pád sg., afirmativ
PDNS4-----	32	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.
VB-P---1F-AA---I	32	sloveso, 1.os.sg., futurum., afirmativ, aktivum, imperfektum
Ca-4-----	31	číslovka neurčitá, 4. pád
PP-P3-1-----	30	zájmeno osobní, 3. pád pl., 1. os.
VpQW---XR-AA---1P	30	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., varianta - stylový příznak rovnocenný, perfektum

TAB 10 – šťastný – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zprava

šťastný - tag +1

tag:	##
------	----

Z-----	10643	interpunkce všeobecně
NNFS1----A----	2061	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
NNMS1----A----	1704	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS4----A----	1685	podst. jm., femininum, 4. pád. sg., afirmativ
J^-----	1587	vztažné zájmeno, spojka souřadící
NNIS4----A----	1562	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. sg., afirmativ
NNIS1----A----	1539	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS7----A----	1230	podst. jm., femininum, 7. pád. sg., afirmativ
NNIS7----A----	787	podst. jm., maskulinum inanimatum, 7. pád. sg., afirmativ
NNNS1----A----	687	podst. jm., neutrum, 1. pád. sg., afirmativ
NNFS2----A----	568	podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ
NNNS4----A----	530	podst. jm., neutrum, 4. pád. sg., afirmativ
NNFS6----A----	415	podst. jm., femininum, 6. pád. sg., afirmativ
RR-2-----	384	předložka, 2. pád
NNFP2----A----	381	podst. jm., femininum, 2. pád. pl., afirmativ
NNMP1----A----	349	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád. pl., afirmativ
NNIS2----A----	281	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. sg., afirmativ
NNFS3----A----	259	podst. jm., femininum, 3. pád. sg., afirmativ
C-----	256	číslo psané číslicemi
VB-S---3P-AA---I	249	sloveso, 3. os. sg., přez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNFP4----A----	235	podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ
NNMS2----A----	230	podst. jm., maskulinum animatum, 2. pád. sg., afirmativ
NNIP1----A----	215	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. pl., afirmativ
NNFP1----A----	213	podst. jm., femininum, 1. pád. pl., afirmativ
NNIS6----A----	212	podst. jm., maskulinum inanimatum, 6. pád. sg., afirmativ
Cn-S4-----	210	číslovka základní >= 5, 4. pád. sg.
NNNS7----A----	210	podst. jm., neutrum, 7. pád. sg., afirmativ
NNMP2----A----	207	podst. jm., maskulinum animatum, 2. pád. pl., afirmativ
Db-----	204	příslovce
J-----	199	spojka podřadící
NNNS2----A----	196	podst. jm., neutrum, 2. pád. sg., afirmativ
NNNS6----A----	194	podst. jm., neutrum, 6. pád. sg., afirmativ
RR-6-----	188	předložka, 6. pád
NNIP4----A----	179	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. pl., afirmativ
Cn-S1-----	166	číslovka základní >= 5, 1. pád. sg.
NNMS7----A----	162	podst. jm., maskulinum animatum, 7. pád. sg., afirmativ
NNIP2----A----	153	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. pl., afirmativ
RR-4-----	139	předložka, 4. pád
NNIS3----A----	131	podst. jm., maskulinum inanimatum, 3. pád. sg., afirmativ
NNMS4----A----	128	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád. sg., afirmativ
AAIS4---1A----	127	příd. jm., maskulinum inanimatum, 3. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
X@-----	122	neznámý slovní tvar
VpYS---XR-AA---I	119	sloveso, přič. min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfekt.
P7-X4-----	116	zájmeno reflexivní, 4. pád, libovolné číslo
AAFS1---1A----	110	příd. jm., femininum, 1. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
NNMP3----A----	108	podst. jm., maskulinum animatum, 3. pád. pl., afirmativ
Vf-----A---I	99	infinitiv, afirmativ, imperfektum
RV-2-----	99	předložka vokalizovaná, 2. pád
NNMP4----A----	95	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád. pl., afirmativ
VpYS---XR-AA---P	95	sloveso, přič. min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfekt.
AAMS1---1A----	82	příd. jm., maskulinum animatum, 1. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS1---1A----	77	příd. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
NNNS3----A----	75	podst. jm., neutrum, 3. pád. sg., afirmativ
NNMS3----A----	75	podst. jm., maskulinum animatum, 3. pád. sg., afirmativ
RR-7-----	74	předložka, 7. pád
VB-P---3P-AA---I	71	sloveso, 3. os. pl., přez., afirmativ, aktivum, imperf.
NNIS6----A---1-	67	podst. jm., maskul. inanim., 6. pád. sg., afirm., var.-styl. přízn. rovnocen.
NNNP2----A----	62	podst. jm., neutrum, 2. pád. pl., afirmativ
NNMP1----A---1-	60	podst. jm., maskul. Anim., 1. pád. pl., afirm., var. - styl. přízn. rovnocen.
AAFS2---1A----	58	příd. jm., femininum, 2. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS4---1A----	54	příd. jm., femininum, 4. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
NNIP6----A----	52	podst. jm., maskulinum inanimatum, 6. pád. pl., afirmativ
VpMP---XR-AA---I	52	sloveso, přič. min., maskul. animat., libovolná os., pl., afirm., aktivum, imp.
NNFP6----A----	52	podst. jm., femininum, 6. pád. pl., afirmativ
AAMP1---1A----	51	příd. jm., maskulinum animatum, 1. pád. pl., 1. stupeň, afirmativ
TT-----	51	částice
AAFS6---1A----	46	příd. jm., femininum, 6. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
NNNP1----A----	46	podst. jm., neutrum, 1. pád. pl., afirmativ
NNIP7----A----	45	podst. jm., maskulinum inanimatum, 7. pád. pl., afirmativ
NNMP7----A----	45	podst. jm., maskulinum animatum, 7. pád. pl., afirmativ
VpQW---XR-AA---I	44	sl. přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negace., aktiv., imperf.
Dg-----1A----	44	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
NNFP3----A----	42	podst. jm., femininum, 3. pád. pl., afirmativ
AAIS2---1A----	40	příd. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
NNIP3----A----	37	podst. jm., maskulinum inanimatum, 3. pád. sg., afirmativ
AANS4---1A----	36	příd. jm., neutrum, 4. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
NNNP4----A----	36	podst. jm., neutrum, 4. pád. pl., afirmativ
PDNS4-----	35	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád. sg.

VB-S--1P-AA--I	34	sloveso, 1. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, iperf.
AANS1----1A----	33	příd. jm., neutrum, 1. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
AAFS7----1A----	32	příd. jm., femininum, 7. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
VB-S--3P-NA--I	32	sloveso, 3. os. sg., prez., negace, aktivum, imperfektum

TAB 11 – bolest – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

bolest - morfologické údaje

tag:	##	vždy podst. jméno, femininum, afirmativ
NNFS4----A----	2419	4. pád. sg.
NNFS1----A----	2280	1. pád. sg.
NNFS2----A----	2067	2. pád. sg.
NNFP1----A----	1597	1. pád. pl.
NNFP4----A----	1452	4. pád. pl.
NNFS7----A----	1249	7. pád. sg.
NNFP7----A----	1101	7. pád. pl.
NNFP2----A----	636	2. pád. pl.
NNFS6----A----	567	6. pád. sg.
NNFP3----A----	552	3. pád. pl.
NNFP6----A----	538	6. pád. pl.
NNFS3----A----	461	3. pád. sg.
NNFP7----A--6-	1	7. pád. pl., hovorový tvar

TAB 12 – bolest – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

bolest -1

lemma:	##
,	528
a	436
.	366
s	235
na	163
být	151
proti	144
velký	135
ten	119
v	119
porodni	101
jeho	91
svůj	89
se	82
i	72
silný	68
cítit	61
prudký	61
chronický	58
trpět	58
působit	57
bez	54
že	54
mít	53
žádný	52
pro	51
při	49
-	49
z	49
"	44
tento	44
krutý	42
on	42
k	41
snesitelný	40
palčivý	39
(38

jen	29
můj	29
terapie	28
vlastní	27
:	27
ani	26
nebo	26
fyzický	25
pocitovat	25
bodavý	25
lidský	24
trpící	23
svalový	23
či	23
zmírnění	23
tvůj	23
práh	22
trápit	22
hluboký	22
plný	22
tišit	21
tupý	21
hrozný	20
smírný	20
příčina	20
za	20
menstruační	19
zbavit	18
malý	18
jako	18
pocítit	18
mnoho	17
tichý	17
zmírnit	16
každý	16
řezavý	16
strašlivý	16

revmatický	13
který	13
způsobovat	13
před	13
přes	13
tišení	13
lehký	13
vnitřní	13
cizí	12
stejný	12
častý	12
sykat	12
výkřik	12
typ	12
když	12
;	12
vyvolávat	12
tlakový	11
po	11
objeovat	11
vykřiknout	11
osobní	11
známý	11
nádorový	11
řvát	11
akutni	11
potlačení	10
také	10
zkřivený	10
tenhle	10
záchvat	10
nějaký	10
utišení	10
tišící	10
moci	10
kolik	9
projevovat	9

ostrý	37
o	37
ale	36
kvůli	35
všechno	34
pocit	33
léčba	33
strašný	33
vnímání	32
než	31
takový	31
úporný	31
od	31
způsobit	30
revmatický	9
aby	9
překonat	9
veliký	9
vnímat	9
bolest	8
jaký	8
projevit	8
špatný	8
mezi	8
den	8
provázet	8
překonání	8
ukrutný	8
píchavý	8
prožívat	8
sužovat	8
pálivý	8
první	8
pronikavý	8
přetrvávající	8
!	8
zdroj	8
různý	8
hlava	7
tenzní	7
neuropatický	7
tlumící	7
šílený	7
až	7
potlačovat	7
neuralgický	7
nový	7
tlumení	7
přijít	7
další	7
tedy	7
nad	7
svíravý	6
odstraňovat	6
do	6
hodně	6
ozvat	6
ucítit	6
slabý	6
člověk	6
ty	6
obrovský	6
málo	6

tady	16
snášet	16
křečovitý	15
já	15
náhlý	15
příjemný	15
starý	15
nejen	14
křičet	14
těžký	14
tlumit	14
tolik	14
)	14
trvalý	13
cena	6
slza	6
už	6
téma	6
pouze	5
představitelný	5
zub	5
oko	5
vyvolat	5
kromě	5
zbytečný	5
odškodňování	5
rok	5
přemáhat	5
občasný	5
prožitek	5
děsný	5
ještě	5
potlačit	5
však	5
příšerný	5
bývat	5
výslovný	5
*	5
protože	5
anginózní	5
prožitý	5
něčí	5
stálý	5
mírnit	5
klidový	5
kloubní	5
?	5
kontrola	5
stín	5
duševní	5
naplnit	4
vyमizení	4
způsobený	4
pak	4
zmiřňování	4
trochu	4
týden	4
pokud	4
věčný	4
přiměřený	4
co	4
citový	4
dokud	4

jenž	9
mírný	9
břišní	9
výrazný	9
intenzita	9
výraz	9
překonávat	9
intenzivní	9
jedinec	9
určitý	9
tělesný	9
skutečný	9
mučivý	9
objevit	9
onkologický	4
většina	4
spíše	4
tak	4
míra	4
záchvěv	4
dlouhodobý	4
například	4
zařvat	4
škubavý	4
vznik	4
syčet	4
utlumení	4
utišit	4
životní	4
ó	4
příznak	4
zmírňující	4
některý	4
vysvětlitelný	4
začínat	4
případ	4
somatický	4
ústup	4
vyléčitelný	4
hlavní	4
překonávání	4
lože	4
snižovat	4
viscerální	4
pulzující	4
utišovat	4
poznat	4
neboť	4
snížit	4
zůstat	4
obličej	4
omdlít	4
sužovaný	4
projev	4
Máša	4
více	4
jedinců	3
výt	3
především	3
onen	3
letitý	3
jedině	3
narůstající	3

syknout	6
mívat	6
vůči	6
značný	6
trhavý	3
přepadnout	3
ztlumit	3
pocitovaný	3
šílet	3
zmírňovat	3
vleklý	3
Tieň	3
charakteristický	3
nápor	3
hranice	3
tvář	3
dávný	3
počáteční	3
ustavičný	3
ne	3
takže	3
slzet	3
opravdový	3
přivodit	3
ranní	3
brána	3
dostat	3
očekávaný	3
cesta	3
společenský	3
utišitelný	3
vyloučení	3
dost	3
místo	3
přinášet	3
čas	3
němý	3
druhý	3
zkřivit	3
udávat	3
občas	3
navzdory	3
léčit	3
hodina	3
mnohý	3
úleva	3
zážitek	3
jak	3
plakat	3
lokalizace	3
sladký	3
snížení	3
nával	3
dráha	3
zvládání	3
naříkat	3
receptor	3

li	4
právě	4
dělat	4
drobný	4
patologie	3
odstraňování	3
chvíle	3
ustálý	3
utišující	3
typický	3
hojit	3
obnovený	3
ulevovat	3
odstranění	3
výzkum	3
hlavně	3
jenom	3
odškodnění	3
stažený	3
celkový	3
blesk	3
neurotický	3
zaúpět	3
představa	3
konečný	3
začít	3
noční	3
pacient	3
pooperační	3
u	3
zasténat	3
žaludeční	3
vlna	3
zhoršovat	3
existovat	3
dát	3
jiný	3
měření	3
difúzní	3

přítom	3
jediný	3
zkroutit	3
nezměrný	3

TAB 13 – bolest – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

bolest +1

lemma:	##
,	1400

ustoupit	10
----------	----

překonat	5
----------	---

.	1048
a	747
v	676
hlava	643
být	263
záda	135
se	122
na	101
při	91
břicho	85
z	79
-	56
zub	55
(53
kloub	49
i	47
"	45
)	44
?	44
:	42
nad	42
jako	41
nebo	41
!	40
páteř	39
moci	37
on	33
sval	33
,	29
po	27
mít	26
u	25
já	24
za	21
či	20
žaludek	18
s	18
k	17
můj	16
cítit	16
způsobený	15
svůj	15
už	15
ten	13
ani	12
bez	12
tak	12
ještě	12
zmizet	12
pod	11
do	11
svět	11
noha	11
láska	10
český	10
však	10
tříslo	10
malý	3
jít	3
většina	3
Praha	3
břišní	3
spíše	3
před	3
podobný	3
spojený	3
stále	3
chlapec	3
nový	3
bránit	3
lékař	3
ledvina	3
pryč	3
pomalů	3
kyčelní	3
život	3
příliš	3
vrátit	3

koleno	10
vznikat	9
člověk	9
srdce	9
bolest	8
pro	8
polevit	8
druhý	8
bývat	8
tento	8
jiný	8
přejít	8
než	7
oko	7
všechno	7
vyvolaný	7
ty	7
tělo	7
mužet	7
současný	7
ruka	7
vědět	7
lze	7
často	6
způsobit	6
pominout	6
až	6
ucho	6
sám	6
achilovka	6
jeho	6
o	6
zůstat	6
kolene	6
různý	6
přestat	6
chtít	6
vzpomínat	5
mezi	5
kolem	5
mírný	5
provázející	5
zemřít	5
výrazně	5
kost	5
duše	5
hledat	5
vydržet	5
přijít	5
rameno	5
jen	5
začínat	5
bederní	5
přicházet	5
umírat	5
zraněný	5
kolenní	5

ztratit	5
zase	5
vystřelovat	5
vystřelující	4
chronický	4
také	4
působit	4
celý	4
ustupovat	4
stávat	4
zůstat	4
kyčel	4
slábnout	4
ostrý	4
totiž	4
od	4
dolní	4
pravý	4
rodit	4
trpět	4
omezit	4
pocházet	4
zesilovat	4
již	4
velmi	4
žlučník	4
matka	4
ustat	4
přestávat	4
trvat	4
během	4
tlumit	4
podmíněný	4
krk	4
patřit	4
ale	4
velký	3
mozek	3
pouze	3
téměř	3
stejně	3
asi	3
špatně	3
atd	3
růst	3
vlastní	3
trochu	3
každý	3
kolna	3
trojklaný	3
pohybový	3
bříško	3
tvář	3
brzy	3
projít	3
přemoci	3
dělat	3

nerv	3
povolit	3
zlomený	3
dítě	3
tělesný	3
hlavně	3
vznikající	3
úplně	3
vést	3
starý	3
/	3
vyvolávat	3
začít	3
nosit	3
žaludeční	3
krční	3
omdlit	3
dospívání	3
přinést	3

TAB 14 – bolest – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zleva

bolet - morfologické údaje

tag:	##	vždy sloveso, imperfektum
VB-S---3P-AA---I	2842	3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum
Vf-----A---I	1016	infinitiv, afirmativ
VB-S---3P-NA---I	610	3. os. sg., prez., negativ, aktivum
VpNS---XR-AA---I	558	příčestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum,
VB-P---3P-AA---I	451	3. os. pl., prez., afirmativ, aktivum
VpQW---XR-AA---I	445	příč. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv.,
VpTP---XR-AA---I	228	příč. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv.
VpNS---XR-NA---I	184	příčestí min., neutrum, libovolná os., sg., negativ, aktivum,
VpYS---XR-AA---I	139	příčestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum
Vi-S---2-N---I	111	tvar rozkazovacího zp., 2. os. sg., negati, aktivum
VpQW---XR-NA---I	106	příč. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negativ., aktiv.
VpTP---XR-NA---I	39	příč. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., negace, aktiv.
VB-P---3P-NA---I	31	3. os. pl., prez., negace, aktivum
VpYS---XR-NA---I	25	příčestí min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum
VsYS---XX-AP---I	13	pasiv. příčestí, maskul., libovolná os., sg., afirmativ, pasivum
VsQW---XX-AP---I	11	pasiv. příčestí, fem. sg. nebo neutr. pl., libovolná os., afirm., pasiv.
VsMP---XX-AP---I	5	pasiv. příčestí, maskul. animatum, libovolná os., afirm., pasiv.
Vf-----A---2I	4	infinitiv, afirmativ, řídká varianta
VpMP---XR-AA---I	2	příčestí min., maskul., animatum, libovolná os., pl., afirmativ, aktivum
VsTP---XX-AP---I	1	pasiv. příč., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., pasiv.

TAB 15 – bolest – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zprava

bolest - tag +1

tag:	##	
Z:-----	4152	interpunkce všeobecně
NNFS2----A----	1833	podst. jm., femininum, 2. pád. sg., afirmativ
RR-6-----	1506	předložka, 6. pád
J^-----	1404	vztahné zájmeno, spojka souřadici
NNNP2----A----	747	podst. jm., neutrum, 2. pád. pl., afirmativ
VB-S---3P-AA---I	418	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNIP2----A----	396	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. pl., afirmativ
NNNS2----A----	385	podst. jm., neutrum, 2. pád. sg., afirmativ
Db-----	248	příslowce
P7-X4-----	230	reflexivní zájmeno ve 4. pádě, libovolný rod
NNIS2----A----	227	podst. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. sg., afirmativ
RR-2-----	189	předložka, 2. pád
RR-7-----	153	předložka, 7. pád
AAFS2----1A----	139	přid. jm., femininum, 2. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
AAIS2----1A----	121	přid. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
VB-P---3P-AA---I	112	sloveso, 3. os. pl., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNFP2----A----	108	podst. jm., femininum, 2. pád. pl., afirmativ
VB-S---3P-AA---P	96	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, perfektum
VpYS---XR-AA---P	93	sloveso, příčestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, perfektum
VpQW---XR-AA---I	91	sloveso, příč. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., imperf.
RV-6-----	86	předložka vokalizovaná, 6. pád
Dq-----1A----	86	příslowce, 1. stupeň, afirmativ
AAANS2----1A----	80	přid. jm., neutrum, 2. pád. sg., 1. stupeň, afirmativ
VpQW---XR-AA---P	77	sloveso, příč. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., perf.
RR-4-----	72	předložka, 4. pád
Vf-----A---P	68	infinitiv, afirmativ, perfektum

VB-S---1P-AA---I	61	sloveso, 3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
VpYS---XR-AA---I	54	sloveso, přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum, imperfektum
J,-----	49	spojka podřadící
Vf-----A---I	49	infinitiv, afirmativ, imperfektum
VB-S---3P-NA---I	46	sloveso, 3. os. sg., prez., negace, aktivum, imperfektum
AAFP2---1A----	44	příd. jm., femininum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAIP2---1A----	43	příd. jm., maskulinum inanimatum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
NNFS1---A----	42	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
NNMP2---A----	39	podst. jm., maskulinum animatum, 2. pád. pl. afirmativ
TT-----	38	částice
VpTP---XR-AA---P	38	sloveso, přič. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv., perfekt.
NNIS1---A----	36	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád sg., afirmativ
AAMP2---1A----	35	příd. jm., maskulinum animatum, 2. pád pl., 1. stupeň, afirmativ
AAFS1---1A----	35	příd. jm., femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
RV--2-----	34	předložka vokalizovaná, 2. pád
NNFS7---A----	32	podst. jm., femininum, 7. pád. sg., afirmativ

TAB 16 – bolet – počet výskytů tvarů a jejich morfologické údaje

bolet - morfologické údaje

tag:	##	vždy sloveso, imperfektum
VB-S---3P-AA---I	2842	3. os. sg., prez., afirmativ, aktivum
Vf-----A---I	1016	infinitiv, afirmativ
VB-S---3P-NA---I	610	3. os. sg., prez., negativ, aktivum
VpNS---XR-AA---I	558	přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., afirmativ, aktivum,
VB-P---3P-AA---I	451	3. os. pl., prez., afirmativ, aktivum
VpQW---XR-AA---I	445	přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv.,
VpTP---XR-AA---I	228	přič. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., aktiv.
VpNS---XR-NA---I	184	přičestí min., neutrum, libovolná os., sg., negativ, aktivum,
VpYS---XR-AA---I	139	přičestí min., maskul., libovolná os., sg., afirmativ, aktivum
Vi-S---2-N---I	111	tvar rozkazovacího zp., 2. os. sg., negati, aktivum
VpQW---XR-NA---I	106	přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., negativ., aktiv.
VpTP---XR-NA---I	39	přič. min., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., negace, aktiv.
VB-P---3P-NA---I	31	3. os. pl., prez., negace, aktivum
VpYS---XR-NA---I	25	přičestí min., maskul., libovolná os., sg., negace, aktivum
VsYS---XX-AP---I	13	pasiv. přičestí, maskul., libovolná os., sg., afirmativ, pasivum
VsQW---XX-AP---I	11	pasiv. přičestí, fem. sg. nebo neutr. pl., libovolná os., afirm., pasiv.
VsMP---XX-AP---I	5	pasiv. přičestí, maskul. animatum, libovolná os., afirm., pasiv.
Vf-----A---2I	4	infinitiv, afirmativ, řídká varianta
VpMP---XR-AA---I	2	přičestí min., maskul., animatum, libovolná os., pl., afirmativ, aktivum
VsTP---XX-AP---I	1	pasiv. přič., maskul. inanim. nebo femin., libov. os., pl., afirm., pasiv.

TAB 17 – bolet – četnost výskytů lemmat na první pozici zleva

bolet -1	##
lemma:	##
já	317
ten	316
on	203
'	153
.	153
a	107
"	80
být	69
začít	52
ty	49
hlava	38
tolik	35
který	35
srdce	30
nic	30
více	30
moc	27
přestat	26
tak	25
hrozně	24
něco	23
co	23
strašně	22
ještě	22
už	21
ale	20
-	19
také	17
trochu	17
noha	17

kotník	7
opravdu	7
:	7
mit	7
ruka	6
občas	6
pak	6
že	6
rána	5
teď	5
totiž	5
;	5
pořádně	5
břicho	5
den	5
velice	5
pořád	5
nikdo	5
koleno	5
pekelně	5
tenhle	4
zub	4
téměř	4
ať	4
)	4
jak	4
skoro	4
skutečně	4
zrovna	4
snesitelně	4

Johannes	2
stejně	2
reforma	2
asi	2
příšerně	2
šileně	2
hned	2
furt	2
kloub	2
!	2
práce	2
vlastně	2
smírně	2
(2
nebo	2
demokracie	2
nijak	2
potom	2
světlo	2
chůze	2
Láska	2
ukrutně	2
kus	2
nejistota	2
táta	2
zas	2
aspoň	2
loučení	2
zápas	2
třeba	2

záda	15
moci	15
někdy	14
muset	14
všechno	13
vůbec	13
hodně	12
člověk	12
až	12
?	12
dost	12
přiliš	11
stále	11
tělo	10
i	10
začínat	10
oko	9
když	9
aní	8
velmi	8
hlad	8
jenž	8
vždycky	8
často	8
však	8
málo	8
pěkně	8

pochopitelně	3
velký	3
jako	3
uvnitř	3
krk	3
krutě	3
většina	3
rok	3
silně	3
děsně	3
smět	3
láska	3
tam	3
házená	3
přestávat	3
přímou	3
pacient	3
obvykle	3
někdo	3
strašlivě	3
prst	3
kdo	3
sice	3
protože	3
žena	2
ovšem	2
ustále	2

Noha	2
dotyčný	2
každý	2
žaludek	2
s	2
nožička	2
dosud	2
jeden	2
smrt	2
dlouho	2
místo	2
dluh	2
maminka	2
prostě	2
zase	2
prohlídka	2
život	2
dnes	2
úporně	2
dokázat	2
čas	2
fotbal	2
přece	2

TAB 18 – bolet – četnost výskytů lemmat na první pozici zprava

bolet +1	##
lemma:	##
.	555
,	538
hlava	201
já	187
a	125
ten	98
on	89
noha	78
?	60
v	57
ty	54
-	39
záda	39
!	37
zub	33
ruka	29
být	29
břicho	26
oko	20
celý	20
více	20
"	18
žaludek	18
od	16
koleno	15
jako	13
srdce	12
za	12
ještě	12
i	11
na	10
při	10
)	10
:	9
u	9
z	9
;	8

dravý	8
tak	8
(7
každý	7
kost	7
málo	7
co	7
všechno	6
kloub	6
po	6
rameno	6
stejně	5
14.X	5
levý	5
jen	5
už	5
ucho	5
muset	5
sval	5
jenom	4
duše	4
dít	4
také	4
nebo	4
jak	4
mnohem	4
prst	4
aní	3
kyčel	3
bříško	3
tolik	3
/	3
pravý	3
či	3
trochu	3
19.50	3
první	3
o	3
moci	3
moc	3
stále	3

mít	3
čelist	2
kotník	2
ráno	2
tříslu	2
hlavně	2
jeho	2
Milan	2
právě	2
zraněný	2
krk	2
stehno	2
daleko	2
žlučnik	2
až	2
snad	2
zadek	2
20.X	2
Praha	2
zrovna	2
tam	2
k	2
lýtko	2
dáseň	2
pusa	2
loket	2
nárt	2
někdy	2
zrada	2
játra	2
často	2
plotýnka	2
dušička	2
páteř	2
šlachy	2
do	2
oba	2

TAB 19 – bolet – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zleva

bolet - tag -1

tag:	##	
Z:-----	1047	interpunkce všeobecně
Db-----	987	příslovce
PDNS1-----	521	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
Dg-----1A----	505	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
PH-S4--1-----	466	krátké tvary osobních zájmen, 4. pád sg., 1. os.
J^-----	323	vztažné zájmeno, spojka souřadící
PHZS4--3-----	195	krátké tvary osobních zájmen, ne femininum, 4. pád sg., 3. os.
NNFS1----A----	193	podst. jm., femininum, 1. pád sg., afirmativ
VB-S---3F-AA---I	106	sloveso, 3.os.sg., futurum., afirmativ, aktivum, imperfektum
NNNS1----A----	102	podst. jm., neutrum, 1. pád. sg., afirmativ
NNIS1----A----	93	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNMS4----A----	80	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád. sg., afirmativ
PPXP4--3-----	72	zájmeno osobní, libovolný rod, 4. pád pl., 3. os.
PPFS4--3-----	62	zájmeno osobní, femininum, 4. pád sg., 3. os.
VB-S---3P-AA---I	60	sloveso, 3.os.sg.,préz., afirmativ, aktivum, imperfektum
TT-----	59	částice
VpQW--XR-AA---P	58	sloveso, přič. min., fem. sg. nebo neutr. pl., libovol. os., afirm., aktiv., perf.
PW--1-----	52	zájmeno záporné, 1. pád
NNFS2----A----	51	podst. jm., femininum, 2. pád sg., afirmativ
NNFP1----A----	50	podst. jm., femininum, 1. pád pl., afirmativ
PZ--1-----	50	zájmeno neurčité, 1. pád
Dg-----2A--1-	50	příslovce, 2. stupeň, afirmativ, varianta - styl. příznak rovnocenný
PP-P4--2-----	48	zájmeno osobní, 4. pád pl., 2. os.
PP-P4--1-----	47	zájmeno osobní, 4. pád pl., 1. os.
J-----	47	spojka podřadící
PP-S4--1-----	46	zájmeno osobní, 4. pád sg., 1. os.
NNFS4----A----	45	podst. jm., femininum, 4. pád. sg., afirmativ
VB-S---3P-AA---P	42	sloveso, 3.os.sg.,préz., afirmativ, aktivum, perfektum
NNFS6----A----	40	podst. jm., femininum, 6. pád sg., afirmativ
NNMP4----A----	39	podst. jm., maskulinum animatum, 4. pád. pl., afirmativ
PDNS4-----	38	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.
NNIS4----A----	38	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. sg., afirmativ
PDZS2-----	36	zájmeno ukazovací, ne femininum, 2. pád sg.
NNIS6----A----	34	podst. jm., maskulinum inanimatum, 6. pád. sg., afirmativ
NNNS4----A----	33	podst. jm., neutrum, 4. pád. sg., afirmativ
Dg-----2A----	33	příslovce, 2. stupeň, afirmativ
VpNS--XR-AA---P	31	sloveso, přičestí min., neutr., libovolná os.,sg., afirmativ, aktivum, perfekt.
Dg-----3A--1-	30	příslovce, 3. stupeň, afirmativ, varianta - styl. příznak rovnocenný

TAB 20 – bolet – morfologické údaje tvarů vyskytujících se na první pozici zprava

bolet - tag +1

tag:	##	
Z:-----	2941	interpunkce všeobecně
NNFS1----A----	524	podst. jm., femininum, 1. pád. sg., afirmativ
PH-S4--1-----	380	krátké tvary osobních zájmen, 4. pád sg., 1. os.
J^-----	336	vztažné zájmeno, spojka souřadící
Db-----	166	příslovce
PDNS1-----	159	zájmeno ukazovací, neutrum, 1. pád sg.
NNNP1----A----	137	podst. jm., neutrum, 1. pád pl., afirmativ
NNFP4----A----	134	podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ
NNFP1----A----	131	podst. jm., femininum, 1. pád. pl., afirmativ
NNNS1----A----	130	podst. jm., neutrum, 1. pád sg., afirmativ
NNNP4----A----	124	podst. jm., femininum, 4. pád. pl., afirmativ
RR--6-----	120	předložka, 6. pád
PHZS4--3-----	112	krátké tvary osobních zájmen, ne femininum, 4. pád sg., 3. os.
NNIS1----A----	79	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. sg., afirmativ
NNIS4----A----	70	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. sg., afirmativ
Dg-----1A----	69	příslovce, 1. stupeň, afirmativ
NNIP1----A----	68	podst. jm., maskulinum inanimatum, 1. pád. pl., afirmativ
PP-P4--2-----	63	zájmeno osobní, 4. pád pl., 2. os.
NNNS4----A----	63	podst. jm., neutrum, 4. pád sg., afirmativ
RR--2-----	51	předložka, 2. pád
PDNS4-----	50	zájmeno ukazovací, neutrum, 4. pád sg.
AANS4----1A----	43	příd. jm., neutrum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
J-----	41	spojka podřadící
Dg-----2A--1-	40	příslovce, 2. stupeň, afirmativ, varianta - styl. příznak rovnocenný
PPFS4--3-----	37	zájmeno osobní, femininum, 4. pád sg., 3. os.
NNIP4----A----	36	podst. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád. pl., afirmativ
PP-P4--1-----	36	zájmeno osobní, 4. pád pl., 1. os.
PP-S4--1-----	33	zájmeno osobní, 4. pád sg., 1. os.
PPXP4--3-----	32	zájmeno osobní, libovolný rod, 4. pád pl., 3. os.

ТТ-----	31	částice
AAFS1----1A-----	27	příd. jm., femininum, 1. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
RR--7-----	26	předložka, 7. pád
Vc-----l	21	kondisionál slovesa "být", imperfektum
NNMS1----A-----	20	podst. jm., maskulinum animatum, 1. pád. sg., afirmativ
AAIS4----1A-----	20	příd. jm., maskulinum inanimatum, 4. pád sg., 1. stupeň, afirmativ
VB-S---3P-AA---l	19	sloveso, 3.os.sg., prez., afirmativ, aktivum, imperfektum
Dq-----2A-----	17	příslovce, 2. stupeň, afirmativ
C=-----	16	číslo psané číslicemi
Dq-----3A--1-	16	příslovce, 3. stupeň, afirmativ, varianta - styl. příznak rovnocenný
RR--4-----	14	předložka, 4. pád
Dq-----3A-----	13	příslovce, 3. stupeň, afirmativ

Bohužel,
pravda je jiná.

Oni na nějaké stanici
vystupují, zbavují nás
svoji starostlivosti a
nenahraditelné
vazby k nim.

To ale nezabrání tomu, aby
nastoupily jiné osoby, které
se pro nás stanou velmi
důležitými.

Přicházejí naši přátelé a zázračné lásky

Mezi osobami, které
cestují tímto vlakem, se
najdou i taci, kteří se
přišli jen svézt.

Taci, kteří při
cestování vyvolávají
jen smutek...

A též taci, kteří
chodí po vlaku a
jsou stále připraveni
komukoli pomoci.

Mnozí po vystoupení
zanechávají stálou
vzpomínku...

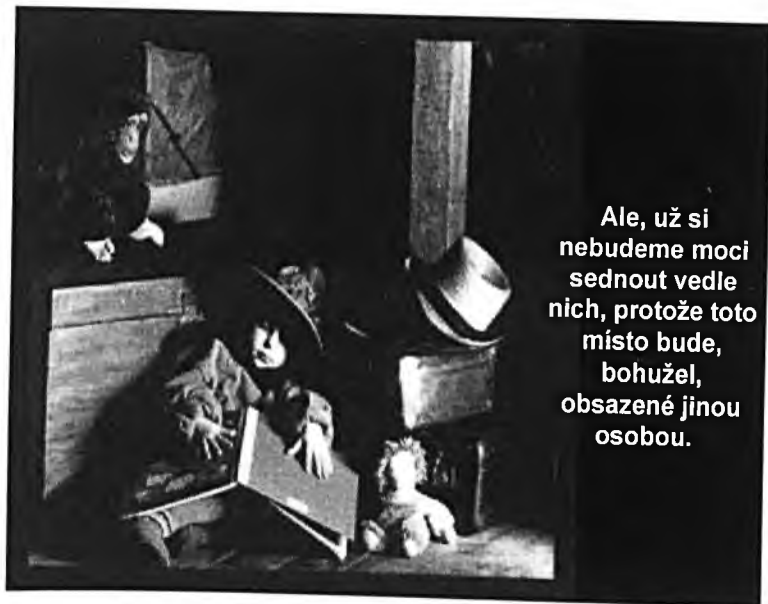
Jiní vystoupí tak
nepozorovaně, že si ani
neuvědomíme, že
uvolnili místo.

Je zajímavé, že někteří cestující, které nejvíc milujeme, obsadili místa ve vagónech, které jsou nejdál od toho našeho.

Proto budeme muset přežít naši cestu bez nich.

Samozřejmě nic nebrání tomu, abychom se během cesty rozhodli, a i když s těžkostmi, opustili náš vagon a vypravili se k nim...

Ale, už si nebudeme moci sednout vedle nich, protože toto místo bude, bohužel, obsazené jinou osobou.

Nevadí. Tato cesta je plná výzev, snů, fantazie, očekávání a rozluček...
Ale nikdy návratů.

A proto absolvujeme naši cestu nejlépe, jak se dá.

Pokusme se navázat známost s každým cestujícím a hledejme v každém z nich ty nejlepší vlastnosti.

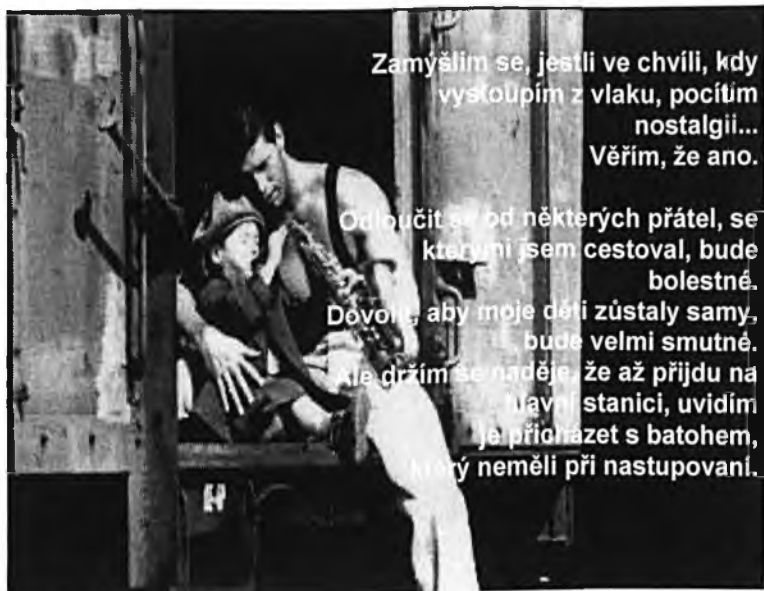
Pamatujme, že v každém momentě cesty mohou koktat a my jim pravděpodobně budeme muset porozumět...

Protože i nám se mnohokrát bude plést jazyk a najde se někdo, kdo nám bude rozumět.

Velké tajemství na konci spočívá v tom, že se nikdy nedozvíme, na jaké stanici vystupujeme, ani kde vystupují naši společníci, a dokonce ani ten, kdo má místo po našem boku.

Zamyslím se, jestli ve chvíli, kdy vystoupím z vlaku, pocítím nostalgii...
Věřím, že ano.

Odloučit se od některých přátel, se kterými jsem cestoval, bude bolestné.
Děvono, aby moje děti zůstaly samy, to bude velmi smutné.
Ale držím se naděje, že až přijdu na hlavní stanici, uvidím je přicházet s batohem, který neměli při nastupování.

Myšlenka, že jsem se přičinil o to, aby se jejich batoh zvětšoval a stával se hodnotnějším, mě dělá šťastným.

Přátelé moji,
snažte se, aby náš
pobyt v tomto vlaku byl
pokojný a hodný úsilí.

Starejme se o to, aby,
když přijde chvíle
vystupování, na našem
prázdném místě zůstaly
milé vzpomínky pro ty,
kteří pokračují
v cestě.

Tobě, který jsi v mém vlaku, přeji

*šťastnou
cestu!!!*

Příloha č. 4 – schéma myšlenkové mapy

(převzato z interních dokumentů ke kurzu RWCZ)

Příklad *myšlenkové mapy*

